

Történelmi autonómiák a Kárpát-medencében
Autonomii istorice în spațiul carpato-dunărean

Hargita Megye Múvelődési és a Nemzeti Kulturális Örökség
Igazgatósága
Direcția Pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național
a Județului Harghita
Városi Könyvtár, Székelyudvarhely
Biblioteca Municipală, Odorheiu Secuiesc
Csíkszereda – Miercurea Ciuc
2004

A borítón: székely férfi, illetve román vőlegény
(XVIII. és XVII. századi ábrázolások)
Pe copertă: bărbat secuie; tânăr român
(reprezentări de secol XVIII. și XVII.)

szerkesztették – redactori
Hermann Gusztáv Mihály
Kolumbán Zsuzsánna

fordítások – traduceri
Hermann Gusztáv Mihály

©Direcția Pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național
a Județului Harghita
©Biblioteca Municipală, Odorheiu Secuiesc

A múlt ragozása jelen időben

Az autonómia a közép-kelet-európai társadalmakban afféle varázsszóként működik. Megoldja a nyelveket, vagy sötét árnyat vet a tekintetekre. Téma, a sarki kocsmától a parlamentig. A viták kereszttüzeiben pedig olykor felbukkan a Kárpát Medence egykori történelmi autonómiáinak kérdése is. Némelyek retorikai eszközként használták és használják, a közéleti disputák során. Retorikai eszközként, mert azoknak, akik a mában gondolkoznak, esetenként igencsak vázlatosak az ismereteik e valamikori önkormányzati szerveződések tényleges mibenlétéről, működéséről.

Mi volna hát a dióhéjba foglalható minimum, amit tudniuk kellene? Mindenekelőtt, hogy e szerveződések a térség feudális társadalmának korai századaiban jöttek létre, majd hosszabb-rövidebb ideig éltek, utóhatásuk viszont – a közösségi mentalitás szintjén – olykor ma is érvényesül. Sajátos katonai-rendi „demokrácia” szabályai szerint működő közösségekről van szó, melyek konkrét szolgálatokért cserébe kapott kiváltságok értelmében gyakorolhatták autonóm jogaikat. Mihelyt megbomlott az adok-kapok dialektikája, mihelyt valamelyik fél – gyakran tőle független okok miatt – nem tudott eleget tenni az írott vagy íratlan szerződésben vállalt kötelezettségeinek, e szerveződések válságos helyzetbe kerülnek. A válság viszont általában hosszúra nyúlik, évtizedekre, századokra állandósul. Közben, a kiváltságok jogos voltának igazolására mítoszok egész sora bukkan fel, és olykor napjainkig hat.

Ez volna tehát az általános képlet. Érdekes viszont, hogy a Kárpát-medencében valaha létező, több mint féltucatnyi történelminek nevezhető területi önkormányzati modell közül – már a XIX. század közepének szabadságvágyó magyar közélete – csupán a székely társadalmat és közigazgatást emlegeti, olykor egyenesen mitizálva azt, követendő példaként. E tekintetben sokatmondóak Kossuth szavai, aki szerint a székelység, „... az egész keresztény Európában (legfőlegb tán a Baskokat kivéve) egyedül volt képes eredeti szabadnép típusát minden feudalizmusi fertéztetéstől tisztán tartani.” Majd Orbán Balázs is megnyilatkozik e kérdésben, hazafiúi pátozzsal, ahogyan azt tőle megszoktuk: „A népvándorlás zúrjéből – mely másfél ezred év előtt mindent elsodort – egy néptörzs emelkedett ki, számban ugyan csekély, de azért mégis nagy tényező az új alakot ölteni indult Európában; egy hősiés néptöredék, mely Ázsia legnemesebb gyarmatának örökségét védve, bámulatosképpen tartá fenn magát a költözőkő

népek vészes hullámzata közt, mely sajátos hadi szervezetével s democraticus intézményeivel a középkori Európának legelőbb megtelepült s legclassicusabb népeként tűnik elő. Ez a *székely nép*.” Pedig akkor még a hajdúk, illetve a jászkun kerület lakói is a székelyekhez hasonló érveléssel, csaknem azonos közösségi követelésekkel léptek fel... És az is szinte teljesen feledésbe merült – leszámítva a szakma szűk köreit –, hogy a székelyekével közeli rokonságot mutató, katonai szolgáltatásokon alapuló autonómiával rendelkeztek egykor – a magyar királyság, majd részben az erdélyi fejedelemség keretében – a fogarasi, bánáti, kővárvidéki románok is.

Ma viszont – az egykor létező autonóm szerveződések közül – az aktualizáló viták kereszttüzeiben egyedül a székely önkormányzat áll. Ugyanis a székelység az egyetlen a néhai területi önkormányzatok utódközösségei sorában, amely jelenleg is közléte önszervezésének igényével lép fel. Lássuk hát, félretéve érzelmet és előítéletet, miképpen ragozható a székely múlt – jelen időben.

Ha arra próbálunk választ keresni, milyen összetartó kapocs létezik a mai székelység különböző csoportjai között, rádöbbenünk: ha egyáltalán beszélhetünk valamiféle „pánszékely” belső kohézióról, ez szinte kizárólag tudati alapú. Jóllehet a Székelyföld táj-adottságairól szólva mindenkinek a Hargita, a Szent Anna-tó, a Gyilkos-tó jut eszébe (egyszóval: egy döntően hegyvidéki környezet), a régió természet- és gazdaság-földrajzi szerkezete ennél színesebb. A kellemes éghajlatú termékeny folyó-völgyektől (ahol bizony a nemes-szőlő is megterem), egészen a zord hegyközi medencékig, a közel 1000 méterrel tengerszint fölé emelkedő fennsíkokon kialakult lakott területekig mindenféle táj megtalálható itt, a maga sajátos megélhetési forrásaival. Érthető hát, hogy – a rendiség felszámolását követően – a közös származás és történelem, a jellegzetes néprajzi elemek, az oly sokat emlegetett „székely virtus” játszották és játsszák a fő szerepet a csoport tudati összetartozásában.

A székely történelmi tudat voltaképpen két tartóoszlopon áll: egyfelől a hun-székely eredet hagyománya, másrészt az autonómia emléke, illetve mítosza.

Leszármazásának hitregéjéhez a székelység kitartóan és nagy szeretettel ragaszkodik. Történetileg elemezve a dolgot, meg kell állapítanunk, hogy ennek első írásos nyomát III. Béla névtelen jegyzőjének 1210 táján írt krónikájában találjuk, aki szerint „a székelyek [...] kezdetben Attila király népe voltak.” Nehéz, vagy inkább lehetetlen ma már megmondani, hogy élt-e a kor néprétegeiben a hun-székely-magyar leszármazás hagyománya, vagy az egész egy, netán több krónikaíró utólag folklorizálódott költése. Mindenesetre ezt az álláspontot képviselte az egész középkor, majd a

reneszánsz krónikás hagyománya. Az első alternatív feltevés e székely múltkép ellenében 1725-ben fogalmazódott meg, Fasching Ferenc jezsuita szerzetes tollából, aki a IV. Béla által Erdélybe telepített jászok utódainak vélte őket. Ezt követően, a mai napig felmerült besenyő, kun, kabar, avar, bolgár, román, magyar származásuk lehetősége. Hogy a történeti, oklevéltani és régészeti ellenérvek dacára a hun-székely eredetmítosz oly szívósan tartotta, sőt tartja magát, abban nagy szerepe volt az 1796-ban felbukkant, majd XVIII. századi hamisítványnak bizonyult csiki székely krónikának. Meglehet, hogy a székely, mert alapvetően racionális gondolkodású embertípus, elfogadja az eredetmítosz cáfolóinak érveit, de érzelmei nem engedik, hogy a székely himnusz Csaba királyfiára másképp tekintsen, mint valós történelmi személyre. Ez a székely „virtuális múlt”. Elpusztítani nem lehet, nem is szabad, de kötelességünk a helyére tenni, és csakis úgy kezelni, mint az önbecsülés *jelképeinek* tárházát.

Ami pedig az autonómiát illeti – amikor igazán életképes volt, azaz a középkori magyar királyság korában –, rendi keretek között működött, és a székelység pontosan meghatározott katonai szolgálataiért cserébe kapott, ugyanolyan pontosan leszögezett előjogaiból állt. Mihelyt a székelyek által nyújtott katonai szolgáltatások elévültek (a hadászatban, illetve a térség geopolitikai viszonyaiban bekövetkezett változások nyomán, úgy a XVI. század második felétől kezdődően), azonnal válságba került, lassú sorvadásnak indult az autonómia rendszere is. Utolsó maradványait – a székely székek közigazgatási rendszerét – a Magyar Országgyűlés által megszavazott 1876: XII. törvénycikk szüntette meg.

Azt se feledjük, hogy aligha beszélhetünk, legalábbis belemagyarázás nélkül – sem történetileg, sem jelen időben –, székelyföldi gazdasági kohézióról, belső kulturális értékáramlásról (utóbbiról legfeljebb részben, némely azonos felekezetű területek között). A székely gazdaság komplemetaritása inkább lehetőség volt, mint működő valóság. Ebben szerepet játszhattak a székeket elválasztó hegyvonulatok, sugárszerűen szerteágazó vízfolyások is. Éppen ezért az egykori székely autonómia a jelenlegi vitákban érvként szerepelhet – merthogy valaha tényleg működött, és amikor működött, közösség-összetartó kapocs is volt –, ám modellként legfeljebb egy-egy kiragadott eleme hasznosítható.

Jelen írás nem kíván az autonómia körüli politikai vitákba avatkozni. Kiadványunk csupán térségünk történelmi autonómia-modelljeit vázolja, mindennemű aktualizáló belemagyarázás mellőzésével. Van azonban a székely összetartozásnak egy, a jelenben felértékelődött eleme is: a székelyföldi régió tömbmagyar jellege. Talán e tényállás mentén kellene kiépíteni-erősíteni a ma is hatékony kohéziós tényezőket (immár a

gazdasági és kulturális szférában is), és kerülni a felszínes vagy hiányzó ismeretekre alapozott történelmi okoskodást. Az érzelmi töltetű, *igen* és *nem* válaszlehetőségekkel rendelkező problémafelvetés helyett pedig foglalkozzunk többet a *hogyan* és *milyen* kérdéseivel.

Conjugarea trecutului la timpul prezent

Autonomie: o formulă magică în cadrul societăților din Europa Centrală și de Sud-Est. Dezleagă limbile, ori întunecă fețele. Și se impune ca subiect de discuție, de la birtul de la colț, până în parlament. Iar în focul încrucișat al disputelor apare din vreme în vreme și problema autonomiilor istorice din spațiul carpato-dunărean. Unii au utilizat și utilizează existența de odinioară a acestora ca instrumente ale retoricii lor politice. Ca și instrumente politice, căci mulți care gândesc la timpul prezent, au cunoștințe foarte vagi despre formele reale, despre funcționarea practică, la vremea lor, a acestor organisme de autoguvernare.

Care ar fi așadar strictul necesar, pe care ar trebui ei să-l cunoască? Înainte de toate, să se știe că este vorba de organisme ce au luat naștere în secolele timpurii ale dezvoltării feudalismului din această regiune, unele având o viață mai lungă, altele mai scurtă, însă efectele acestei existențe – la nivelul mentalității comunitare – s-au prelungit adesea până în zilele noastre. Este vorba de comunități ce au funcționat după niște reguli specifice, care țin de „democrațiile” militare și de stare, care în schimbul unor servicii concrete au beneficiat de niște libertăți, au putut să-și exercite drepturile autonome. De îndată ce s-a interpus ceva în dialectica reciprocității acestor relații, când una din părți – adesea datorită unor cauze ce nu depindeau de ea – nu s-a mai putut achita de sarcinile asumate, aceste organisme vor intra în criză. Această criză însă este de lungă durată, prelungindu-se vreme de decenii ori secole. Între timp, pentru a demonstra veridicitatea acestor privilegii, se nasc șiruri întregi de mituri și legende, unele având susținători și astăzi.

Aceasta ar fi deci formula generală. Este interesant însă că, din șirul numeroaselor modele de autonomii catalogate drept istorice – deja în conștiința societății maghiare de la mijlocul secolului al XIX-lea, însetată de libertate –, doar cea secuiască apare, cu mitizările de rigoare, ca un exemplu demn de urmat. Sunt elocvente în acest sens cuvintele lui Kossuth, cine îi considera pe secui ca unica seminție „din întreaga Europă creștină (poate cu excepția bascilor), care a știut să-și păstreze caracterul nealterat de popor liber, ferit de infecțiile feudalismului.” Iar peste puțină vreme se destăinuie în această chestiune și Orbán Balázs, cu patosu-i nelipsit: „Din învâlmășeala migrațiilor [...] s-a ridicat un popor redus ca număr, dar totuși factor de seamă al Europei ce tocmai se reînchega, care apărând moștenirea

cele mai nobile colonii ale Asiei, înfruntă valurile necruțătoare ale popoarelor, și care cu rânduiala-i militară caracteristică, cu instituțiile sale democratice, ne apare ca unul dintre primele popoare sedentare și clasice ale Europei medievale.” Să nu uităm însă: este vremea când haidăii, precum și locuitorii districtului iazigo-cumanilor, vechiculau pretențiile unor privilegii aproape identice cu cele secuiești, susținute prin argumente asemănătoare. Și au fost date uitării – exceptând cercul restrâns al specialiștilor – autonomiile înrudite cu cea secuiască, bazate tot pe prestații de ordin militar, ale românilor făgărășeni, bănațeni și din Țara Chioarului.

Astăzi însă – din acest evantai de autonomii apuse – în mijlocul focului încrucișat al disputelor actualizante se află doar cea secuiască. Secuimea fiind singura din rândul comunităților succesoare ale acestor organisme privilegiate, care nutrește și în prezent năzuințe de autoorganizare. Să încercăm așadar, fără sentimentalism și prejudecăți, să conjugăm acest trecut secuiesc la timpul prezent.

Încercând să deslușim legăturile dintre diferitele grupuri ale secuimii, ajungem la concluzia că, chiar în eventualitatea existenței unei coeziuni interne „pansecuiești”, aceasta se bazează exclusiv pe conștiință. Vorbind de fizionomia geografică a Ținutului Secuimii, suntem tentați să ne gândim la Munții Harghita, la Lacul Sfânta Ana, la Lacul Roșu (adică la niște zone preponderent montane), deși aspectul fizico-geografic al regiunii e mult mai colorat. De la văile fertile, cu o climă blândă (unde rodește până și vița de vie), până la depresiunile intramontane reci, ori la așezările montane aflate pe platouri de aproape 1.000 m altitudine, există aici fel și fel de spații, fiecare cu resursele locale specifice ale traiului uman. Este deci firesc ca – după dispariția relațiilor sociale structurate pe stări – liantul solidarității secuiești să devină originea și istoria comună, folclorul specific, temperamentul caracteristic al acestei populații.

Conștiința istorică a secuimii are doi piloni de susținere: pe de o parte mitul descendenței din hunii lui Attila, pe de alta nostalgia unei autonomii, trecută și ea prin filtrul mitizării.

Secuimea este puternic atașată de legenda originii sale hunice. Analizând problema din punct de vedere istoric, trebuie să constatăm că prima mențiune istorică în acest sens vine de la notarul anonim al regelui Béla al III-lea, care și-a scris cronica pe la 1210, și care afirmă că „secuții [...] au fost inițial poporul lui Attila.” Este foarte greu, dacă nu imposibil de stabilit, dacă a existat în epocă o tradiție a descendenței hunice a secuilor și ungarilor, ori avem de-a face cu o invenție pur cronicărească. Oricum ar sta lucrurile, tradiția cronicărească a întregului ev mediu și a renașterii a susținut această ipoteză. Prima încercare alternativă, de a schița o altă

posibilitate de descendență pentru secui, aparține călugărului iezuit Franz Fasching, care în 1725 a venit cu ideea potrivit căreia ei ar fi urmașii iazigilor aduși în Ardeal de către Béla al IV-lea. Ulterior, și până în zilele noastre, s-a vehiculat ideea descendenței lor pecenege, cumane, cabare, bulgare, românești ori maghiare. Persistența încăpățanată a ideii originii hunice se explică parțial și prin descoperirea la 1796 a cronicii secuiești din Ciuc, care s-a dovedit ulterior un fals de secol XVIII. Se prea poate, ca secuul, fire rațională în fond, să accepte argumentele celor ce neagă veridicitatea mitului descendenței sale, dar sentimentele nu-i permit să se gândească la prințul Csaba al imnului secuiesc altfel, decât ca un personaj real al istoriei. Acesta este „trecutul virtual” al secuimii. El nu poate fi extirpat, și nici nu ar fi corect, dar suntem datori să-l plasăm la locul lui, tratându-l pur și simplu ca o colecție de *simboluri* menite a susține moralul comunității.

În ce privește autonomia – atunci când ea a fost cu adevărat reală, adică în epoca regatului ungar – aceasta a funcționat în cadrele societății structurate pe stări, iar secuimea beneficia de privilegiile sale în schimbul unor servicii militare riguros stabilite. De îndată ce aceste servicii își vor pierde oportunitatea (în urma dezvoltării tehnicii de război și a schimbărilor geopolitice din regiune, începând din a doua parte a secolului al XVI-lea), autonomia secuimii va intra în declin. Ultimele ei rămășițe vor fi șterse prin legea XII: 1876, votată de parlamentul de la Pesta, care a desființat întregul sistem al autonomiilor istorice.

Să nu uităm nici faptul că – obiectiv vorbind – nu se poate discuta despre o coeziune economică a Ținutului Secuimii, nici despre un aflux cultural intern (cu excepția anumitor zone cu aceeași fizionomie confesională), nici istoricește și nici la timpul prezent. Complementaritatea economică a Secuimii a fost o posibilitate, și nu o realitate istorică. La baza acestui fenomen ar putea sta și lanțurile muntoase care separă diferitele regiuni și microregiuni, cursurile de apă care se ramifică pornind din centrul regiunii, în mod radial. Tocmai de aceea, autonomia istorică poate figura ca argument în disputele actuale – căci doar a existat cu adevărat, și pe când a existat, a fost un liant puternic al comunității secuiești, dar ca model pentru viitor poate fi utilizată doar fragmentar.

Prezentul articol nu tinde să se amestece în polemica actuală ce vizează chestiunea autonomiei. Publicația noastră vrea să fie doar o trecere în revistă a modelelor de autonomii istorice din spațiul carpatic, lăsând la o parte orice fel de actualizare. Să constatăm totuși existența încă unui liant al conștiinței regionale secuiești, anume caracterul de bloc etnic maghiar al acestei regiuni. Poate cei implicați ar trebui să se concentreze asupra

întăririi coeziunii interne (de acuma și sub aspect economic, și cultural), pornind de la acest fapt, și lăsând la o parte speculațiile istorice, susținute prin cunoștințe în materie mult prea vagi, sau chiar în lipsa totală a acestora. În loc de tranșarea sentimentală a problemei, prin chestionări la care se poate răsunde doar cu *da* ori *ba*, ar trebui să punem alte întrebări, de genul *cum* și *ce fel de*.

Hermann Gusztáv Mihály

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY

A működő székely autonómia

A székely területi önkormányzat vagy autonómia kialakulása minden bizonnyal akkor kezdődött, midőn a székelyek Erdély dél-keleti szegletébe érkeztek azzal a királyi megbízatással, hogy Magyarország keleti határait védelmezzék illetve, hogy pontosan meghatározott számú harcossal jelenjenek meg a király seregében, valahányszor az hadat visel. Erre vonatkozó utalásokat találunk Mátyás király azon 1463. április 26-án kelt levelében, mely Erdély kiváltságos „nemzeteinek” hadi kötelezettségeit rögzíti. Ennek megfelelően a székelyek „régik szokásuk szerint” („juxta suum modum antiquum”) harcképes férfiak két harmadát kell mozgósítsák, ha, akár a véres kard („gladio sanguine tincto”) felmutatásával, akár az ispánjuk vagy az erdélyi vajda (amennyiben ő viseli a székely ispáni tisztséget) írásos parancsával, hadba hívják őket. A távolmaradókra halálbüntetés vár. Békeidőben a székkapitányok kötelesek nyilvántartani a harcképes férfinek létszámát és folyamatosan ellenőrizni fegyverzetének állapotát. (1947-ben Mályusz Elemér ezt az oklevelet gyanúsak találta, anélkül, hogy egyértelműen hamisnak minősítette volna.)

A székelység hadi kötelezettségeit részletesen sorolja II. Ulászló 1499. július 13-án kelt oklevele: „Mikor a király személyesen megy hadával kelet felé, Moldva ellen, az összes székelység – lovasok és gyalogok – tartoznak fejenként, hadra felkészülten a király hada előtt elől menni s az ország határain kívül saját költségükön tizenöt napig az ütközetet bevárni, úgyszintén visszatértében a királyi sereget hátul követni. Mikor a felség ugyan a keleti részek felé személyesét küldi hadba, akkor a székelységnek fele menjen vele az előbbi módon. Mikor dél felé Havasalföldre személyesen vezeti hadát a király, akkor a székelység teljes fele része – lovasság és gyalogság – menet elől, jövet hátul megy az ország határain kívül, s ott az ütközetet 15 napig tartozik bevárni; mikor délfelé személyesét küldi, a székelység ötödrésze köteles hadi szolgálatot tenni. Mikor nyugatra megy személyesen, minden tíz ülés székely zsoldost tartozik állítani a király szolgálatára; ha pedig észak felé személyesen visel háborút, a székelyek huszadrésze köteles zsoldost állítani, s ilyenkor minden szék tartozik a főbb rendből egy kapitányt adni. Ezekon kívül az egész székelység a király, vajda vagy székely ispán rendeletére Erdélyországot ott, ahol szükséges, minél szebben felfegyverkezve, mint eddig ezután is védelmezni tartozik. Ezért a

székelyek, mint addig a hajdani dicső magyar királyok által adományozott igaz nemesek, minden adótól vagy más rovattalól mentesek és szabadok...[...] A székelyek a királynak törvényes megkoronáztatásakor minden székely ülésről tartoznak egy ökröt adni...”

A fent sorolt szolgálatok fejében, adómentességük mellett, a székelyek egy széleskörű autonómia jótéteményeit is élvezhették. A gyakorlatban ez a székely székek önkormányzatát jelentette, az illető közösség által szabadon választott tisztségviselőkkel, másfelől annak lehetőségét, hogy a „székely univerzitás”, mint Erdély privilegizált „nációja”, önmaga döntsön a sorsát érintő fontosabb kérdésekről.

1. A közigazgatás

Amikor Erdély D-K-i szegletében, a Kárpátok kanyarulata által védelt országrészben végleges otthonra találtak (valószínűleg a XII-XIII. században), a székelyek még törzsi-nemzetségi szervezetben éltek, melynek kései, halovány nyomait a XVI. századi okleveles anyag is őrzi: ezidőtájt Marosszéken még bizonyos széki tisztségek betöltése egy *6 nemre* és *24 ágra* épülő rotációs rendszer szerint történt. E nemek és ágak a következők: az Adorján nem a Vácmán, Telegd, Vaja és Poson ágakkal; a Meggyes nem a Meggyes, Kürt, Dudor, Gyáros ágakkal, a Jenő nem a Balási, Új, Szomorú, Boroszló ágakkal, a Halom nem a Halond, Náznán, Péter, György ágakkal, az Abrán nem a Gyerő, Új, Nagy, Karácson ágakkal és végül az Örlóc nem az Ecken, Seprőd, Szovát és Bod ágakkal. A Székelyföld más részein az írott források nem őrizték meg e rendszer működésének nyomait, de a nemek és ágak nevei sűrűn előfordulnak az egész tájegység hely- és személynévanyagában. Mai lakóhelyükre történő letelepedésük után rövid idővel a székelyek törzsi-nemzetségi szervezete felbomlik: a helyhezkötött életmód nyomán körvonalazódni kezd egy új, immár területi szervezet, a *székely székek* rendszere.

A **székek** (lat. sedes) bíraskodási, közigazgatási és katonai autonómiával rendelkező közhatalóságok voltak azoknál a középkori Magyarországon élő, többnyire – de nem kötelező módon – idegen eredetű népcsoportoknál, amelyek jogállása eltért a vármegyei lakosságétól (szászok, székelyek, kunok, jászok, szepesi „lándzsás nemesek”). Maga a szék elnevezés feltehetően a ‘bírói fórum’ jelentésű bírői székre utal, a szabad bíróválasztás jogával összefüggésben. Az említett csoportok által lakott vidékeken, hosszabb-rövidebb ideig, a szék területi-közigazgatási egységként is működött. A székely székek – hatáskörük tekintetében – sok, az idő múlásával egyre több hasonlóságot mutatnak a *nemesi vármegyével*, de esetükben, a *törvénykezési, közigazgatási, közegészségügyi* feladatok mellett,

kiemelkedő jelentőséggel bírt a *katonáskodó székely társadalom hadi igazgatása*.

A *hét székely szék* kialakulása, csakúgy mint a széki intézmény végleges kikristályosodása, úgy tűnik, a XIV. század végéig tartott. *Udvarhelyszék* (melyet egyes későbbi források *főszék* – „Capitalis Sedes” – gyanánt emlegetnek) területi súlypontja a Nagyküküllő felső folyására esett, átnyúlva az Olt vízgyűjtő medencéjéhez tartozó Homoródok és a Vargyas meg Kormos vidékére, *Marosszék* a Maros és a Nyárad mentén jött létre, *Csikszék* az Olt és a Maros felső folyásán, *Sepsi-szék* az Olt és a Feketeügy közti területen, *Orbai-szék* a Feketeügytől balra, *Kézdi-szék* ugyanazon vízfolyás felső szakaszán, a Kárpátok karéja védelmében, és végül *Aranyosszék* a hasonló nevű folyóvíz mentén. A XVII. század kezdetén Sepsi-, Kézdi- és Orbai-szék egyesülése révén alakul *Háromszék*, így a székely székek száma ötre csökken. Néhány szék kebelében ún. *fiúszékek* jöttek létre: Sepsiszékben *Miklósvár*, Csikszékben *Gergyó* és *Kászon*, Udvarhelyszéken *Keresztúr* és *Bardoc*, Marosszékben *Szereda* [?].

A székely székek intézménye a *székgyűlés*, a *törvényes székek* és a *széki tisztviselők* segítségével működött.

A **székgyűlés** a székek kialakulásától fogva létezett. Eleinte ezen részt vehettek a székben lakó összes szabad székelyek, a XV-XVI. század folyamán azonban a két első rend tagjai, a főemberek és a lófők sajátítják ki a döntés jogát. Valószínűleg nem előre megszabott napokon tartották, hanem ülésről ülésre megállapított időpontban, illetve rendkívüli gyűlések esetén az összehívásnak a katonáskodásra berendezkedett székely társadalomban szokásos, jól működő módját alkalmazták. A gyűlések helye sem volt állandó, általában a szék valamely központi fekvésű, minden irányból könnyedén elérhető helységében tartották. A székgyűlések tartására is alkalmas széki rezidenciák, ún. székházak csak a XVIII. században kezdtek épülni.

A székgyűlés volt illetékes a katonai, közigazgatási, rendészeti ügyekben, rendelkezett a szék vagyonaival, itt határozták meg a szék szükségletére szánt adót, beleszóllhatott a községek ügyeibe, legfőbb hatásköre azonban a *törvénykezés* volt. Itt ítéleztek a tulajdonjoggal kapcsolatos – örökösödési-, határ- és birtokjogi – kérdésekben, rágalmazás, gyilkosság, paráznaság, tolvajlás és egyéb bűnügyekben, a sóval való kereskedelemmel kapcsolatos vagy egyéni szabadságok védelmét célzó keresetekben, tehát lényegében mindenféle ügyben, kivéve a bajjívást.

Az üléseken a *hadnagy* elnökölt, a peres ügyek tárgyalásakor pedig együtt ítélezett a *székbíró* (későbbben a királybíró is) a szék véneivel (seniores), azaz a legtekintélyesebb családok fejeivel. A XV. század folyamán a vének tanácsa átalakul meghatározott taglétszámú esküdtszékké. Ezzel ugyan

kezdetét veszi a **törvényes szék** kiválása a közgyűlésből, de 1562 előtt az utóbbtól elkülönítetten működő (más időpontban ülésező) széki bírósággal csak kivételes alkalmakkor találkozunk, és pedig amikor a székely ispán jelenlétében és ennek hívására gyűltek össze székenkénti törvényszékek. Igazságtalan ítékezés esetén a közgyűlés felelősségre vonhatta a hadnagyot, bírót, esküdteket, sőt még a jelentős hatalommal és függetlenséggel rendelkező királybírót is.

A gyűlések közti időszakban a folyó ügyeket a **szék tisztviselői** intézték. Ezek sorában a legtekintélyesebb a *kapitány* vagy *hadnagy* (primipilus, maior exercitus, capitaneus stb.) volt. Ő a szék választott hivatalnoka volt, mely választás (eleinte vélhetően valamennyi székely székben, utóbb csak Marosszéken) a 6 nem és 24 ág rotációja elvén működő rendszer tiszteletben tartásával történt. Mint a szék katonai vezetője, háborús időkben rendelkezett minden ott lakó, fegyverviselésre alkalmas székellyel, akiket az ispán parancsára állított csatarendbe. A *mustrák* (seregszemlék) és *lustrák* (katonai összeírások) rendszeres végzésével köteles volt pontosan nyilvántartani a szék haderejét. Békeidőben a székgyűléseken és ítélszékeken elnökölt, felelt a különféle bírságok behajtásáért és a székgyűlés határozatainak végrehajtásáért. Fizetése a bírságok rá eső részéből történt. Más jövedelme a székelyek különleges, alkalmi adójából, az *ökörsütésből* származott, amiből jelentékeny rész jutott neki „fáradságának fejében”; az 1555-ös lajstrom szerint Udvarhelyszék hadnagya 25-öt kapott az 1069 ökörből.

A *székbíró* (judex terrestris, judex sedis) kezdetben a szék második legtekintélyesebb tisztségviselője volt. A gyűléseken, a kapitány mellett, társelnökként volt jelen, fizetése a bírságok megfelelő részéből történt (1555-ben ezek felét osztotta meg a királybíróval, de alig négy év múltán már be kell érnie a kapitánnyal és esküdtekkal megosztott másik féllel). Ökörsütéskor általában ő is kapott néhány ökröt. Akárcsak a kapitány, ő is a szék választott hivatalnoka volt. A királybíró megjelenése után tekintélye egyre csökkent, mígnem 1562-ben tisztsége teljesen megszűnik és helyét végképp a királybíró foglalja el.

A *királybíró* (judex regius), eltérően a kapitánytól és a székbírótól, nem a szék hivatalnoka, hanem a *királyé* („homo regius”). Először Kézdi szék közgyűlésén tűnik fel, 1407-ben. Ellenőrző feladatkörrel megbízott tisztviselő volt, aki a székek működésének törvényességét kellett felvigyázni. Kihágás esetén joga volt felelősségre vonni a székbírót és a kapitányt, saját cselekedeteinek törvényességéért pedig az illető hatóság törvényes széke előtt kellett számot adjon.

A királybíró bokrosodó teendői, valamint a széki tisztviselők ranglétráján történő előretörése arra utal, hogy a központi hatalom erősíteni kívánta a D-K Erdélyben élő kiváltságos népesség felett gyakorolt ellenőrzését, később pedig, miután a székelyek úgymond „önként felajánlott” adó fizetésére kényszerültek, a királybíró ennek szabályos behajtását is felügyelte.

Az *esküdtek* (jurati assessores, széküllők) kezdetben a tekintélyesebb nemzetségek családfői közül kerültek ki. Az első székelyföldi adatunk meghatározott taglétszámú törvényszék működésére Kézdi székéből származik, ahol a Torjavásárán tartott székgyűlésen Nádasdi Mihály székely ispán jelenlétében 12 előkelő („Senioribus Siculorum”) ítélkezett. Sepsi-, Kézdi- és Orbai székek 1466-ban Zabolán tartott gyűlése meghatározta a három szék törvényes székeinek összetételét: ezek két harmadát a lófők és főemberek, egy harmadát pedig a közszekelyek alkotják. 1505-ben, az udvarhelyi székely nemzetgyűlésen megválasztott fellebbviteli törvényszék tagjai viszont már kizárólag az első két rendből kerültek ki, tehát a közrendűek kizárásával, ami feltehetően egyidejűleg a székek szintjén is megtörtént.

A székely szék, működése kezdetén – viszonylag szilárd autonómiája dacára –, nem képezett egy teljesen különálló közigazgatási egységet, hanem a székely közösség, „univerzitás” szerves összetevője volt, mely a központi hatalommal, illetve a Székelyföldön kívüli hatóságokkal (vármegyék, szász univerzitás) a „székelyek három rendje” vagy a „székely nemzet” nevében lépett kapcsolatba, tehát egy *egységes székely vármegye* részeként.

2. A „székely náció” szabályalkotó és döntéshozó joga

Ez utóbbi jogát a „székelyek három rendjének” közössége a **székely nemzetgyűlés** révén gyakorolhatta. Az egész székelység ügyeit intéző gyűléseket feltehetően már a letelepedés korában tartottak, de létüket igazoló első adatunk csak 1357-ből származik. Ekkor a váradi káptalan igazolja, hogy az *erdélyi nemesek* (azaz a magyar vármegyék birtokos nemessége; „Universitas Nobilium”), a *székelyek* és *szászok*, ki-ki a „szokott helyén” (a nemesek Tordán, a székelyek Udvarhelyen, a szászok Nagyszébenben), gyűlést tartottak. (Udvarhelyszéket, illetve az azonos nevű mezővárost és az utóbbi közelében fekvő Agyagfalvát, az a körülmény avathatta a gyűlések rendes színhelyévé, hogy a többi székhez viszonyított központi fekvése könnyen elérhetővé tette a Székelyföld bármely pontjáról. Feltehetően e tény határozta meg Udvarhely **főszék** – „capitalis sedes” – jellegét is.) E gyűléseket rendszerint a **székelyek ispánja** („comes siculorum”) hívta össze, aki – a királybíróhoz hasonlóan, ám az egész Székelyföldre kiterjedő jogkörrel – a központi hatalom ellenőrző hivatalnok

volt. Kinevezése kezdetben a magyarországi nemesek sorából történt, majd később az erdélyiek, *de semmiképpen nem a székelyek* közül. Hunyadi Jánostól kezdődően az erdélyi vajdák egyszersmind székely ispánok is voltak. II. Ulászló 1499-es kiváltságlevele értelmében, különleges esetben, „ha valamely székely új és rossz törvényeket akar behozni és a közönséget illető jó és igazságos jogokat fölforgatni”, a szék pedig erőtlennek bizonyul ennek megakadályozására, a főemberek beleegyezésüket adhatják, hogy „Udvarhelyszék kapitánya hívja össze a székelyek három rendjének összességét.”

A nemzetgyűlésen, akárcsak a székgyűléseken, részt vett a székelyek mindhárom rendje, a közrendűek tanácskozási joga viszont mindinkább korlátozódott, míg nem az első két rend tagjai teljesen mellőzték őket az ügyek megtárgyalásakor, kiszorították a tisztségekből, csupán szavazati jogukat hagyva meg.

A székely nemzetgyűlés országos horderejű kérdésekben hozott határozatát az egész székelység közös akarataként értelmezték, mint ahogyan ez 1357-ben is történt, amikor a nemzetgyűlés kimondta – a nemesek és szászok gyűléseihez hasonlatosan –, hogy Szentmihályköve vára a váradi káptalan tulajdona. 1552. május 22-én, a tordai országgyűlésen a székelyek képviselői nem voltak hajlandók megszavazni az új adót, azt állítva, hogy e kérdésben csak az Udvarhelyre összehívandó székely nemzetgyűlés illetékes. Hans Connert szerint kezdetben az „ökörsütés” különleges adóját is a nemzetgyűlésnek kellett megszavazni.

A nemzetgyűlés legfontosabb szerepköre a *törvénykezés* volt: egyfelől *fellebbviteli fórumként* a székely székek számára, másrészt *törvényhozó testületként*, mely kidolgozza és az egybegyűlteket szavazatával megerősítse a „nemzet” törvényeit. Tekintettel e nemzetgyűlések szabálytalan időközönkénti, alkalmoszerű voltára, a fellebbezett peres ügyek elhúzódásának megakadályozása céljából, az 1505-ös udvarhelyi nemzetgyűlés állandó fellebbviteli törvényszék felállítását határozta el, mely bizonyíthatóan csak 1562-ig működött.

A XVI. század második felétől a székely autonómia rendszere lassú hanyatlásnak indult. Megváltoztak a térség geopolitikai viszonyai, meg a hadászat is. Az erdélyi fejedelmek közül néhányan megpróbálták a székelység haderejét „rehabilitálni”, fékezve az eljobbágyosodást erősíteni humán-gazdasági erőforrásait, legfeljebb rövid időtávon járva sikerrel. A kiváltságos székely „parasztkatonaság” – középkori eredetű rendi struktúrája talaján – nem volt modernizálható. S a kor előrehaladtával egyre kevésbé lesz az. Hagyományos autonómiájának válsága is ettől visszafordíthatatlan.

Autonomia funcțională a Secuimii

Cristalizarea elementelor autoguvernării teritoriale, sau a autonomiei Ținutului Secuiesc datează probabil din vremea când secuii s-au așezat în colțul sud-estic al Transilvaniei, în zona de curbură a Carpaților, cu însărcinarea de a păzi granițele răsăritene ale regatului, și obligația de a susține, cu efective concret stabilite, oastea suveranului, în caz de război. Referiri clar formulate la aceste obligații găsim în reglementările privind ridicarea la oaste a „națiunilor” din Transilvania, aprobate de Matia Corvinul la 26 aprilie 1463. Se spune aici că secuii trebuie să ridice la oaste „după obiceiul lor cel vechi” („juxta suum modum antiquum”) două treimi din efectivele lor combatante, convocarea făcându-se cu sabia însângerată („gladio sanguine tincto”), ori la apelul scris al comitelui lor sau al voievodului, în cazul când acesta din urmă deține și funcția de comite. Cei ce nu se prezintă, riscă pedeapsa capitală. În timp de pace căpitanii scăunali au obligația de a controla efectivele de luptă și starea armelor acestora. (În 1947 Mályusz Elemér exprima rezervele sale privind autenticitatea acestui act, ferindu-se însă a-l declara fals.)

Actul privilegiat semnat de Vladislav al II-lea, emis la 13 iulie 1499, enumeră deja cu lux de amănunte obligațiile, pe care secuii sunt datori să le presteze, față de puterea centrală: „Când regele își va conduce oastea personal împotriva Moldovei, toată secuimea – călări și pedestri – este datoare a pleca la luptă în avangarda oștii regale, și să aștepte în afara granițelor timp de cincisprezece zile data bătăliei, iar la întoarcere să asigure spatele oștirii. Când alteța sa își va trimite un loțiitor, pentru a purta război în părțile răsăritene, să plece cu acesta jumătatea secuimii, potrivit modului arătat mai sus. Dacă regele în persoană va pleca cu oastea către miazăzi, în Muntenia, atunci jumătatea întregii suflări secuiești – călări și pedestri – îl va însoți peste hotare: la plecare în avangardă, la întoarcere în spate, așteptând acolo timp de 15 zile bătălia; iar dacă spre miazăzi regele își trimite un înlocuitor, acesta trebuie să fie însoțit de a cincea parte a secuimii. Dacă regele în persoană pleacă spre apus, fiecare zece porți secuiești trebuie să-i asigure câte un mercenar; dacă însă va purta război la miazănoapte, atunci mercenarii vor fi angajați de a douăzecia parte a secuilor, în aceste situații fiecare scaun având obligația de a trimite câte un căpitan din rândul fruntașilor. Pe lângă acestea, secuii

mai sunt obligați a păzi Țara Ardealului ca și până acum, acolo unde este necesar, dispuși la ordinele voievodului sau a comitelui secuilor, înarmați pe cât se poate de frumos. În schimbul acestora, tot ca și înainte, secuii vor rămâne nobili adevărați, dăruiți cu privilegiile de glorioșii regi maghiari precedenți, scutiți de orice fel de impozite sau alte taxe [...]. La încoronarea constituțională a regelui, fiecare poartă secuiască este obligată a oferi un bou...”

În afara scutirii de dări de care vorbește fragmentul citat, respectiv pe lângă statutul de „adevărați nobili” – deci de stare privilegiată –, secuii se mai bucurau în schimbul prestațiilor amintite și de un larg și complex statut de autonomie, ce se traducea în practică, pe de o parte, prin sistemul administrativ și juridic al scaunelor, cu funcționarii lor aleși din rândurile populației locale și în baza unor reguli proprii; pe de alta prin posibilitatea, ca în calitatea ei de „națiune” privilegiată a Transilvaniei, „universitatea secuiască” să decidă ea însăși în problemele cruciale ce o privesc.

1. Organizarea teritorială administrativă

Pe când s-au așezat în colțul sud-estic al Ardealului, în interiorul curburii Carpaților (după toate probabilitățile prin secolele XII - XIII), secuii erau organizați – se pare – într-un complex de formațiuni gentilice, a căror urme palide sunt depistabile și în secolul al XVI-lea: în această vreme în scaunul Mureș unele funcții ale administrației locale se distribuiau potrivit unui sistem rotativ, bazat pe existența celor *6 genuri* și *24 ramuri*, în care erau împărțiți fruntașii și primipilii scaunului respectiv. Genurile și ramurile, existente în scaunul Mureș, apar înșiruite sistematic în două documente din prima parte a secolului al XVI-lea: genul Adoryan (Adorján) cu ramurile Waczman, Thelegd, Waya, Poson; genul Medgyes cu ramurile Medgyes, Kyrtha, Dudar, Gyáros; genul Jenő cu ramurile Balásy, Uy, Zomoro, Borozlo; genul Halom cu ramurile Halom, Naznan, Pether, György; genul Abrán cu ramurile Gyerő, Wy, Nagy, Karácson; genul Órlócz cu ramurile Eczken, Seprőd, Szovath, Bod. În alte părți ale Secuimii, izvoarele scrise nu au păstrat dovezi directe ale funcționării acestui sistem, însă numele genurilor și ramurilor atestate aici sunt prezente în toponimia întregii regiuni. Oricum, cu puțin timp după așezarea lor definitivă, vor apărea organizațiile teritoriale ale secuilor, germenii viitoarelor scaune, numite la început „terra” sau „districtus”.

Scaunul (lat. *sedes*, magh. *szék*) a funcționat la unele populații, îndeobște – dar nu neapărat – de origine nemaghiară, stabilite în Ungaria medieală (sași, secui, iazigi, cumani, nobilii „lăncieri” din Szepes), ca o instituție publică, cu atribuții administrative, judecătorești, militare, fiscale,

de salubritate publică etc., înzestrată cu o autonomie relativ largă. Termenul face aluzie la *scaunul de judecată*, accentuând deci rolul judecătoresc al instituției.

Ca unitate teritorial-administrativă, scaunul secuiesc – de cele mai multe ori împărțit în *scaune filiale*, mai târziu și în *plăși* –, prin funcționarii săi aleși, administra un anume teritoriu, în niște condiții asemănătoare comitatelor, dar cu o autonomie mult sporită față de acestea. Date fiind sarcinile concrete ale secuilor, privind paza granițelor răsăritene ale regatului, în scaunele secuiești atribuțiile militare ale acestei instituții aveau o pondere deosebită. Rolul principal în conducerea efectivă a scaunului îl avea adunarea generală, ajutată de dregătorii aleși inițial din sânul obștii.

Procesul de încheiere al celor *șapte scaune* secuiești, ca și cristalizarea instituției scăunale ca atare, pare să se fi încheiat pe la sfârșitul secolului al XIV-lea. *Scaunul Odorhei* (Udvarhelyszék; amintit mai târziu ca scaun principal: „Capitalis Sedes”) își avea centrul de greutate în bazinul superior al Târnavei Mari, *scaunul Mureș* (Marosszék) s-a format în valea Mureșului și a Nirajului, *scaunul Ciuc* (Csíkszék) pe cursul superior al Oltului și Mureșului, *scaunul Sepsî* (Sepsî-szék) pe întinderea dintre Olt și Râul Negru, *scaunul Orbai* (Orbai-szék) în stânga Râului Negru, *scaunul Kézdi* (Kézdiszék) pe cursul superior al aceleiași ape, ocrotit de semicercul curburii Carpaților, în sfârșit *scaunul Arieș* (Aranyosszék) pe valea râului cu același nume. La începutul secolului al XVII-lea scaunele Sepsî, Kézdi și Orbai s-au unit sub denumirea de *Trei Scaune* (Háromszék). În sânul câtorva scaune au luat naștere ***scaune filiale*** (fiúszékek): *Micloșoara* (Miklósvár) în Sepsî; *Giurgeu* (Gyergyó) și *Casin* (Kászon) în Ciuc; *Cristur* (Keresztúr) și *Brăduț* (Bardoc) în Odorhei și *Miercurea* (Szereda) [?] în Mureș.

În această perioadă timpurie a istoriei secuimii, principalul for de conducere era **adunarea generală** (székgyűlés), la care puteau participa inițial toți secuii liberi, începând din secolele XV - XVI însă, primipilii și fruntașii secuilor îi vor exclude de la luarea deciziilor pe secuii de rând. Adunările nu se țineau la date fixe, la fiecare întrunire fiind stabilit termenul celei următoare. În cazul adunărilor extraordinare, convocarea se făcea pe căile bine rodite ce se utilizau cu ocazia mobilizărilor militare, frecvente la această populație cu rosturi grănicerești.

Nu era constant nici locul adunărilor, ele ținându-se de preferință într-o localitate situată pe cât se poate în zona centrală a scaunului, și ușor accesibilă din toate direcțiile. Case pretoriale, respectiv locuri fixe ale adunărilor scăunale secuiești, se vor construi doar începând din secolul al XVIII-lea.

Adunarea generală trebuia să decidă în problemele militare, administrative și de ordine publică ivite în scaun, să dispună de averea scaunului, să stabilească impozitul local necesar pentru buna funcționare a acestuia, principala ei atribuțiune fiind însă cea judecătorească: aici se judecau practic toate cauzele, exceptând cele legate de dueluri. Adunările erau prezidate de *căpitanul scăunul*, asistat la judecată de *jucele scăunul* (mai târziu și de cel *regal*) și de un *sfat al bătrânilor* (seniores), care cu timpul își vor ceda locul *juraților asesori*, numărul cărora va fi stabilit aparte în fiecare scaun secuiesc. Acesta a însemnat primul pas pe calea desprinderii **scaunului de judecată** de adunarea generală, dar de scaune de judecată ținute la alte date, decât adunările scăunale, nu avem cunoștință înainte de 1562, decât cu ocazii extraordinare, când ele au fost convocate de comitele secuilor. În caz de judecată nedreaptă, căpitanul, judele scăunul, asesorii, ba chiar și judele regal investit cu largi atribuțiuni, erau răspunzători în fața adunării generale.

În perioadele dintre adunări, problemele curente erau rezolvate de **dregătorii scăunali**, care după cum s-a văzut, își aveau rolul bine definit și în cadrul adunărilor. În rândul acestora pe primul loc se situa *căpitanul* sau *hotnogul* (primipilus, maior exercitus, capitaneus, kapitány, fő hadnagy, etc.). El era dregător ales al scaunului, la început desemnarea lui făcându-se și în funcție de sistemul rotativei celor 6 genuri și 24 ramuri. Comandant militar al scaunului, în timp de război el avea în subordine toți secuii combatanți, locuitori pe teritoriul acestuia, pe care-i convoca la oaste la ordinul comitelui secuilor. El era însărcinat și cu efectuarea inspecțiilor militare (mustra) și a conscripțiilor (lustra), prin care se ținea evidența potențialului de luptă al scaunului. În timp de pace prezida scaunele de judecată, răspundea de strângerea diferitelor biruri și taxe, precum și de executarea hotărârilor adunării generale. Era retribuit dintr-o cotă parte a taxelor și amenzilor incasate, revenindu-i o parte și din darea specială, ocazională a secuilor, numită „datul boilor”.

Judele scăunul (iudex terrestris, iudex sedis, székbíró) era al doilea în ierarhia dregătorilor scăunali, având în primul rând atribuții judecătorești. Prezida, alături de căpitan, în asistența juraților scaunele de judecată, venitul său provenind dintr-o cotă parte a taxelor și amenzilor incasate (în 1555 împărțea o jumătate a amenzilor cu judele regal, peste patru ani însă era deja nevoit să se mulțumească cu cealaltă jumătate împărțită cu căpitanul și cu jurații). Îi mai reveneau de regulă și câțiva boi, cu ocazia „datului boilor”. Ca și căpitanul, judele era funcționar ales al scaunului. Influența sa va scădea simțitor după apariția judeului regal, care după 1562 îi va lua locul.

Judele regal, spre deosebire de căpitan și de judele scăunal, nu era dregător al scaunului secuiesc, ci *om al regelui* („homo regius”), atestat pentru prima dată în 1407, la adunarea generală a scaunului Kézdi, ce a avut loc la Târgu-Secuiesc. Era un fel de funcționar de control, desemnat de rege pentru a veghea asupra legalității funcționării scaunelor, cu drept de a-l trage la răspundere și chiar de a-l pedepsi pe judele scăunal ori pe căpitan, în caz că au săvârșit vre-o abatere. Pe de altă parte însă, era și el răspunzător pentru legalitatea faptelor sale, în fața scaunului de judecată.

Sporirea atribuțiilor cu care era investit judele regal, creșterea prestigiului său în ierarhia dregătorilor prezenți în scaun, ne arată intenția clară a puterii centrale, de a-și întări controlul asupra populației privilegiate din sud-estul Transilvaniei, iar mai târziu și pentru a veghea asupra corectitudinii încasării impozitului zis „benevol”, dar impus încetul cu încetul cu regularitate, pe care au fost nevoiți să-l suporte secuii încă din epoca principatului.

Jurații sau *asesorii* (esküdtek) erau aleși, la început, dintre capii de familie ale clanurilor de oarecare prestigiu. Primul scaun de judecată, cu un număr fix de asesori, e atestat la adunarea de la Târgu-Secuiesc din 1407, unde alături de comitele Nádasdi Mihály apar și cei 12 de „Senioribus Siculorum” ai scaunului Kézdi. Adunarea de la Zăbala din 1466, a scaunelor Sepsi, Kézdi și Orbai, stabilește și compoziția socială a instanțelor de judecată din cele trei scaune: două părți reprezentând frunțașii și primipilii, și una din partea secuilor de rând.

Ca asesori ai instanței de apel, aleasă cu ocazia adunării naționale de la Odorhei din 1505, vor fi desemnați însă doar primipili și frunțași, excluzându-se deci secuii de rând din cadrele acesteia, fenomen ce s-a petrecut probabil concomitent și la nivelul scaunelor.

În perioada de început a existenței sale scaunul, cu toată autonomia sa relativă, poate fi considerat doar parțial o unitate administrativă de sine stătătoare, el constituind parte organică a comunității („universității”) secuiești. Cu organele centrale și cu alte foruri din afara Secuimii (comitatele, universitatea săsească) el venea în contact în numele „secuilor celor trei stări” sau a „națiunii secuiești”, deci ca parte integrantă a unui *comitat unic al secuilor*.

2. Dreptul de elaborare a statutelor și de decizie al „națiunii secuiești”

Acest din urmă drept al comunității „secuilor celor trei stări”, se exercita în cadrul **adunărilor naționale** (nemzetgyűlés). Asemenea adunări s-au ținut probabil încă din vremea când secuii s-au statornicit pe teritoriul unde

trăiesc și astăzi, prima mențiune scrisă în acest sens o avem însă din 1357. În acest an, capitlul de la Oradea adeverește faptul că *universitatea nobililor* din comitatele transilvănene, *secuii și sașii* au ținut adunările lor generale, fiecare „acolo unde obișnuiește să o facă”: nobilii la *Turda*, *secuii* la *Odorhei*, iar sașii la *Sibiu*. (Scaunul Odorhei, respectiv orașul omonim și satul Lutița, au fost alese ca loc al acestor adunări, probabil datorită poziției lor centrale în raport cu celelalte scaune. Se pare că de aici derivă și statutul de **scaun principal** – „capitalis sedes” – al Odorheiului.)

Convocarea acestor adunări era de competența **comitelui secuilor** (comes siculorum, székely ispán). Acesta era, ca și judele regal, un funcționar de control din partea regalității, investit însă cu prerogative ce vizau întreaga Secuime. Era numit de rege, la început din rândurile nobililor din Ungaria, apoi dintre cei din Transilvania, *dar nicidecum dintre secui*. De la Iancu de Hunedoara înapoi, voievozii Transilvaniei purtau și titlul de comite al secuilor. În situații deosebite convocarea o putea face și căpitanul scaunului Odorhei, anume – potrivit actului privilegiat dat de Vladislav al II-lea – „atunci când vre-un secuiești ar încerca să introducă legiuiri noi și rele, perturbând rânduiala cea bună și dreaptă a comunității.”

La aceste adunări, la fel ca la nivelul scaunelor, puteau participa toți secuieștii liberi, dar nu și la dezbateri, de la care după o vreme secuieștii de rând au fost excluși, ei fiind nevoiți să se mulțumească cu dreptul la vot.

Hotărârea adunării naționale reprezenta oficial voința comunității secuiești și în problemele de interes general, ale regatului sau ale voievodatului, ca în 1357, când aceasta a confirmat – asemenea adunării nobililor și sașilor – că cetatea ‘Szentmihályköve’ se află în proprietatea capitlului de la Oradea. Cu ocazia dietei de la Turda, din 22 mai 1552, reprezentanții secuilor refuzau să voteze noile impozite, afirmând că în această chestiune poate decide doar adunarea lor generală ce va trebui convocată la Odorhei. Hans Connert este de părere că inițial și darea specială „a boiler” se vota – după solicitarea prealabilă venită din partea regelui – tot în plenul adunării naționale.

Cea mai importantă prerogativă a adunării naționale era însă cea **judecătorească**: pe de o parte ca *for de apel* pentru scaunele secuiești, pe de alta ca *for legiuitor*, care să stabilească ori să amendeze prin votul ei legile „națiunii secuiești”. Având în vedere caracterul ocazional al adunărilor naționale, pentru a împiedica tergiversarea cauzelor apelate, la adunarea din 1505 s-a hotărât înființarea, la Odorhei, a unei instanțe de apel pentru întreaga Secuime, care a funcționat se pare până la 1562.

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea sistemul autoguvernării secuiești va intra în criză. S-au schimbat relațiile geopolitice din regiune, s-

a schimbat și maniera de luptă. Câțiva principii ai Transilvaniei vor încerca să reabiliteze potențialul de luptă al secuimii, să stopeze procesul iobăgirii, protejând economiceste resursele umane din zonă, dar cu rezultate vremelnice. Societatea militară-țărănească a secuimii, structurată după modele medievale, nu se poate moderniza. Iar cu trecerea timpului, șansa renașterii integrale a vechiului statut privilegiat va scădea continuu. Acesta este și cauza ireversibilității procesului de criză al autonomiei sale.

IRODALOMJEGYZÉK – BIBLIOGRAFIE

1. Benkő Samu – Demény Lajos – Vekov Károly (szerk.): *Székely felkelés 1595-1596. Előzmények, lefolyása, következményei*. Bukarest, 1979.
2. Connert János: *A székelyek intézményei a legrégibb időktől az 1562-iki átalakulásig*. Kolozsvár, 1901.
3. Hermann Gusztáv Mihály: *Náció és nemzet. Székely rendi nacionalizmus és magyar nemzettudat 1848-ig*. Csíkszereda, 2003.
4. Idem: *Székely történeti kistükör 1848-ig*. Székelyudvarhely, 2004.
5. Jakab Elek – Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története*. Bp., 1901.
6. Kordé Zoltán (a szövegeket válogatta, a kísérő tanulmányokat és a jegyzeteket írta): *A középkori székelység. Krónikák és oklevelek a középkori székelyekről*. Csíkszereda, 2001.
7. Pál-Antal Sándor: *Székely önkormányzat történet*. Marosvásárhely, 2002.
8. Szabó Károly – Szádeczky Lajos – Barabás Samu (szerk.): *Székely Oklevéltár*. I-VIII. Kolozsvár-Bp., 1872-1934.

SZABÓ M. ATTILA

Betekintés az erdélyi szászok autonómiájába

Az önkormányzat vagy autonómia Erdély történetének meghatározó eleme volt. Kialakulása államhatárokon belül történt, helyi érdekeltséggel, olykor nagyobb kiterjedésű területeken is (Székelyföld, Szászföld, román kerületek). Léteztek vármegyei, széki, szabad királyi városi, városi vagy falusi önkormányzatok.

Pál-Antal Sándor marosvásárhelyi történész-levéltáros a következő definíciót javasolja: „Önkormányzaton közigazgatási egységek, területek, vidékek és közösségek olyan szervezetét értjük, amely általános közösségi ügyeit önállóan, saját választott szervei útján intézi.” A középkor folyamán kialakult erdélyi autonómiák közös vonása, hogy a királyi, majd a fejedelmi hatalom ellenőrző és felügyeleti jogának érvényesülése mellett, a maguk területén autonóm, közigazgatási, bírósági és szabályalkotó hatóságokként működtek. Az önkormányzati jog legfontosabb elemei: a szabályalkotási jog (ius statutendi) valamint a bíró- és elöljáró-választás joga (ehhez kapcsolódik később az országgyűlési követküldés, az országos törvényhozásban való részvétel joga). A közösségek jogviszonyait – a szászoknál is – az országos érvényű jogszabályok mellett a helyhatósági statútumok szabályozták.

Az autonómia tehát egyik sarkalatos tétele volt az erdélyi szászok politikai életének.

De lássuk előbb a történeti előzményeket. Az Erdélybe betelepített német „vendégek”, („hospesek”) első csoportjai – az 1103-ban, 1148-ban és 1313-ban kiállított oklevelek szerint – a Német-Római Birodalom területéről Magyarországra kivándorolt személyekből állottak. 1162 előtt II. Géza hívására Flandria és a Rajna vidékéről vallonok és főleg szászok költöztek Magyarországra, ezek az erdélyi Szeben vidékén és a Szepességben (ma Szlovákia) telepedtek le. Erdélyben a Maros és az Olt folyók vonalától délre lévő területet foglalták el, az addig ott élő székelyek pedig a mai Székelyföld területére költöztek. A telepítéseknek meghatározott célja volt: elsősorban a Korona, vagyis az Ország védelme („ad retinendam coronam”), de a király a gazdaság, a bányászat és a kereskedelem fejlődését, valamint az adóbevételek növekedését is remélte, hiszen a jövevények magukkal hozták a fejlett mezőgazdasági- és kézműves ismereteiket.

A szászok történetének romantikus leírói 300.000 német érkezéséről beszélnek, akik egy lakatlan, vadban és kiaknázatlan termőföldben gazdag területre telepednek. Az igazság azonban ennél prózaibb: Karl Kurt Klein történész 500 családra, 2000-3000 személyre becsüli az érkeztettek számát. A paraszti sorból való telepések mellett érkeztek a nemes rendűek és a papok is. Nagy jelentőséggel bírtak a bányamunkások, akik mesterségbeli ismereteikkel fellendítették az erdélyi bányászatot, korszerűsítették a királyi tulajdonban lévő sóbányákat (Torda, Dés, Kolozs, Szék és Vízakna). A királyi pénzverdét a jól védett Nagyszebenből (ahová a XV. századig a török veszély miatt helyezték) Aranyosbányára költöztették. A német telepések fellendítették Óradna, Zalatna, Abrudbánya, Boica és Kőrösbánya arany- és ezüstbányáit; Nagybánya és Felsőbánya érc-lelőhelyei (Szatmár vidékén) szintén a német bányászoknak köszönhetik fejlődésüket. Az itteni német lakosság a későbbi századok háborúi miatt megtizedelődött, utánpótlás pedig nem volt, mivel ezen a vidéken hiányzott a német paraszti hátország, így a munkaerő pótlását a magyar vagy román ajkúak biztosították.

1224-ben II. András (1205-1235) megerősíti az erdélyi német vendégek (hospites), a későbbi szászok kiváltságait. Az erdélyi szászok történetébe ezek a kiváltságok az „*Arany szabadságlevél*” (*der Goldene Freibrief*) néven íródtak be. Az idegen telepéseknek, akik „az erdőkön túl” kerestek új hazát, a magyar királyok különleges előjogokat, privilégiumokat biztosítottak. A letelepedésük helyén földbirtokosokat nem találtak, a föld tulajdonosa a király volt, így ezt a területet *Királyföldnek* (*Königsboden*) kezdték nevezni. A királlyal a kapcsolatot a királybírók közvetítésével tartották.

A szabad bíróválasztás a helyi autonómiák fontos privilégiuma volt, mivel ez által jutott kifejezésre a törvénykezési és közigazgatási önállóságuk, azaz ügyeiknek saját elöljáróik általi intézése, előjogaik tulajdon választott szerveik révén biztosított védelme.

II. András 1224. évi adománylevelének eredetije nem maradt fenn, csak későbbi megerősítése a szebeni provincia szász lakói számára. Ez a szabadságlevél sok évszázadon át a királyföldi szászok alaptörvénye és autonómiájuk biztosítója volt. A szabadságlevél szövege sajátos, középkori hangvételű: „Hűséges vendégeink, az erdőn túli szászok közösen királyi felségünk lábai elé borultak, és panaszaikkal alázatosan rámutattak arra, hogy szabadságukat, amellyel nagyatyánk, a jámbor emlékeztető Géza király hívta be őket, teljesen elvesztették. Ezért királyi felségünk szemeit a szokásos módon kegyesen rájuk vetette, és mivel nagy szegénységük miatt királyi felségünknek szolgálataikat teljesíteni nem tudták, kegyesen meghallgattuk panaszaikat, és mind a jelenre, mind a jövőre nézve közhírré

tesszük, hogy elődeink nyomdokát követve és bensőnkben megrendülve korábbi szabadságukat visszaadtuk, mégpedig a következőképpen:

- az egész nép egy nép legyen (unus sit populus), egy bíró alatt álljon;
- ugyanakkor megszüntetünk minden grófságot a szebeni kivételével;
- bárki is legyen szebeni gróf, csak olyan tisztségviselőt állíthasson, aki állandóan köztük lakik, és a nép válassza meg, mégpedig azt, aki erre a hivatalra a legalkalmasabb;

- évente kötelesek 500 ezüstmárkát fizetni kamaránk hasznára, és ez alól az adó alól senki se legyen kivéve, aki határaik között lakik;

- 500 fegyverest kell állítaniuk abban az esetben, ha a király az országon belül visel hadat, 100-at az országon kívül, ha a király személyesen is hadba vonul, és 50-et, ha a király valamelyik vezérét küldi háborúba az országon kívül, több harcost a király nem követelhet tőlük;

- papjaikat szabadon választhatják, és nekik kell fizetniük a tizedet;
- senki sem bírászkodhat felettük, csak Mi magunk vagy a szebeni gróf; ha bíró előtt állnak, az csak a szokásjog szerint ítélezhet felettük, bíróságunk elé csak akkor lehet megidézni őket, ha saját bírójuk nem tudott dönteni;

- a valahok és a besenyők erdeit, valamint azok vizeit a nevezett valahokkal és besenyőkkel közösen használhatják, és ezért semmiféle szolgáltatással nem tartoznak;

- egyetlen pecsétet használhatnak, amelyet Mi és méltóságviselőink elismernek;

- ha valaki közülük valakit törvény elé idéz, a bíró előtt csak olyan személyeket nevezhet meg tanúként, akik határaik között élnek;

- teljességgel felmentjük őket minden idegen törvénykezés alól;

- mindnyájan vételezhetnek apró-sót, régi szabadságuk szerint

- szabadon használhatják az erdőket tartozékaikkal együtt, a vizeket és a folyókat;

- az ország nagyjai nem követelhetnek a királytól falvakat vagy birtokokat területükön, ha pedig ezt valaki mégis megteszi, ellentmondással élhetnek;

- ha hadjárat alkalmával hozzájuk megyünk, csak háromszor gondoskodjanak rólunk;

- ha pedig a vajda a király érdekében területükre megy, kétszer, érkezéskor és távozáskor kötelesek gondoskodni róla;

- kereskedőik szabadon fel és alá járhatnak Királyságunk területén, anélkül, hogy bármely vámot fizetnének;

- vásáraikat vámmentesen tarthatják meg.

Az oklevél a következőképpen fejeződik be: „Hogy a fent mondottak szilárdan és megváltoztathatatlanul megmaradjanak a jövő számára, ezt az oklevelet kettős pecsétünkkel megerősítettük. Kelt az Úr megtestesülése utáni 1224. évben, uralkodásunk 21. esztendejében.”

A fenti privilégiumokat a Szászváros és Homoróddaróc között letelepedettek élvezték. Az akkori szász székek rangsorolva a következők voltak: *Segevár - Schässburg*, *Szászsebes - Mühlbach*, *Nagysink - Schenk*, *Szerdahely - Reussmarkt*, *Kóhalom - Reys*, *Újgyház - Lesckirch* és *Szászvárosszék - Bross*. Az előjogokat utólag kiterjesztik a később kialakított *Két Székre (Medgyes - Mediasch* és *Selyk - Schelk)*, valamint a *Barcaságra (Brassó vidéke - Kronstädter Distrikt)* és *Beszterce vidékére (Nösnerland)* is, mivel e területek is a Királyföld részei lettek.

Miért volt II. András király ilyen jó szívű szász alattvalóival? Miért adományozott nekik olyan örökölhető előjogokat, amelyekkel valóságos államot alkothattak a magyar állam határain belül? Tudjuk, hogy az 1222. évi Aranybulla a királlyal szemben az előkelők és a papok számára ellenállási jogot biztosított, korlátozva a király hatalmát. Hasonló volt a helyzet Erdély területén is: itt a szebeni provinciában élő németek (akiket későbben kezdtek szászoknak nevezni) privilégiumai ellensúlyozták az erdélyi vajda hatalmát. Nem véletlen, hogy a későbbi korokban uralkodó királyok ezeket a jogokat ápolják, kiterjesztik és megerősítik. Ezt tette Károly Róbert (1308-1342), fia Nagy Lajos (1342-1382), Luxemburgi Zsigmond (1387-1437) – aki német császár is volt – és (Hunyadi) I. Mátyás (1458-1490).

A német államok legkülönbözőbb vidékeiről (Magdeburgi érsekség, Alsó-Szászország (Harz hegység), Kölni érsekség, Westfália, Luxemburg, Mosel vidéke), érkező telepéseket sok évszázadon át egyszerűen németeknek nevezték. Így II. András szabadságlevelében a „mi hűséges német vendégeink”-ről beszél, a reformáció idején „az erdélyi összes németek templomi rendjéről” szólnak, a maguk által elnevezett helységek egy részében is megtalálható a német előtag (pl. *Deutschtekesch*, *Deutschepling*, *Deutschweißkirch*, *Deutsch-Kreuz*). Tényként lehet elfogadni tehát, hogy a szász elnevezést a magyaroktól kapták. Szász nemzetté válásukat elősegítette az önálló törvénykezés, a szász falvak többévszázados együttélése, mely erős közösséggé kovácsolta őket.

Azonban az erdélyi vajda időnként olyan rétegekre is kiterjesztette hatalmát, amelyek eredetileg függetlenek voltak tőle. Tehát nemcsak a hét megyére – Fehér, Torda, Küküllő, Kolozs, Doboka, Belső-Szolnok, Hunyad – hanem a székelyek- és a szászokra is. Az utóbbiak II. Endre kiváltságlevele értelmében a megyei szervezettől független, egyre erősödő önkormányzatot

élveztek. Időnként a vajdák elnyerték a királytól azt a megbízatást, hogy a szászok ügyeiben intézkedjenek. Stibor vajda 1412-ben joghatóságot gyakorolt az összes szász városok felett. Besztercén királyi felhatalmazásból egy harmincad-ügyben intézkedett, engedélyezte a város lakóinak a szabad halászatot a Szamoson és a Besztercén; Brassóban pedig elrendelte, hogy Nagy Lajos, Mária és Zsigmond birtokadományokról szóló okleveleit mutassák be neki megerősítés végett. Egész sor ilyen oklevél maradt korunkra, melyeknek érvényességét pecsétjének ráfüggesztésével ismerte el. Azokon a gyűléseken, amelyeket a vajda elnöklelte alatt a XV. században Tordán tartottak, a megyei tisztviselők megválasztása és törvénykezés végett, részt vettek a székelyek és a szászok, sőt az egyházak küldöttei is. A kongregációk ily módon tartománygyűlésekké alakultak, a vajda pedig, aki birtokokat és kenézségeket is adományozhatott, valósággal felségjogokat gyakorolt, főleg akkor, ha esetenként gyenge király ült a trónon, aki nem tudta vagy nem merte őt felelőségre vonni.

Mátyás a központi kormányzatú rendi állam szorgalmazója volt. A rendi gondolat érvényesülése – a magyarországi nemzetiségek körében – területi autonómiák kialakulását eredményezte. Mátyás kezdeményező szerepe az erdélyi szászok esetében a legfeltűnőbb. A XV. század első felében a szász székek élén az uralkodó által kinevezett *királybírák* (*Königsrichter*) állottak, a Szebeni provincia hét székének ügyeit pedig legfelsőbb fokon az *ispán* vezette, aki szintén a király tisztviselője volt. A szászság látszólag bizonyos fokú önkormányzatot mondhatott magáénak, hiszen a fennebb említett tisztviselők mellett jelen voltak a székek érdekeit képviselő *székbírák* (*iudex terrestris*-ek vagy *Stuhlrichter*-ek), akiket kezdetől fogva a széki közösségek választottak, és akiknek csak az igazságszolgáltatásban volt szerepük; továbbá jelen voltak az ítélezésnél a szék előkelőbb tagjai – a falvak örökös bírái, a plébánosok, esküdtek, idősebb jómódú és tekintélyes emberek –, a szebeni ispán mellé pedig, amikor mint a legfőbb szász bírói fórum elnöke a fellebbezett perekben ítélezett, a hét szék elküldte követeit. Meg kell említenünk azonban, hogy a falusi bíróságok, a *gerébségek* éppen úgy egyes családok körében öröklődtek, mint a székbíróságok, következésképp hiányzott az autonómia egyik fontos feltétele, a szabad választás joga. Az önkormányzat akkor valósult meg, amikor egyrészt megszűnt a bíraskodás öröklés jogán való gyakorlása, azaz a gerébek hatalmát a szász közösség választás útján ruházta megbízottjaira, másrészt pedig a királybírák és ispánok helyébe szintén választott képviselők kerültek.

A fordulat mindkét téren Mátyás uralkodása idején következett be. Ő ruházta fel előbb 1464-ben Szebent, majd a többi széket a királybíró, az ispán választásának jogával. Ugyancsak neki köszönheti Beszterce, hogy

kikerült az erdélyi vajda официálisainak hatalma alól. Befolyását csak annyiban érvényesítette, hogy megkívánta, kérjék ki hozzájárulását a választáshoz. Mivel a szászok most már saját embereiket választhatták királybírákká és ispánokká, az egész bírászkodási és közigazgatási apparátus az ő érdeküket képviselő rendi-önkormányzati szervezetté alakult át. A széki szervezetnek, mint önkormányzati intézménynek, legfőbb szerve a *székgyűlés* volt, ahol a községeket általában érintő ügyeket is intézték. Mivel a szász székekben fokozatosan egy-egy városi vagy mezővárosi központ ragadta magához a vezetést, a szász székek – eltérően a székely székektől – nem a magyar nemesi vármegyék, hanem a szabad királyi- és bányavárosok mintájára épültek fel. A városi polgármesterek a XVI-XVII. században már egyenrangúak voltak a királybírákkal (az előbbinek a városban, az utóbbinak a vidéken volt elsőbbsége) és a széki tanácsok is beleolvadtak a városi tanácsokba. A polgári alapokon álló széki igazgatás a feudális viszonyok közepette igen fejlettnek mondható: pénztárnokon, rendőri feladatot ellátó kapitányon, városgazdán stb. kívül kancelláriát is fenntartott, az írásbeli ügyintézésre. Mátyás azonban nem érte be azzal, hogy a királyi tisztviselők szerepét a szászok képviselői vegyék át, hanem igyekezett az egész erdélyi szásztságot egyetlen közösséggé összefogni. A kiindulópontot a hét székek Szeben körüli gravitálása jelentette. A szebeni királybíró nagy tekintéllyel rendelkezett, ő volt a többi széktől hozzá fellebbezett pereknek a bírója, másrészt szokássá vált, hogy a székek – immár nemcsak heten, hanem a hozzájuk csatlakozó két szék, Medgyes és Selyk is –, küldöttekkel képviseltették magukat a tárgyalásokon. Ilyen egységes szász törvényszék először 1464-ben volt. 1475-ben az adót egységesen vetette ki valamennyiükre, annak felosztása érdekében közös megegyezésre sarkalva őket. 1486-ban a II. András idejében rögzített kiváltságokat kiterjesztette a Barcaságra, a következő évben pedig Besztercére is. Teljes joggal fűzhetjük tehát nevéhez a szász egység és önkormányzat megteremtését, amelynek legfontosabb jellemzője, hogy az „*universitas Saxonum*” a *comes* vezetésével, aki ugyanakkor Szeben polgármestere is, maga intézheti valamennyi bírászkodási, közigazgatási, kulturális és gazdasági ügyét. Az erdélyi szászok – ezen belül leginkább a Nagyszeben környékén élő legnagyobb csoportjuk, a szebeni provincia (tartomány) lakóinak – első tisztviselője, II. András 1224-es kiváltságlevele óta, a *szebeni ispán*, más néven *szász ispán*, *comes Saxonum*, németesen szebeni gróf, *Hermannstädter Graf* volt. A szebeni ispánt a középkorban a király nevezte ki a magyar főrangúak közül. Kán László tartományuraságától, a XIII. század végétől egy ideig az erdélyi vajdák ragadták kezükbe ezt a funkciót is. A tisztség királyi jellege Hunyadi Mátyás uralkodásának vége fele, a Szász Egyetem 1486-ban való

kialakításával szűnt meg, amikortól a szász ispánt, mint a brassói, besztercei kerületeket és a Medgyes-Selyk széket is magába foglaló egyetem főtisztviselőjét, a székek képviselői maguk választották. A gyakorlatban ezt a funkciót – a szebeni szék királybírája helyett, 1796-ig – a városi polgármester látta el. Ő intézte a közös ügyeket is a saját hivatali apparátusával. Feladata volt az adók kirovása, székekre és vidékekre való lebontása és beszedése. Az Egyetem engedélyezte a céhek alapítását, megszabta a Királyföldön kiszabható árakat és mértékegységeket, sőt a mindennapi életet is szabályozta. A XVIII. század végétől egészen a szász önkormányzat 1876-ban való megszüntetéséig (ekkor történt a törvényhatóságok reformja) csak a királybíró lehetett az egyetem élére szász ispánnak választani. A Szász Egyetem székhelye mindvégig Nagyszeben volt, és az egyetem ügyeit gyakorlatilag ennek a városnak a tisztviselői (patriciusai) tartották kezükben.

A *Szász Egyetem (Sächsische Universität, Sächsische Nationsuniversität)* az egész kiváltságos szász területen (a fennebb felsorolt 7+2+Szeben szék + 2 kerület) hatályos területi rendi önkormányzat volt. Az említett területen kívüli szászok (13 falu Küküllővármegyében, Segesvártól észak-nyugatra) jobbágyrendűek voltak és nem élvezhették az *Andreanum* kiváltságait. (Ezt a területet nevezték a királyföldi szászok *szász Mezopotámiának*.)

Az egyetem gyűlésein a székek választott képviselői vettek részt, közigazgatási, igazságszolgáltatási, adózási, katonaaállítási, stb. ügyekben hoztak határozatokat. A gyűlések elnöke a választott szebeni ispán volt. Az Egyetemennek igazgatási, törvényhozói, bírászkodási, gazdasági és politikai-döntéshozó jogköre volt. Képviselő-testületét az Egyetem gyűlése alkotta, amely évente kétszer, Szent György (ápr. 24) és Katalin (nov. 25) napjával kezdődően gyűlt össze. Szükség esetén rendkívüli üléseket is tartottak. Tagjai a székek és a két vidék (Brassó és Beszterce) vezető tisztségviselői voltak, valamint egy-két képviselő minden szék és vidék részéről.

A szászok egy egységes, a Királyföldön általános érvényű jogrendszer kialakítására törekedtek. A szokásjogot az *Altemberger kódex* tartalmazta. Jogszabályt készített 1544-ben Johannes Honterus (1498-1549), Thomas Bomelius (? – 1592) és Matthias Fronius (1522-1588), aki megalkotta az *Eigenlandrecht der Siebenbürger Sachsen* című törvénykönyvet. Albert Huet (1537–1606) szász ispán egy küldöttség élén Krakkóba utazott, ahol kérésére Báthory István – erdélyi fejedelem (1571–1586) és lengyel király (1576–1586) – 1583-ban megerősítette ezt a törvénykönyvet, mint örök időkre érvényes jogszabálygyűjteményt. Az *Eigenlandrecht...* csaknem 300 évig, 1853-ig, az Osztrák polgári törvénykönyv bevezetéséig maradt hatályban és ennek alapján ítéleztek a peres ügyekben.

A szászok fontos szerepet játszottak az erdélyi fejedelemség politikai életében, részt vettek az államhatalom gyakorlásában, államalkotó rendi nemzetként szerepeltek a magyarokkal és székelyekkel együtt. Az erdélyi országgyűléseken hozott határozatok csak akkor váltak jogerőssé, ha a mindhárom rend, tehát a szászok pecsétjével is ellátták.

A szász kiváltságokat a XVI-XVII. században több oldalról is veszély fenyegette, mert egyes fejedelmek semmibe vették az erdélyi jogrendet és rendi kiváltságokat. (Példa erre Báthory Gábor tette, aki 1610. dec. 11-én csellel elfoglalta a szász székvárost, Szebent, polgárai javait elkobozta, városi tanácsát pedig fogságba vetette.) A legtöbb vitát az a kiváltság váltotta ki, mely szerint a szász városokban csak németek birtokolhatnak házakat. 1625-ben a nemesek és a székelyek megszavazták azt a cikkelyt, amely szerint ők is vásárolhatnak házakat a szász városokban. A szászok tiltakozására Bethlen Gábor a cikkelyt érvénytelenítette, helyreállítva ezzel a szász kiváltságokat.

Az osztrák uralom bevezetésével Erdély számára új alaptörvény készült, az 1691-ben kiadott *Diploma Leopoldinum*, amely a következőket tartalmazta:

- a bevett vallások, egyházak, iskolák, egyházközségek ügyeiben minden úgy marad, ahogy addig volt, semmi változás nem történik;
- a Habsburg uralkodó megerősítette a rendek számára a magyar királyok és az erdélyi fejedelmek valamennyi adományát, valamennyi privilégiumot, hivatalt és méltóságot, minden javadalmat és birtokot;
- az *Approbaták* és *Compilaták* mint hazai törvények, Werbőczy *Tripartituma*, a szász nemzet jogrendje sértetlenül jogerős marad;
- minden hivatalban, legyen az politikai-, igazságszolgáltatási- vagy gazdasági-, született erdélyieket, azaz magyarokat, székelyeket és szászokat fognak alkalmazni;
- az uralkodó mindezt azzal a változtatással szavatolta, hogy a rendeknek hivatali jelöltjeiket jóváhagyásra az uralkodó elé kell terjeszteni; de ami a többi hivatalt - a szászok és székelyek királybíráit, a nemesek bíráit, a bírákat és polgármestereket, akiket eddig szabadon választottak - illeti, a jövőben is szabadságuk és jogszukásuk szerint választhatják.

A *Diploma Leopoldinum* tehát fenntartotta a három „nemzet” és a négy bevett vallás rendszerét. A szászok megőrizték önkormányzatukat, és a Szász Egyetem is fennmaradt.

A szász kiváltságokat, miként a többi nemzet rendjét is, veszélyeztették II. József reformjai. Ő hatályon kívül helyezte a *Diploma Leopoldinumot*, 1781-ben bevezette a koncivilitást, mely értelmében a szász városokban magyarok és románok is letelepedhettek. 1784-ben a Szász Egyetemet

feloszlatta, vagyonát lefoglalta a kincstár javára. Megszüntette a székek és provinciák rendszerét, és az addigi szász igazgatási egységeket az újonnan alakított vármegyékbe tagolta. 1790-ben, miután II. József visszavonta reformjait, a Szász Egyetemet és a szász előjogokat visszaállították.

1867. évi kiegyezést a szászok 1872-es medgyesi gyülésükön tudomásul vették, de felléptek a területi autonómia fenntartása mellett. A magyar kormány azonban a szászok területi autonómiáját a magyar nemzetállam elveivel össze nem egyeztethetőnek és a rendi állam maradványának tekintette. 1876-ban a magyar országgyűlés elfogadta a XII. számú Törvénycikket a Királyföldről, a Szász Egyetem rendezéséről és az egyetem, az ún. Héttírák vagyonáról (Siebenrichtergut). A hozott határozatok ellen a szászok akkori parlamenti képviselői léptek fel: Dr. Carl Wolff, Joseph Gull és Adolf Zay. A törvény elfogadásával a „szász nemzet” megszűnt létezni, a szászság Magyarország egyik modern, polgári értelemben vett nemzetiségévé vált. Ebben a helyzetben megnőtt a szász evangélikus egyház szerepe, mely autonóm egyházként a szász nemzeti identitás pillére lett.

A szász evangélikus egyházon kívül a nemzeti önazonosság erősítésében, az 1840-es évektől kezdődően, nagy szerepet vállaltak a szász egyletek, testületek, szövetségek. A legfontosabbak, amelyek országos jelentőséggel bírtak, a következők: *Landwirtschaftsverein*, *Verein für Siebenbürgische Landeskunde*, *Siebenbürgisches Karpathenverein*, *Sebastian Hann Verein*, *Gustav Adolf Verein*. Mellettük számos helyi egylet működött a szász városokban, ilyenek voltak a tornaegyletek, lövészegyletek, iparegyletek, dalegyletek, munkásképző egyletek, tűzoltóegyletek, városszépítő egyletek.

A mezővárosokban, nagyközségekben inkább a szakmai egyletek a jellemzőek, ezek a mezőgazdasági szövetségek (*Landwirtschaftsverein*), szomszédságok, testvéri közösségek (*Nachbarschaft*, *Schwesterschaft*, *Bruderschaft*) az önszerveződést szolgálták.

A szászok gazdasági szerveződéseinek szintén beépültek a szász társadalomba, ilyenek voltak a brassói és nagyszebeni *Általános Takarékpénztárak* (1835 és 1841), 1852-től a *Schulze-Delitsch*- és *Raiffeisen*-féle hitelszövetkezetek, végül pedig az 1891-ben – a kereskedelem és az ipar fejlesztésére és a telepítések lebonyolítására – alapított *Vereinsbank*. 1872-ben megalakult a mezőgazdasági hiteleket juttató *Bodenkreditanstalt*. Segítségével a szászok növelhették földbirtokaik területét és fékezhatték a románok térnyerését a szász falvakban. A fenti pénzügyi szerveződések nyereségük egy részét nemzetpolitikai célok (iskolák, ösztöndíjak, egyletek és szász szórványok) pénzbeli támogatására használták.

Nem feledkezhetünk meg a falusi gazdáknak kedvező hiteleket biztosító *Raiffeisen takarékpénztári mozgalomról* sem. Karl Wolff, az erdélyi szász Raiffeisen-mozgalom vezéralakja 1910-ben erről a következőket írta: „Ma 160 vidéki takaré- és előlegegylet létezik, ehhez jön még több mint 40 fogyasztási szövetkezet, egy pinceszövetkezet, összesen több, mint 200, melyek a *Raiffeisen Szövetkezetek Szövetségében* egyesülnek. Népünk tudatában már természetes szükségszerűségként élnek, és a vidéki népjólét közvagyonát képezik. Az uzsorát, mely a falusi lakosságot pusztította, hatásosan leküzdötték, így számos parasztgazdaságot a hanyatlástól megmentettek és az amerikai kivándorlás is kezdett csökkenni a szász falvak közelében fekvő birtokok megvásárlásával és betelepítésével. A süllyedő földet a hervadó szász községekben betelepítéssel újra felemelték. Nem harc nélkül, nem fáradság és kemény munka nélkül, nem súrlódás és ellenállás nélkül, melyek a vidéki szövetkezetek kialakításának útjában álltak. De nagyjából és egészében a Raiffeisen-eszme diadalútja volt ez, és az öregkor sok keserősége közt örömteli elégedettséggel tekinthetnek vissza az elvégzett munkára”.

A Szász Egyetem vagyonának nagy részét a két világháború közötti időszakban veszítette el. A legnehezebb század az erdélyi szászok számára a XX. század volt. Az 1918-ban létrejött Nagy-Romániában a törvényességet gyakran nem tartották tiszteletben. Nem tartották be azt sem, amit Gyulafehérváron 1918. december 1-jén ígértek, de még az 1923-as alkotmányt sem. Az 1921-es agrárreformot úgy hajtották végre, hogy a szász evangélikus egyház, illetve a Szász Egyetem vagyonának 55%-át elvesztette. 1937-ben a *Szász Egyetem Alapítványt* feloszlatták, vagyonát pedig felosztották a szász evangélikus egyház és egy román kulturális szervezet, az „*Așezământul Cultural Mihai Viteazul*” között.

1944 után újabb megpróbáltatások következtek: kényszermunka a Szovjetunióban, jogvesztés, kilakoltatás, kényszerlakhely, kisajátítás, államosítás, amelyek miatt a kommunizmus ideje alatt az egész lakosság eltávolodott a rendszertől és az államtól. A szászok a kivándorlással fejezték ki elégedetlenségüket. Nicolae Ceaușescu egyezménye a német kormánnyal, mely szerint 10–12 ezer márka fejpénz ellenében minden évben 10 - 11.000 németnek adnak kivándorlási útlevelet, a szászokra nézve sértő marad, a román államnak pedig szégyene. 1977-ben (miközben 1950-től 1982-ig 130.151 személy vándorolt ki) Romániában 323.477 német nemzetiségűt jegyeztek (szászt és svábot együtt), ebből mintegy 120-130.000-re tehető a szászok száma. A 2003-as év kezdetén a nagyszebeni szász evangélikus püspökség adatai szerint 255 településen 14.770 szász élt.

Akik ezért a tényállásért felelősek, nem számoltak azzal, hány becsületes, pontos és jól képzett szakembert veszített ekkor Románia. Mi marad, mi maradt utánuk: tipikusan szász településeik, műemlékeik, egyszóval több évszázados műveltségük.

A szászok kiváltságrendszere és autonómiája ma már történelem. A közös Európa kialakításában viszont felértékelődnek azok a társadalom- és gazdaságtörténeti jegyek, a népi és urbánus kultúra jellegzetességei, melyek a diktatúrák uniformizáló erőfeszítései, a drasztikus népességcsere-folyamatok dacára meghatározzák egy régió egyéniségét.

Introducere în problematica autonomiei sașilor din Transilvania

Autonomia sau autogovernarea este un element de bază al istoriei Ardealului. Aceste autonomii s-au format în interiorul granițelor statale, uneori pe întinderi teritoriale însemnate (Secuime, Țiutul Săsesc, districtele românești). La modul general se poate vorbi de autogovernarea comitatelor, a scaunelor, a orașelor libere regești și a satelor.

Istoricul-arhivist târgumureșean Pál-Antal Sándor ne propune următoarea definiție: „Autogovernarea este modul de organizare al anumitor unități teritoriale, ținuturi ori comunități, menită să rezolve singură problemele comunitare generale prin propriile organe alese.” O caracteristică de bază a autonomiilor ce s-au format în condițiile evului mediu transilvan, este faptul că sub controlul autorității regale, mai apoi princiară au funcționat pe teritoriul propriu, ca foruri administrative, judecătorești și legiuitoare de sine stătătoare. Elementul cel mai important al autogovernării era dreptul de elaborare al statutelor autonome (ius statuendi), precum și dreptul comunității de a-și alege singură juzii și dregătorii (la care se adaugă apoi dreptul de a-și trimite reprezentanți în dietă, prin care să se implice în activitatea legiuitoare generală a țării). Drepturile comunităților – alături de legiuirile general valabile ale țării – erau reglementate de statutele autorităților locale.

Autonomia era deci un principiu de bază al vieții politice a sașilor din Ardeal.

Dar să pornim de la premisele istorice. Primele grupuri ale „oaspeților” („hospites”) germani stabiliți în Transilvania – conform mărturiei unor documente din 1103, 1148 și 1313 – erau formate din persoane venite în Ungaria de pe teritoriul Imperiului Romano-German. Înainte de 1162, la chemarea lui Géza al II-lea au venit din Flandra și de pe cursul Rinului, valloni și mai cu seamă saxoni, care s-au stabilit în zona Sibiului și în regiunea Szepes (în Slovacia de azi). În Transilvania au ocupat teritoriile de la sud de cursul Mureșului și al Oltului, în timp ce secuii de acolo s-au retras în Secuimea de azi. Colonizarea a avut un anume scop: protecția Coroanei, adică a Țării („ad retinendam coronam”), dar regele conta și pe dezvoltarea economiei, a mineritului și a comerțului, precum și pe sporirea încasărilor fiscale, căci doar noii veniți aduceau cu ei și o cultură agrară și meșteșugărească superioară.

Autorii romantici ai istoriilor săsești vorbesc de venirea a 300.000 de coloniști germani, care s-au stabilit pe un teritoriu nelocuit, bogat în vânat

și în terenuri cultivabile neexploatate. Adevărul e mai prozaic: istoricul Karl Kurt Klein estimează efectivele noilor veniți la 500 de familii, însumând 2000-3000 de persoane. Printre aceștia, pe lângă țărani, se aflau nobili și preoți. Importanți pentru economia țării au fost minerii, care – buni cunoscători ai meșteșugului lor – au dat un puternic imbold mineritului din Ardeal, modernizând ocele regale (Turda, Dej, Cojocna, Sic, Ocna-Mureș). Monetăria regală până în secolul al XV-lea a funcționat în Sibiul bine fortificat (pentru a fi protejată de turci), fiind apoi mutată la Baia de Arieș. Coloniștii germani au contribuit la dezvoltarea minelor de aur și argint de la Rodna, Zlatna, Abrud, Boița, Baia de Criș, exploatarea zăcămintelor neferoase de la Baia Mare și Baia Sprie. Populația germană a acestor localități a fost decimată în cursul războaielor de mai târziu, iar în teritoriu neexistând o populație rurală germană care să suplinească aceste pierderi, locul lor a fost luat de unguri și români.

În 1224 regele Andrei al II-lea (1205-1235) a întărit privilegiile „oaspeților” germani din Transilvania, a sașilor de mai târziu. În istoria sașilor ardeleni acest document va intra sub numele de „*Bula de Aur*” (*der Goldene Freibrief*). Coloniștii, ce și-au găsit noua lor patrie „dincolo de păduri”, au fost dăruiți din partea regilor maghiari cu importante privilegii. Proprietarul pământurilor pe care ei s-au așezat era însuși regele, drept care a fost denumit *Pământul Crăiesc* (*Königsboden*). Legătura lor cu regalitatea era asigurată prin juzii regali.

Libera alegere a juzilor era un aspect important al privilegiilor de autogovernare, deoarece prin aceasta s-a exprimat autonomia lor juridică și administrativă, adică administrarea proprie, prin proprii funcționari, apărarea privilegiilor prin organe alese de către comunitate.

Originalul actului privilegial emis de Andrei al II-lea în 1224 nu s-a păstrat, doar într-o copie de mai târziu, reîntărită la cererea locuitorilor provinciei sibiene. Acest document a fost secole de-a rândul actul constituțional al sașilor, garanția autogovernării lor. Textul documentului este de o rezonanță specifică, medievală: „Venind așadar toți credincioșii noștri oaspeți teutoni din Transilvania și căzând cu umilință la picioarele majestății noastre și plângându-se, ne-au arătat că ar fi căzut cu totul din libertatea cu care au fost chemați de prea evlaviosul rege Géza, bunicul nostru și, dacă majestatea noastră regală nu deschide spre dânsii ochii cu obișnuita sa bunătate, aflându-se cu totul săraci, nu ar putea face majestății regale nici o slujbă. Așadar noi, plecându-ne urechile cu obișnuita bunătate spre plângerile lor drepte, vrem să facem cunoscut celor de față și în viitor că noi, călcând pe cucernicele urme ale înaintașilor noștri și mișcați fiind din adâncul inimii, le-am înnoit libertatea de mai înainte. Însă în așa fel,

ca tot poporul [...] să fie un popor și să se socotească sub un jude, desființându-se din rădăcină toate comitatele, afară de cel de la Sibiu. Iar comitele Sibiului, oricine va fi, să nu cuteze a orândui [dregător] în sus zisele comitate, decât numai dintre cei ce locuiesc între dânșii; și poporul să-l aleagă pe acela care va părea mai potrivit. [...] Iar pentru folosul cămării noastre să fie datori a plăti pe an cinci sute de mărci de argint. [...] Vor trimite cinci sute de ostași în expedițiile regale în cuprinsul granițelor regatului și peste graniță o sută dacă regele va merge în persoană; iar dacă va trimite un iobag [=supus] al său în afara regatului [...] ei vor fi datori a-i trimite numai cincizeci de ostași. [...] Pe preoții lor să și-i aleagă liber [...] și să le plătească dijele [...]. Voim și poruncim cu tărie ca pe dânșii să nu-i judece nimeni decât noi sau comitele de Sibiu [...]. Dar, sub orice jude se vor afla, să fie judecați numai după dreptul obișnuielnic și nimeni să nu cuteze a-i chema înaintea noastră, afară atunci când pricina lor nu s-ar putea hotărâ în fața judeului lor. [...] ... Le-am dat pădurea Blahilor și Pecenegilor, dimpreună cu apele, ca să le folosească împreună cu sus numiții Blahi și Pecenegi, și să nu fie datori a face nici o slujbă pentru aceasta [...]. Apoi le-am mai îngăduit să aibă o singură pecete, care să fie cunoscută de noi și de magistrații noștri în chip lămurit. Iar dacă vreunul dintre dânșii ar vrea să se judece cu cineva în vreo pricină bănească, să nu poată întrebuița alți martori înaintea judeului decât oameni care se află între hotarele lor, noi scutindu-i pe ei de orice jurisdicție [străină]. Și le dăm tuturor dreptul de a lua sare mărunță, după vechea libertate [...]. Iar pădurea cu tot ce ține de ea și folosirea apelor cu toate vadurile lor [...] le dăm tuturor [...], ca să le folosească liberi. Voim și poruncim cu puterea noastră regală ca nimeni dintre iobagii noștri să nu cuteze a cere de la majestatea regală vreun sat sau vreun prediu; iar, dacă ar cere cineva, ei să se poată împotrivi [...]. ... Dacă se va întâmpla ca să venim noi în expediție la dânși, ei să fie datori a da numai trei găzduiri pentru noi, iar, dacă se va trimite, în treburile regelui voievodul la dânșii sau prin țara lor, să nu lipsească a da două găzduiri, una când va intra și alta când va ieși. [...] Negustorii lor să poată merge și a se întoarce liberi și fără vamă oriunde în regatul nostru [...]. Poruncim ca toate târgurile lor să și le țină fără să plătească dări. Iar pentru ca cele ce s-au zis mai sus să rămână trainice și neschimbate în viitor, am întărit acest act cu puterea peceții noastre duble. Dat în anul de la întruparea Domnului o mie două sute douăzeci și patru, iar al domniei noastre douăzeci și una.”

Privilegiile de mai sus se adresau sașilor așezați între Orăștie și Drăușeni. Scaunele sășești din vremea respectivă erau – în ordinea rangului lor – următoarele: *Sighișoara – Shässburg, Sebeș – Mühlbach, Cincu –*

Schenk, Miercurea – Reussmarkt, Rupea – Reps, Nocrich – Lesckirch, Orăștie – Bross. Privilegiile se vor extinde mai târziu și asupra celor *Două Scaune (Mediaș – Mediasch și Șeica – Schelk)* apărute ulterior, precum și asupra *Țării Bârsei (districtul Brașovului – Kronstädter Distrikt)* și a *districtului Bistriței (Nösnerland)*, care au devenit și ele teritorii ale Pământului Crăiesc.

Dar oare de ce a fost Andrei al II-lea atât de darnic cu supușii săi sași? De ce i-a dăruit cu drepturi ereditare, care îi pun în situația de a crea un veritabil stat în interiorul Regatului Ungariei? Este binecunoscut faptul că Bula de Aur din 1222 acorda drept de rezistență magnaților și clerului superior, îngrădind puterea regală. În Transilvania exista o situație oarecum specială: aici privilegiile germanilor din provincia sibiană (care vor apărea mai târziu sub denumirea de sași) vor contracara tendințele autocrate ale voievozilor. Nu întâmplător regii de mai târziu vor extinde și vor întări aceste privilegii. Astfel au procedat Carol Robert (1308-1342), Ludovic cel Mare (1342-1382), Sigismund de Luxemburg (1387-1437) – care a fost și împărat german – și Matia Corvinul (1458-1490).

Coloniștii veniți de pe mai tot cuprinsul statelor germane (arhiepiscopia de Magdeburg, Saxonia Inferioară, episcopatul de Köln, Westfalia, Luxemburg, regiunea Mosel) au fost denumiți pur și simplu germani. Astfel actul privilegial al lui Andrei al II-lea vorbește de „credincioșii noștri oaspeți teutoni”, în anii reformei religioase e pomenită „rânduiala bisericească a tuturor germanilor din Transilvania”, mai multe nume de localități de-ale lor conțin și ele prefixul „german” (ex. Deuschtekesch, Deutschzepling, Deutschweiskirch, Deutsch-Kreuz). Probabil nu vom greși deci afirmând că denumirea de „sași” au primit-o de la unguri. Procesul de formare a „națiunii” de stare săsești a fost înlesnit de activitatea legiuitoare de sine stătătoare, de rezistența ca unități compacte a satelor săsești, multe secole de-a rândul, vreme în care s-au încheat în niște comunități puternice.

Voievodul Transilvaniei însă, în anumite perioade prielnice, și-a extins autoritatea și asupra unor stări, care inițial nu se aflau sub jurisdicția sa. Deci nu numai asupra celor șapte comitate – Alba, Turda, Târnava, Cluj, Dăbâca, Solnocul Interior și Hunedoara –, ci și asupra secuilor și sașilor. Cei din urmă, potrivit literei actului privilegial emis de Andrei al II-lea, se bucurau de un sistem de autogovernare independent de cel al comitatelor, ce se întărea continuu. Astfel, se întâmpla ca voievozii să fie însărcinați chiar de rege, ca să întreprindă anumite măsuri în privința comunității săsești. În 1412 voievodul Știber își exercita jurisdicția asupra tuturor orașelor săsești. La Bistrița, din însărcinare regală a intervenit într-o pricină legată de treizecime, a acordat locuitorilor orașului dreptul de pescuit în Someș și în Bistrița, iar la Brașov a dat poruncă să i-se prezinte

spre confirmare actele de danie emise de Ludovic cel Mare și Sigismund de Luxemburg. Ne-au rămas o serie de asemenea documente, a căror autenticitate a fost confirmată prin aplicarea asupra acestora a propriei peceți. La acele adunări, care s-au ținut la Turda, prezidate de voievod, în vederea alegerii dregătorilor comitatelor și judecarea pricinilor apelate, au participat reprezentanții secuilor și sașilor, ba chiar ai bisericii. Aceste congregații au devenit astfel regionale, iar voievodul, care dona domenii și cnezate, exercita atribuții domnești, mai ales când pe tron se afla un rege slab, care nu a putut ori nu a îndrăznit să-l tragă la răspundere.

Matia Corvinul era adeptul statului feudal centralizat. Ideea de stare – în rândurile diferitelor naționalități din Ungaria – a dus la formarea autogovernărilor teritoriale. Rolul de inițiator al lui Matia Corvinul în acest sens este cel mai evident în cazul sașilor din Ardeal. În prima parte a secolului al XV-lea în fruntea scaunelor săsești se aflau *juzii regali* (*Königsrichter*), numiți de suveran, iar treburile provinciei sibiene erau dirijate de *comite*, fiind și el funcționar regal. Sașii se bucurau aparent de o anumită libertate administrativă, căci pe lângă cei amintiți mai existau și *juzii scăunali* (*judex terrestres, Stuhlrichter*), aleși de comunitate, care însă aveau doar atribuții judecătorești; la procese participau și membrii de vază ai comunității – juzii satelor, parohii, jurații, oameni înstăriți de vârstă respectabilă –, iar alături de comitele de Sibiu, atunci când judeca în calitate de jude suprem al sașilor, apar și delegații celor șapte scaune. Dar trebuie să menționăm faptul că dregătoria juzilor sătești, a *greavilor* se transmitea tot în cadrul anumitor familii, ca și cea de jude scăunal, drept care trebuie să remarcăm lipsa în practică a unei condiții de bază a principiului de autogovernare, anume libera alegere a funcționarilor. Principiul autogovernării reale s-a impus după ce s-a renunțat la ereditatea atribuțiilor judecătorești, prin trecerea la alegerea greavilor de către comunitate, pe de altă parte prin înlocuirea comiților și juzilor regali desemnați cu reprezentanți aleși ai obștii.

Această turnură s-a produs în timpul domniei lui Matia Corvinul. El a investit în 1464 Sibiu, mai apoi și celelalte scaune cu privilegiul alegerii judeului regal și al comitelui. Tot el a scos Bistrița de sub jurisdicția oficialilor voievodului. Amestecul său în treburile interne ale autogovernării săsești consta doar în confirmarea funcționarilor aleși. De-acum, în condițiile în care sașii își alegeau juzii și comiții din rândurile propriilor conaționali, aparatul lor administrativ și juridic a devenit organul autogovernării stării lor privilegiate. Principalul organ de conducere al scaunului – ca instituție autonomă – a devenit *adunarea scăunală*, unde se discutau și se soluționau problemele generale ale comunității. Dat fiind

faptul că în scaunele săsești s-a impus rolul hegemon al câte unui oraș sau târg, instituția scăunală la sași – spre deosebire de scaunul secuiesc – a evoluat nu după modelul comitatului nobiliar, ci după cel al orașelor libere regești. Primarii orașelor în secolele XVI-XVII au devenit egali în rang cu juzii regali (primii aveau primat în oraș, cei din urmă în mediul rural), iar consiliile scăunale s-au contopit și ele cu cele orășenești. Această administrație scăunală de factură civică o putem considera ca evoluată, în condițiile unei societăți feudale: pe lângă funcționari ca și casierul, căpitanul (cu atribuții polițienești), administratorul urbei, etc., mai întreținea și o cancelarie proprie. Dar regele Matia nu s-a mulțumit doar cu transmiterea unor atribuții din competența dregătorilor regali în mâinile reprezentanților aleși ai obștii, el dorea să transforme masa sașilor ardeleni într-o comunitate bine încheată. Punctul de pornire l-a constituit gravitarea celor șapte scaune în jurul scaunului Sibiu. Judele regal al Sibiului se bucura de un prestigiu aparte, la el fiind apelate cauzele nedecise din celelalte scaune, încetățenindu-se și obiceiul ca cele șapte scaune – la care s-au adăugat între timp Mediașul și Șeica – să-și trimită delegații la aceste procese de judecată. Asemenea tribunal săsesc general s-a ținut pentru prima dată în 1464. În 1475 a dispus impunerea unică a întregii provincii, îndemnând locuitorii acesteia să distribuie ei înșiși impozitul pe subunități administrative. În 1486 a extins privilegiile acordate de Andrei al II-lea și asupra districtului Brașovului, în anul următor și asupra Bistriței. De numele lui se leagă deci crearea autogovernării săsești unitare, „*Universitas Saxonum*”, care sub conducerea *comitelui* – care îndeplinește și funcția de primar al Sibiului – își rezolvă în mod autonom problemele juridice, administrative, culturale și economice. Principalul funcționar al sașilor transilvăneni – cu pregnanță al celui mai numeros bloc de-al lor, care trăia în provincia sibiană – a fost, începând cu data emiterii diplomei lui Andrei al II-lea din 1224, *comitele Sibiului*, altfel spus *comitele sașilor* (*comes Saxonum, Hermannstädter Graf*). Comitele Sibiului, în anii evului mediu era numit de rege, din rândul magnaților țării. Începând cu obținerea scaunului voievodal de către Ladislau Kan, de la sfârșitul secolului al XIII-lea, voievozii Transilvaniei au reușit pentru o vreme să pună stăpânire și pe această funcție. Caracterul de dregătorie regală a acestei funcții s-a sfârșit pe la finele domniei lui Matia Corvinul, prin întemeierea în 1486 a Universității Săsești, de când comitele sașilor, ca prim dregător al Universității, ce includea și districtul Brașovului și cel al Bistriței, precum și scaunele Mediaș-Șeica, este ales de către delegații scaunelor. În practică – în locul judei regal al Sibiului, până în 1796 – această funcție a fost îndeplinită de primarul orașului. Acesta folosea aparatul administrativ

propriu și pentru rezolvarea problemelor generale ale Universității. În competența sa cădea și repartitia impozitelor, la nivelul scaunelor și districtelor, precum și incasarea acestora. Universitatea aproba întemeierea noilor bresle, stabilea prețurile practicabile pe Pământul Crăiesc, unitățile de măsură valabile, implicându-se și în diferitele probleme ale vieții de zi cu zi. De la sfârșitul secolului al XVIII-lea, până la desființarea autogovernării săsești în 1876 (prin reforma administrativă generală din Ungaria) în fruntea Universității Săsești putea fi ales doar judele regal. Centrul administrativ al Universității a fost și a rămas Sibiu, drept care toate problemele acesteia se aflau sub controlul patriciatului sibian.

*Universitatea Săsească (Sächsische Universität, Sächsische Nation-
suniversität)* a funcționat ca o instituție de autogovernare teritorială, pentru întreaga stare privilegiată săsească din Transilvania. În schimb sașii care nu locuiau teritoriul privilegiat al celor șapte (+2+Sibiu) scaune și al celor două districte (enumerare toate mai sus); adică 13 sate ale comitatului Târnava, aflate la nord-est de Sighișoara, erau de stare iobăgească, și nu se bucurau de privilegiile asigurate prin *Andreanum*. (Acest teritoriu era denumit de către sașii Pământului Crăiesc – în mod alegoric – *Mesopotamia săsească*.)

La adunările Universității participau reprezentanții aleși ai scaunelor, dezbătând și luând decizii privind chestiuni administrative, juridice, fiscale, militare, etc. Adunările erau prezidate de comitele sibian ales. Universitatea era prin urmare un factor de decizie administrativ, legislativ, juridic și politic. Adunarea generală funcționa ca forul reprezentativ al Universității, întrunindu-se de două ori pe an, anume de Sfântul Gheorghe, la 24 aprilie, și de Sfânta Ecaterina, la 25 noiembrie. Membrii ei erau conducătorii aleși ai scaunelor și ai districtelor, la care se mai adăugau unu-doi deputați din fiecare scaun.

Sașii s-au străduit să elaboreze o administrație și un sistem juridic unitar pentru tot Pământul Crăiesc. Cutumele legate de funcționarea acestora au fost codificate în *codicele Altenberger*. Au mai elaborat statute Johannes Honterus (1498-1549) în 1544, Thomas Bomelius (?-1592) și Matthias Fronius (1522-1588), acesta din urmă alcătuind culegerea de legi intitulată *Eigenlandrecht der Sibenbürger Sachsen*. Comitele Albert Huet (1571-1606) s-a deplasat în fruntea unei delegații la Cracovia, la principele transilvan (1571-1586) și regele polonez (1576-1586) Ștefan Báthori, pentru a obține aprobarea acestora. *Eigenlandrecht...* a servit ca și cod de legi de bază, în litera căreia s-au judecat pricinile, până în 1853, data intrării în vigoare a Codului de drept civil austriac.

Sașii au jucat un rol important în viața politică a principatului Transilvaniei, au fost părtași ai exercitării puterii statale, ca „națiune” de stat, alături de nobilii unguri și de secui. Hotărârile dietei transilvănene se ridicau la putere de lege doar dacă erau parafate cu sigiliile celor trei națiuni, deci și al sașilor.

În secolele XV-XVII privilegiile sașilor au fost periclitate din mai multe direcții, deoarece au existat principii care au nesocotit legile și libertățile Transilvaniei. (Este cazul lui Gabriel Báthori, care la 11 decembrie 1610 a ocupat prin șiretlic centrul administrației săsești, Sibiu, a confiscat averile cetățenilor acestuia și a aruncat în temniță membrii sfatului orașenesc.) Cele mai multe discuții s-au iscat de pe urma privilegiului, potrivit căruia în orașele săsești doar germanii aveau dreptul de a deține imobile. În dieta din 1625 nobilii și secuii au votat o lege care le-ar fi permis și lor dreptul de a cumpăra case în orașele sașilor, dar în urma protestelor acestora din urmă Gabriel Bethlen a anulat acest articol, restaurând astfel privilegiile săsești.

După instaurarea dominației austriece Transilvania era organizată după principiile unui nou cadru constituțional, prin *Diploma Leopoldină*, emisă în 1691. Iată principalele prevederi ale acesteia:

- în privința religiilor și bisericilor recepte, a școlilor acestora rămân valabile vechile reglementări,

- suveranul din familia de Habsburg întărește toate donațiile și privilegiile, dregătoriile și veniturile, acordate de regii maghiari și de principii Transilvaniei,

- își păstrează valabilitatea *Approbatele*, *Compilele*, *Tripartitul* lui Werbőczy, precum și jurisdicția specifică a națiunii săsești,

- în toate funcțiile publice, fie politice, juridice ori economice, se vor numi transilvăneni din rândul națiunilor politice, unguri, secui și sași,

- toate acestea se garantează prin faptul că stările vor înainta candidații lor la aceste funcții în fața suveranului, iar în ce privește funcțiile eligibile de până acum, precum juzii regali ai sașilor și secuilor, juzii nobililor, juzii și primarii localităților, aceștia vor fi desemnați prin alegere, după modul obișnuit.

Diploma Leopoldină menținea deci sistemul celor trei națiuni politice și al celor patru religii recepte. Sașii și-au păstrat sistemul de autogovernare, Universitatea Săsească.

Privilegiile săsești, precum și libertățile celorlalte stări, au fost atacate prin reformele împăratului Iosif al II-lea. El a abrogat *Diploma Leopoldină*, în 1781 a decretat *concivilitatea*, care permitea ungarilor și românilor să se stabilească în orașele săsești, în 1784 a dizolvat Universitatea Săsească,

bunurile acesteia trecând în proprietatea fiscului. A desființat scaunele și provinciile, unitățile administrației tradiționale săsești fiind înglobate în comitatele nou înființate. În 1790, după ce Iosif al II-lea și-a retras reformele, Universitatea Săsească și privilegiile săsești vor fi repuse în drepturile lor.

Sașii au luat act de pactul dualist din 1867 la adunarea lor de la Mediaș din 1872, dar au pledat pentru menținerea autoguvernării teritoriale. Guvernul maghiar însă considera această autonomie ca un privilegiu de stare incompatibil cu principiile statului național modern. Parlamentul Ungariei vota în 1876 Articolul de lege nr. 12, cu privire la Pământul Crăiesc și la reglementarea situației Universității Săsești, a bunurilor acesteia (Siebenrichtergut). Împotriva acestor decizii au protestat deputații sașilor din parlamentul budapestan: Dr. Carl Wolff, Joseph Gull și Adolf Zay. Prin intrarea în vigoare a acestei legi dispărea „națiunea săsească”, transformându-se într-una din naționalitățile moderne, de factură civică din Ungaria vremii respective. În aceste condiții a crescut rolul bisericii evanghelice săsești, care ca și biserică autonomă, a devenit principalul pilon al identității naționale săsești.

Alături de biserica evanghelică, în menținerea identității săsești au jucat un rol important, începând din 1840, asociațiile, organizațiile și societățile sașilor. Iată cele mai importante asemenea organizații: *Landwirtschaftsverein*, *Verein für Siebenbürgische Landeskunde*, *Siebenbürgisches Karpathenverein*, *Sebastian Hann Verein*, *Gustav Adolf Verein*. Pe lângă acestea în orașele săsești au funcționat o sumedenie de organizații locale, asociații sportive, de trăgători, ale industriașilor, coriștilor, muncitorilor, pompierilor, de gospodărire și înfrumusețare a localităților.

În orașele-târguri și în comune s-au format mai mult asociații profesionale, precum cele agricole (*Landwirtschaftsverein*), vecinătăți, frățietăți (*Nachbarschaft*, *Schewsterschaft*, *Bruderschaft*). Societățile economice, ca de exemplu *Casa Generală de Economii* de la Brașov și Sibiu (1835 și 1841), începând din 1852 cooperativele de credit *Schulze*, *Delitsch* și *Raiffeisen*, și în fine *Vereinsbank*, fondată în 1891, pentru susținerea dezvoltării comerțului și a industriei, s-au integrat și ele în societatea săsească. În 1872 a luat ființă *Bodenkreditanstalt*, care acorda credite agricole. Cu ajutorul acestei instituții sașii reușeau să-și mărească posesiunile agricole, să îngrădească fenomenul stabilirii românilor în satele săsești. Instituțiile financiare de mai sus au investit o parte din profitul lor în scopuri ce țineau de politica națională (școli, burse, societăți, sprijinirea diasporei săsești).

Nu trebuie să uităm nici acțiunea de credite avantajoase pentru gospodarii de la sate, organizată de cooperativa *Raiffeisen*. Karl Wolff, figura centrală a mișcării *Raiffeisen* scria în 1910: „Astăzi există în provincie 160 de unități de economii și credite, la care se adaugă 40 de cooperative de consum, o cooperativă vinicolă, în total peste 200 de unități care se însumează în *Uniunea Cooperativelor Raiffeisen*. Ele s-au integrat deja organic în conștiința poporului nostru, formând bunul comun al bunăstării rurale. A fost combătută cu eficacitate cămătăria, care sufoca populația rurală, salvând de la faliment numeroase gospodării sătești, iar prin achiziționarea și popularea proprietăților funciare din apropierea satelor săsești, s-a reușit diminuarea fenomenului migrației către America. Pământul care se scufunda s-a ridicat din nou, prin repopularea comunelor săsești ce începuseră a se ofili. Nu fără luptă, nici fără trudă și muncă asiduă, nici fără altercații și opoziție, ce au stat toate în calea întemeierii cooperativelor rurale. Dar toate acestea înseamnă triumful total al principiului *Raiffeisen*, drept care printre sumedenia de privațiuni amare ale senectuții, pot privi totuși cu bucurie și satisfacție în urmă, către munca depusă.”

Marea parte a averii sale Universitatea Săsească și-a pierdut-o în perioada interbelică. Secolul XX a fost cea mai grea epocă din întreaga istorie a sașilor. În România Mare de după 1918 legalitatea a fost adesea încălcată. Nu s-a respectat cea ce s-a promis la 1 decembrie 1918, dar nici măcar Constituția de la 1923. Reforma agrară din 1921 s-a derulat în așa fel, încât biserica evanghelică săsească, respectiv Universitatea Săsească au pierdut 55% din averea lor. În 1937 a fost desființată *Fundația Universității Săsești*, averea ei fiind împărțită între biserica evanghelică săsească și între o organizație culturală românesacă, anume *Așezământul Cultural Mihai Viteazul*.

După 1944 au urmat noi încercări: deportări și muncă silnică în URSS, deposedări de drepturi, evacuări, domiciliu forțat, exproprieri, naționalizări, care au dus, în anii comunismului, la dezavuarea generală a regimului și statului. Sașii și-au manifestat nemulțumirea prin emigrare. Acordul lui Nicolae Ceaușescu cu guvernul german, potrivit căruia în schimbul unei sume de 10–12 mii de mărci pe cap de emigrant, se aproba plecarea definitivă din țară a 10–11.000 de germani anual, cea ce însemna lezarea demnității sașilor și o rușine pentru statul român.

În 1977 (pe fundalul emigrării între 1950 și 1982 a 130.151 persoane) existau în România 323.477 germani (sași și șvabi), numărul sașilor fiind estimabil la cca. 120–130.000. La începutul anului 2003 episcopia evanghelică de la Sibiu înregistra în 255 localități 14.770 de enoriași sași.

Nu s-a luat la socoteală pierderea pricinuită de lipsa acestor oameni cinstiți, majoritatea lor specialiști bine pregătiți și punctuali. Ce a rămas în urma lor? Așezările tipice, monumentele lor, zestrea lor culturală multiseculară.

Sistemul autoguvernării săsești a devenit istorie. În Europa comună – către care ne străduim – vor căpăta însă o valoare aparte acele note istorico-economico-sociale, acele caracteristici ale culturii urbane și rurale, care în ciuda eforturilor de uniformizare ale diferitelor dictaturi, a schimbărilor masive de populație, mai sunt în stare să confere personalitate unor regiuni.

IRODALOMJEGYZÉK – BIBLIOGRAFIE

1. *Gruppenautonomien in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsischse Nationsuniversität.* Hrsg. von Wolfgang Kessler. Köln-Wien, 1990.
2. Gündisch, Konrad: *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen.* München, 1998.
3. Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története.* I-III. Budapest, 1987.
4. Mályusz Elemér: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. In: *Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára.* I. Budapest, 1943. 311-433.
5. Müller, Georg (ed.): *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141-1876.* Hermannstadt, 1941.
6. Vogel Sándor: Az Erdélyi szászok. In: *Honismeret*, 2001/3. 96-104.
7. Vogel Sándor: A szász autonómia Erdélyben. In: *Provincia*, 2002. febr.
8. Wolff, Karl: Das Genossenschaftswesen im Land und Stadt. In: KarlWolff: *Schriften und Reden.* Bukarest, 1976. 192-200.

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY

Néhány szó a középkori Erdély és Bánát elfelejtett román autonómiáiról

Az **erdélyi és bánáti román kerületek** kiváltságos státusza több hasonlóságot mutat a székely katonatársadalommal, bár ezek szabadságai nem voltak olyan egységes keretbe ágyazva, mint azok, amelyekkel a területileg is egységes tömböt képező Székelyföld privilegizált népessége volt felruházva; másfelől pedig autonómiájuk javarészt viszonylag korán feloldódott a vármegyei szervezetbe. Mindemellett, a királyság egyes délkeleti peremvidékein kialakult román közösségek előjogai – csakúgy mint a székely szabadságok – a kenézek, vajdák, bojárok katonai szolgálataihoz voltak kötve.

E hasonlóságok kapcsán érdemes odafigyelni arra, hogy 1451-ben Hunyadi János kormányzó „a hét román szék” („septem sedes Walahicales”) szolgabíróihoz intéz felhívást, ami alapján (tekintettel a megnevezésre és a számra) Bónis György arra vélt következtetni, hogy követendő modellként tűzhatték ki a székely és szász adminisztrációt, „hiszen a románság közigazgatási egységeit rendszeren nem székeknek, hanem kerületnek nevezték.” Szintén Bónis György figyelt fel a krassóvidéki Monostor kiváltságos falu lakóinak 1520-ban megfogalmazott azon fenyegetésére, hogy a közgyűléstől – tehát a helyi autonómia fő szervétől – távolmaradó falusfeleiket *székely módra* („more Siculorum”) fogják büntetni, lerombolván házaikat. Ezt az esetet később Imreh István is, a székely társadalom analógiájának tárgyalásakor, ismételten felemlíti.

E két példa **a régi Temes és Krassó megye keleti részén kialakult román kerület** történetéből származik. A nyolc bánáti kerület a következő: Karánsebes, Lugos, Miháld, Halmas, Krassófő, Borzafő, Ilyéd és Komját. Privilegiumaik eredete a XIV. századba nyúlik vissza, amikor a török elérte a Duna vonalát, és szükségessé vált a térségben egy folyamatosan ott tartózkodó parasztkatonaság jelenléte. E kiváltságokat 1457-ben (Temeseli Dés Mihály, valamint Báziasí Sisman fia István kenézek kérésére), V. László erősítette meg, annak elismeréseképpen, hogy a környék népe híven védelmezte a török ellen a Duna-menti réveket. A király meghagyja, hogy a nyolc kerület területén az idegenek ne kaphassanak adományképpen birtokokat és falvakat, a kerületek oszthatatlanok és nem adományozhatók,

Komját vármegye (melyet Hunyadi János elzalogosított) újraegyesül a többi hét kiváltságolt kerülettel. A bíraskodás a kerület „régí törvénye” alapján történik, ha idegen személyt valamely itteni román nemes részéről ér sérelem, akkor ennek ispánjánál perelheti. A román nemesek – hasonlatosan a királyság „igazi nemesei”-hez – adómentességet élveznek. A XVI. század végén, az akkorra részben felbomlott kerületeket Báthori Gábor próbálta helyreállítani, újból biztosítva kiváltságaikat, de sorsuk néhány évtized múlva végképp megpecsételődik, midőn Barcsai Ákos átengedi őket a töröknek.

A román autonóm szerveződések sorából – tekintve a székely önkormányzathoz kapcsolódó rokon szálait – külön figyelmet érdemel **Fogarasföldje**. E *regnum* területén élő *bojár*okról írja David Prodan, hogy „ők azok utódai, akik a faluközösségek kötelékéből emelkedtek ki, kenézékként vagy más módon, vagy a Havasalföldi uralkodók adományai következtében. Ismeretesek Vlaicu, Mircea cel Bătân, Vlad Dracul és mások adománylevelei.” Bár a fogarasi bojárság intézményét bizonytalan eredetűnek tartja, Bónis György is egyetért azzal, hogy Fogarasföldje – akár a király, akár a Havasalföldi vajdák, akár az erdélyi fejedelmek által igazgatva – mindig egy külön *regnum*-ot képezett, központja az azonos nevű vár volt, az a vár, melynek közvetlen szolgálatában állottak a vidék kiváltságos lakói. A várbirtok 1632-ben készült urbáriuma leszögezte, hogy a *bojár*ok meg *libertinusok* „lovok hátán szolgálnak az várhoz valamikor az szükséghez kevania”. A fogarasi bojári státusz – eltérően a kenézi tisztségtől, amely nemesi címmé alakult, a hozzátartozó föld pedig nemesi birtokká – megtartotta *officium* jellegét: a „hivatal” – mint kötelezettség – és a vele járó „bojári örökség” összetartozott, akárcsak a székely „lófőség”, vagy a szepesi lándzsások birtokai esetében. E kiváltságok hosszú életét Șarolta Solcan azzal az érdekek diktálta egyensúly-helyzettel magyarázza, mely a bojáróok autonóm törekvései és a *regnum* urainak uralmi igényei között fennállott: „A társadalom alakulását két eltérő irányú igyekezet befolyásolta. A fogarasi közösség minél tovább szeretne volna változatlanul őrizni a régi állapotokat. A kiváltságok bővítésének lehetősége fel sem tevődhetett. A külső hatalom viszont az előjogok korlátozását, sőt megszüntetését kívánta. E hatalom különleges ereje egyrészt biztosította az autonómia védelmét, másfelől rombolóan hatott a hagyományos struktúrákra.”

Sok közös vonást mutat a székelység rendi berendezkedésével **Kővár vidék** társadalma is. Ștefan Pascu szerint ez valaha, „a szabad faluközösségek korában [...] egy olyan román ‘ország’ volt, akár e tájékon és másutt létező megannyi társa, mely élte patriarchális életét, a hagyományok és szokások pedig nemzedékről nemzedékre öröklődtek.” Nem kívánjuk és

nincs is módunkban e helyen eldönteni, vagy éppen vitatni: mi az oka annak, hogy bár a vidék már a középkorban döntően román többségű, helyneveinek igen jelentős része magyar eredetű. 1405-ben már 51 román falu létezett mindössze 7 magyar faluval szemben. A magyar falvak száma tovább csökkent, hiszen David Prodan, idézvéen Kővár várbirtokának 1566-ban kelt urbáriumának szövegéből, és tekintetbe véve az összeírt lakosok jellegzetes foglalkozásait, a vidék 67 falujából csak Berkeszt és Hagymáslápost tekinti magyarnak. A 65 román falu 12 „vajdaságba” szerveződve élte hagyományos életét.

Szentgyörgyi Mária, a tájegység monográfusa hangsúlyozza e társadalom különutas fejlődését, mely érthetetlen az idegenek számára. Így 1600 augusztusában Rudolf császár kiküldött biztosai azt jelentik, hogy „őfelsége, a vajda [Mihály vajda] Kővár vidéki alattvalóinak és utódaiknak székely szabadságot adományozott, azt kérve csupán ennek fejében, hogy katonai szolgálatot teljesítsenek, az ennek megfelelő felszereléssel.” Mivel Kővár vidékén egyetlen más adat sem utal arra, hogy tömeges kiváltságolás történt volna Mihály vajda korában, aki ráadásul semmiképp sem adományozhatott az ott élőknek „székely szabadságot”, az történhetett, hogy az illető biztosok olyan viszonyokat találtak e területen, melyeket *egyedül a székely szabadságokkal tudtak kapcsolatba hozni*. E kiváltságok különlegességére Bethlen Gábor is felfigyelt, aki Nagylucsei Dóczy Andrásnak címzett, 1615 novemberében kelt levelében ekképpen írt: „Ott Kővár vidékén inkább minden faluban aféle megnevesített bojérok, kiket vajdáknak is hívnak, voltak, mikor privátus emberek bírták Kővárat és nem fejedelem kezek voltak rajta is, azok az ő szabadságokban és nemességekben megtartattak, holott nem csak a vár urától, avagy földesuruktól, hanem régi királyoktól és fejedelmektől vagyon szabadságokról privilégiumok, attól elválva, hogy az várhoz lovak hátán imide-amoda való küldözéssel tartoznak szolgálni. Ez ilyeneket szegény Báthory fejedelem idejében ugyan híre nélkül hatalmasan háborgatták és nyomorgatták, jobbágyokká akarták tenni némely donatariusok, de annak szegények ők nem engedtek, bujdosással és minden marhájoknak elvesztésével elkerülték a jobbágytságot akkor is. Most pedig immár, amikor őfelsége kegyelmességéből Kővár vissza adatott, mind az országot, mind minket megtalálván könyörgésekkel ítélje kegyelmed, ha tartozunk helyére állatni olyan régi igazságokat.”

E román autonóm közösségek historiográfiai utóélete érdekes. A román történetírás – a közkézen forgó szintézisek szintjén – olykor foglalkozik velük, mint ősrégi, feudalizmus előtti szerveződési formákkal. Arról viszont, ami hiteles írott kútfővel, királyi, fejedelmi oklevelekkel és statútumokkal

adatok: a feudális hatalommal való viszonyokról, arról, miképpen illeszkedtek a kor rendi társadalmába, miképpen voltak részei egy autonómiák tömkelegéből összeálló működő egésznek, nos, minderről már csak szűk szakmai körökben esik szó. És akkor is elmarad a többi, hasonlóan szervezett autonóm közösséggel vonható párhuzam. Pedig közös történelmünk része ez is.

Scurtă privire asupra autonomiilor românești uitate din Transilvania medievală și din Banat

Districtele românești din Transilvania și Banat prezintă și ele unele similitudini cu autonomia Secuimii. E adevărat, privilegiile lor nu au fost încadrate într-un organism coerent, ca la secui, cumani și iazigi, pe de altă parte majoritatea acestor autonomii regionale și microregionale s-au dizolvat de timpuriu în sistemul comitatelor. Totuși, la baza privilegiilor comunităților românești din zonele limitrofe ale regatului au stat – ca și în cazul secuilor – obligațiile militare ale voievozilor și cnezilor, respectiv ale boierilor făgărășeni.

Este semnificativ și faptul că în 1451 guvernatorul Iancu de Hunedoara se adresa oficialilor „*celor șapte scaune valahe*” („septem sedes Walahicales”) din părțile crașovene, cea ce – potrivit părerii lui Bónis György – ar putea fi o încercare de adoptare a modelului secuiesc-sășesc al organizării teritoriale, deoarece „unitățile administrative ale românilor nu se numesc scaune, ci de regulă districte.” Același Bónis György atrage atenția asupra faptului, remarcat apoi și de Imreh István, anume că nu poate fi întâmplătoare nici formula, prin care locuitorii satului crașovean Mănăștiur îi amenințau în 1520, pe cei ce vor absentă de la adunarea lor – adică de la principalul for al autonomiei locale – că îi vor pedepsi *după modul secuilor* („*more Siculorum*”), distrugându-le casele.

Este vorba aici, de fapt, de **opt districte privilegiate bănățene**, respectiv Lugoj, Sebeș, Crașovia, Bârzava, Mehadia, Almăj, Comiat și Ilidia. Privilegiile lor, ce au început să se contureze de pe la sfârșitul secolului al XIV-lea, când turcii au ajuns la Dunăre, fiind apoi confirmate și sistematizate prin diploma din 1457, a regelui Ladislau V Postumul. Prin această diplomă, emisă la cererea unor nobili și cnezi locali (Mihail Dees de Temșel și Ștefan, fiul lui Sișman de Bozias), drept răsplată pentru slujbele credincioase ale populației locale, în apărarea vadurilor Dunării, împotriva incursiunilor otomane. Regele stabilește prin acest act, ca pe teritoriul celor opt districte să nu se mai dea moșii și sate străinilor, districtele să nu mai fie despărțite ori dăruite cuiva, comitatul Comiat (zălogit de Iancu de Hunedoara) reunindu-se cu celelalte șapte unități administrative privilegiate. Judecata se va face „după legea veche” a districtului, străinii ce ar avea plângeri împotriva vreunui nobil român, trebuie să se adreseze comitelui acestora. Nobilii români, asemenea „adevăraților nobili ai

regatului”, să fie scutiți de dări. După ce succesele luptei antiotomane de la sfârșitul secolului al XVI-lea l-au îndemnat pe principele Gabriel Báthori, să restaureze districtele, parțial dezorganizate între timp, și să le reconfirme privilegiile, soarta lor se va pecetlui în 1658, când principele Acațiu Barcsai le va ceda turcilor.

Din ansamblul autonomiilor românești, din perspectiva paralelismelor cu organizarea militară și sistemul de privilegii secuiești, merită o atenție aparte **Țara Făgărașului**. Referitor la *boierii* acestui *regnum*, David Prodan afirmă: „Boierii sunt urmașii celor care s-au ridicat din mijlocul obștilor sătești de aici, cnejilor sau altora, sau prin daniile domnilor Țării Românești. Se cunosc asemenea hrisoave de danie de la Vlaicu, Mircea cel Bătrân, Vlad Dracul și alții.” Chiar dacă consideră instituția boierimii din această zonă de origine incertă, Bónis György atrage și el atenția asupra faptului că Țara Făgărașului – sub diferite forme, deci indiferent dacă era administrată de rege, de domnii Țării Românești sau de principii Transilvaniei – a funcționat ca un *regnum* separat, ca o țară aparte, având ca centru cetatea omonimă, care era și beneficiară directă a prestațiilor militare ale privilegiaților din zonă. Urbariul din 1632 specifică în legătură cu *boierii* și *libertinii* făgărășeni, că ei „*slujesc călare la cetate oricând nevoia o cere*” („lovok hátán szolgálnak az várhoz valamikor az szükséghez kevania”). „Boieria” privilegiaților acestui teritoriu – spre deosebire de calitatea de cneaz, ce se va transforma în titlu nobiliar, omologat dimpreună cu domeniul aferent stării nobiliare – și-a păstrat caracterul de *officium*, adică dreptul de proprietate era condiționat de satisfacerea obligațiilor ce țineau de el, ca și în cazul *primipililor* secui și a *lăncierilor* din Szepes. Supraviețuirea îndelungată a acestor libertăți Șarolta Solcan o explică prin echilibrul – dictat pe undeva de interese – dintre năzuințele de autonomie ale boierilor și pretențiile stăpânilor ținutului: „Evoluția socială a fost rezultatul unei permanente confruntări a două tendințe. În interiorul comunității făgărășene era vădită dorința de conservare a vechilor statusuri. Nu se putea pune problema extinderii privilegiilor. Din exterior acționa dorința stăpânilor de a limita, chiar de a anula drepturile supușilor. Puterea deosebită a stăpânilor țării era pavază în apărarea autonomiei, dar și un element destructiv pentru structurile tradiționale.”

Similitudini certe cu privilegiile secuilor, prezintă și modul de organizare al țăranilor-oșteni din **Țara Chioarului**. Potrivit opiniei lui Ștefan Pascu acest ținut a fost, „în perioada obștilor libere [...], o ‘țară’ românească asemenea altora din această zonă și din multe altele, cu o viață patriarhală, cu datini și obiceiuri moștenite din generație în generație.” Nu este de competența noastră, și nici nu intră în problematica articolului de față,

elucidarea semnelor de întrebare ce le ridică frecvența toponimicelor maghiare pe de o parte, respectiv configurația etnică a zonei, a cărei preponderență românească e covârșitoare deja în evul mediu. La 1405 existau 51 de sate românești și doar 7 ungurești. Numărul satelor ungurești a continuat să scadă, căci D. Prodan, citând textul urbariului cetății Chioar din 1566, și luând la socoteală îndatoririle specifice ale locuitorilor, din cele 67 de așezări consideră a fi ungurești doar două: Berchez și Lăpușel. Cele 65 de sate românești se aflau la data respectivă cuprinse în 12 „voievodate”.

Monografa ținutului, Szentgyörgyi Mária remarca evoluția aparte a acestei societăți, structura ei specifică, ce este de neînțeles pentru cei străini de comunitatea respectivă. În 1600 bunăoară, comisarii trimiși de împăratul Rudolf remarcau: „Domnia sa, voievodul [Mihai Viteazul], a acordat supușilor din părțile Chioarului libertatea secuiască, pentru urmașii urmașilor lor, solicitând în schimb doar să presteze serviciul militar, în echipamentul corespunzător acestuia.” Neexistând alte date, cu privire la privilegiile acordate în masă în acest ținut al Chioarului, pe timpul lui Mihai Viteazul, care oricum nu putea acorda „libertate secuiască” celor de aici, trebuie să reținem faptul că respectivii comisari imperiali au găsit în zonă, la data menționată, niște realități sociale *pe care le-au putut asocia doar libertăților secuiești*. Gabriel Bethlen, în scrisoarea sa către Nagylucsei Dóczi András din 1615, remarca și el caracterul deosebit al privilegiilor acestei populații: „Acolo, în ținutul Chioarului, trăiau în fiecare sat niște boieri înnobilați, care se mai cheamă și voievozi, pe când Chioarul era stăpânit de persoane private, și nu de domn. Privilegiile lor se trag nu doar de la stăpânii cetății, ori de la alți feudali, ci de la vechii regi și principii, ei fiind datori în schimbul acestora a servi călare, fiind trimiși pe ici pe colo, după cum era nevoie. Aceștia au fost mult prigoniți și necăjiți de anume demnitari, pe timpul sârmanului principe Báthory, e drept, fără știrea lui, vrând să-i facă iobagi, dar ei, sârmanii, nu s-au lăsat, mai degrabă au pribegit, pierzându-și toate dobitoacele, măcar să scape de iobăgie. Iar acuma, după ce din mila măriei sale Chioarul a fost redat, venind în fața țării și a noastră cu jalba lor, să judece domnia ta, dacă suntem datori a repune la loc asemenea vechi dreptăți.”

Reflectarea istoriografică a vieții acestor comunități autonome românești e interesantă. Istoriografia românească – la nivelul sintezelor de largă circulație – se ocupă de ele mai mult tangențial, tratându-le doar ca forme de organizare străvechi, prefeudale. Despre perioadele mai bogate în izvoare, când cu ajutorul unor documente regale, mai apoi princiare se poate urmări modul lor de coexistență cu regatul feudal, integrarea lor în societatea structurată pe stări, felul în care au reușit să rămână părți

distincte ale unui întreg funcțional, întreg ce se compunea dintr-o mulțime de autonomii, despre asta se vorbește și se publică fragmentar, și doar în cercuri restrânse de specialitate. Și niciodată corelat cu istoria altor comunități autonome! Suplinirea acestor goluri este o datorie ce ne privește pe toți.

IRODALOMJEGYZÉK – BIBLIOGRAFIE

1. Bónis György: *Hübériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Kolozsvár, 1941.
2. Imreh István: *Erdélyi hétköznapiak*. Bukarest, 1979.
3. Pascu, Ștefan: *Voievodatul Transilvaniei*. IV. Cluj-Napoca, 1989.
4. Prodan, David: Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI-XVII. In: *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*. 1963. (VI).
5. Idem: *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*. II. București, 1968.
6. Solcan, Șarolta: Făgărașul în istoria românilor (secolele XVI-XVII). In: *Istoria României, Pagini Transilvane*. (red. Dan Berindei) Cluj-Napoca, 1994.
7. Szentgyörgyi Mária: *Kővár vidékének társadalma*. Bp., 1972.
8. Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor levelei. In: *Történelmi Tár*, 1885.

Fogarasföld autonómiája: keretek és korlátok

A XIII. század eleji Erdélyben a források, a királyi vármegyék gazdasági-társadalmi struktúrája mellett, egy alternatív szerveződés típusát is rögzítik, mely *terra* megnevezéssel tűnik elénk (*Terra Siculorum, Terra Blacorum*). Akár a királyi hatalom teremtette ezeket határainak védelmére (mint vélik egyes történészek), vagy már a királyság intézményét megelőzően és ettől függetlenül számolunk létükkel (miképpen gondolják mások), abban megegyeznek a vélemények, hogy e struktúrák autonóm módon működtek, tulajdon intézményeikkel, maguk által választott tisztségviselőikkel; közösségi létük alapja pedig a terület szokásjoga (*consuetudo terrae*), illetve egy viszonylag horizontális rétegződésű társadalmi szerkezet, melynek feudalizációs folyamata jóval lassúbb, mint Erdély más területein. Míg a szász telepések esetében az autonóm közösség fejlődése világosan követhető, nagyszámú és adatokban bővelkedő egykorú forrás segítségével, a székely és román vonatkozású források elégtelen és szűkszavú volta szakmai vitákra ad okot.

Fogarasföldjét először az 1222-es keltezésű királyi oklevél említi, mely csupán melleleg, a barcasági teuton lovagok évtizeddel korábbi kiváltságai okán utal a székelyek, illetve a románok földjére (*terra Siculorum, terra Blacorum*). De szűkszavúsága dacára az oklevél rámutat a két említett terület kiváltságainak rokon voltára, hiszen mentesítvén a rajtuk áthaladó teutonokat a vámkötelezettség alól azt sejteti, hogy e területek valamilyen függő viszonyban állottak a királyi hatalommal, mely feljogosította az uralkodót, hogy beavatkozzon e közösségek jövedelemforrásainak kezelésébe. Fogarasföld esetében e beavatkozás már a XIII. század elején adatolható, amikor is Kercre telepítették a ciszterci szerzeteseket, illetve az Olt folyótól délre létesítettek szász telepés-falvakat, amelyek mindenképp zavart kelthettek a fogarasi románok öngazgatási rendszerében. A kolostoralapításhoz a király a ciszterci rendnek adományozott egy, az Olt és a hegyek között húzódó földsváot, továbbá, az Olt szorosának keleti oldalát óhajtván óvni, elkülönítette a tartomány többi részétől az oltmenti Felek falutól a hegygerincig terjedő területet. Az ellenkező oldalon, az Olt és a Persány hegység közti területen, egy pontosan meghatározhatatlan, ám a XIII. század elejénél nem későbbi időpontban egy egész sor katolikus

hitközséget hoztak létre. Ekképpen, legalábbis területi szempontból, a fogarasi önkormányzatot alaposan megcsonkították.

Az 1241-es mongol dúlás Fogarasföldjét is felforgatta, több, a következő évtizedekből származó oklevél a pusztítás katasztrofális méreteire utal, a károk elhárítására tett nagy erőfeszítések is alátámasztva eme információk valóságát, még akkor is, ha számolunk e források túlzó jellegével. 1264-ben István „ifjabb király” és erdélyi herceg különös védnöksége alá vonja a kerci apátságot, a szebeni szászokkal azonos kiváltságokkal ruházva fel. Feltehetően e történésekkel hozható összefüggésbe az első fogarasföldi nemesi birtok létrejötte is: egy 1291-ben kelt királyi oklevél visszaadja Csák Ugronnak, Erdély 1275 és 1276-beli vajdájának a fogarasi és szombatfalvi birtokokat, melyeket állítása szerint még apjától, Pósától örökölt. Eme erős nemesi família birtokainak beékelődése az autonóm terület szívébe, egyes történészek szerint, a fogarasi területi önkormányzat – legalábbis időleges – felszámolásához vezetett; némely történészek pedig valósznak tekintik azt a román krónikás-hagyományt, mely ekkorra teszi a Havaselvére áttelepült legendás Negru Vodă (=Fekete Vajda) „honfoglalását”. Semmi sem igazolja, hogy a Csák nemzetség megőrizte volna fogarasi birtokait az Anjou-ház trónra-kerülése körüli zavaros időkben, Fogarasföldje csak e korszak végén bukkan fel újból, midőn Károly Róbert letörte az erdélyi helyi erők ellenállását. 1322-ben a király megerősíti és kiterjeszti a kerci apátság kiváltságait, első ízben sorolva a ciszterciek által birtokolt falvakat. Nem lehet véletlen, hogy egyetlen Olttól délre fekvő falu sem szerepel itt (az apátság alapításától kezdve birtokolt Kercet és Strezakercisórát leszámítva), a fogarasföldi adományok hiánya pedig arra utalhat, hogy e területen nem létezett olyan jelentős hűbérbirtok, melynek urai, a kor szokása szerint, kegyes adományokban részesítsék a szóban forgó apátságot. Feltehetően hasonlóképpen álltak a dolgok az ország más román többségű vidékein (Bánát, Máramaros, Hátszeg) is, és pedig a királyi hatalom nem avatkozott e közösségek életébe, beérvén azzal, hogy egy-egy hűséges emberét, ellenőrző hatóságként, e területeken található erődített támaszpontjaiban elhelyezze. Az egyedüli kivételt a Barnabás-fiak Fogarasföld keleti részében, az Olt és a Persány hegység között található birtoka képezte, melyet Havasalföld vajdája adományozott 1374-ben rokonának, Dobokai Lászlónak. Voltaképpen arról a területről van szó, amely már a XIII. század elején kiszakított Fogarasföldjéből.

Az a tény, hogy Fogarasföldjét, Lovistával együtt a magyar király a Kárpátoktól délre élő románok vajdájának adományozta feudumként, jelentős hatással volt az itteni struktúrák fejlődésére.

A havaselvi vajdák fogarasföldi birtoklásának korszakából fennmaradt gyér okleveles anyag azt igazolja, hogy ebben az időben jelentősen felgyorsult a társadalmi rétegződés folyamata, mely nyomán létrejött egy helyi elit, szabad faluközösségek süllyedtek szolgasorba, bizonyos, a fogarasi autonómia részét képező intézmények feudalizálódtak. Ám a havaselvi vajdák sem lépték túl a királyok által korábban alkalmazott beavatkozás mértékét, teret engedvén a helyi intézmények érvényesülése számára. Feltehetően ők is beérték azzal, hogy Fogaras várába saját képviselőjüket helyezték, aki helyettesíthette a korábban ott tartózkodó királyi hivatalnokot. A Kárpáton túli vajdák e korból származó oklevelei kizárólag adományokat rögzítenek, illetve még sűrűbben bizonyos bojárrok birtoklását erősítik meg a térségben, és ez hasonlóképpen történt Erdély és a Bánát többi román kerületében is. Másutt azonban a román kenézek és vajdák arra törekedtek, hogy a legfelső hatalomtól, a királytól elnyert adománylevelek révén, hivatalosan is örökölhetővé tegyék birtokaikat. A havasalföldi vajdák fogarasi uralma oda vezetett, hogy az alapvető társadalmi kategóriákat a Kárpátok túloldalán használatos terminológiával jelöljék: *boier* és *vecin*.

Az autonómia e korszakbeli fennmaradásának egyedüli jelei a kerület bírói intézményének léte és a saját pecsét további használata. Fogarasföldi bíróról (*iudices terrae Fugarasch*) és fogarasföldi pecsétről (*sigillum terrae Fugarasch*) beszél egy 1413-as oklevél. Jóllehet az oklevelek terminológiája megegyezik a szász székek által kibocsátott dokumentumokéval, az alapvető intézmények és a pecsét léte az autonóm működés jelei. Ezt a pecsétet a Magyar Országos Levéltár őrzi. A pecsétmezőben két hal látható (sejthetően pisztráng), ami a lakosok egyik alapvető foglalkozására utal. A kis méretű (2,8 cm) pecsét gyenge állapota sajnos nem teszi lehetővé feliratának kétséget kizáró olvasatát. Az oklevél szövege azonban egyértelműen leszögezi, hogy Fogarasföld pecsétjéről van szó, így a valószínű olvasat: *Sigillum terrae fogoros*. Ellentétben korábbi vélekedésekkel, valószínűnek tartjuk, hogy e pecsét nem a havasalföldi vajda adománya, akinek nem állott érdekében a fogarasi hercegség autonómiáját erősíteni, hanem a vajdai birtoklást megelőző időszakból való. Az északi és nyugati irányban fekvő szász székekkel ápoltszoros kapcsolatok az oklevelek szövegében a különböző összetűzések okán jelentkeznek, jóllehet e viszonyok alapvetően békések voltak, hatásuk érzékelhető a közigazgatási és jogi intézmények fejlődésében is. Az önálló pecséthasználattal egyébként más erdélyi román kerületben is találkozunk. Adataink vannak arra vonatkozóan, hogy a szóban forgó pecsét használatával egy időben Hátszeg földjének közgyűlése is saját pecsétjét használta, amikor a gyűlésein a várkapitány nem volt jelen. Bár sajnos egyedül az említett 1413-as példány maradt fenn, a

pecséthasználat emléke tovább él, erre utal Fogaras város későbbi pecsétjének szimbolikája, illetve XVII. századi pénzek egész sora, melyeken három halat ábrázoltak, akárcsak a városi hatóság XIX. századi pecsétjén.

A fogarasi önkormányzati intézmények működése a XV. század második feléből származó oklevelekből is kitűnik. Több, az 1453-1483 közötti időszakban kelt okmány igazolja az esküdtekből (*senioribus terrae Fugaras in sede iudiciaria*) álló törvényes szék működését. Minden okunk meg van azt feltételezni, hogy ezek az esküdtek voltaképpen a kerületbeli bojárok, akik rátették a kezüket a helyi intézményekre. Ez egyébként Fogarasföld történetének mozgalmas korszaka, amikor mondhatni kézzől-kézre járt: birtokolta Vingárti Geréb János, a király rokona, majd fiai, aztán a szebeni szászok. Helyzete csupán két évtized múltán konszolidálódik, midőn a király a nagyhatalmú kincstárnoknak, Bornemissza Jánosnak adományozza. Az utóbbi által állított várkapitányok egy hatékony közigazgatási rendszert vezettek be, szabályozták viszonyukat a fogarasföldi falvakkal és bojárokkal, és figyelemmel kísérték az amúgy elnökletükkel zajló törvényes szék működését. Mint királyi domínium, Fogarasföldje csak tömbben képezhetette adomány tárgyát, ekképpen megóvták a szétforgácsolódástól, az új hűbérurak pedig átvették a havaselvi vajdák helyét, csaknem teljhatalmat gyakorolva. E jellegzetes autonómia még inkább megerősödött, miután a terület szabad bárói birtoki státust nyert.

A terület közigazgatási ügyeit a hűbérúr által állított tisztviselők intézték, akik egyben az állami hatóságot is képviselték. A kerületi törvényes széken a várkapitány, prefektus vagy udvarbíró elnökölt, az ítélelhozatalban 12 esküdt bojár vett részt, utóbbiak neveit felsorolják a kerületi hatóság oklevélszövegeinek végén. Hogy a XVI. században kizárólag fogarasi bojárok alkották a törvényes széket, egyfelől azt bizonyítja, hogy az intézmény a korábbi századokban működő hatóság jogutóda, másfelől, hogy Fogarasföldjén nem történtek alapvető társadalmi és nemzetiségi változások. A fogarasi bojári státusz nem vált egyenrangúvá a nemesi minőséggel, ám továbbra is ők alkotják a helyi elit sorait, adják a közigazgatási és bíraskodási intézmények tisztségviselőit. A törvényes székek tagjai feltűnően hosszú ideig gyakorolják megbízatásukat, ami biztosította az intézmény stabilitását, illetve arra enged következtetni, hogy a szék tagjait nem adott időre választották, hanem tagságuk a fogarasi bojári közösség hierarchiájában elfoglalt helyüktől, illetve a terület hűbérurához fűződő viszonyuktól is függött. A domínium hatékony kormányzása érdekében a várkapitányok új intézményeket hoztak létre, feltehetően vármegyei példák nyomán. Újabban közzétett oklevelekből kiderül, hogy a XVI. század elején Fogarasföld területét két járásra osztották, melyek élén egy-egy, szintén a

bojárok soraiból kinevezett járási ispán (comes) állott, akiknek a század közepétől helyetteseik is voltak (vicecomes). A század második felében az ispánok jelen vannak a törvényes székeken, nevüket ott találjuk az esküdt bíraké mellett.

Ezek a felső intézkedések, illetve azok, melyek a térség természeti kincseit és emberi erőforrásait próbálták kiaknázni, az ilyenkor elmaradhatatlan visszaélésekkel együtt, a bojárok ellenállásához vezettek, akik 1508-ban Mihnea havasalföldi vajdát támogatták a terület visszazérésében. Ilyen körülmények között készült a kerület első ismert statútuma. A várkapitány és a fogarasföldi lakosok viszonyainak szabályozásán túlmenően ennek alapját, amint a szöveg erre egyértelműen utal, a fogarasi románok ősi jogszokása, a *jus valahicum* képezte. Úgy véljük, az 1508-as statútum a román szokásjog – bár nem teljes és némiképp átformált – első írásos rögzítése.

A XVI. század végén Fogarasföldje királyi domíniumból fejedelmi birtokká alakult. Báthori Zsigmonddal kezdődően a fejedelmek feleségeiknek engedik át, ekképpen birtokolta Mária Cristierna, Brandenburgi Katalin, Lórántfi Zsuzsanna és Bornemissza Anna. Így megmaradhatott a szabad bárói birtoki státusz, az országgyűlés ismétlődő kéréseinek dacára; még akkor is, amikor e birtoknemet Erdélyben eltörölték, az 1653-ban kelt *Approbatæ Constitutiones* Fogarasföldjére vonatkozóan kivételesen meghagyja.

A XVII. században, mint elsőrangú fejedelmi birtok, Fogarasföldje a fejedelmek és fejedelemasszonyok különös figyelmében állott, kedvelt tartózkodási helye lett. Urai ekkor már nem érték be a lakosok megszokott szolgáltatásaival, hanem egy saját majorsági gazdaság kialakítására törekedtek, meg arra, hogy a parasztok jelentős részét jobbágyá tegyék. Pénzügyi gondjaik gyakorta készítették őket arra, hogy falurészeket zálogosítsanak a szomszédos vármegyékben birtokló nemesek, illetve fogarasi polgárok hasznára, akik egyébként jobbára fejedelmi szolgálatban állottak. E jelenség tükröződik a kerület közigazgatási és jogi szervezetének változásaiban. Fogarasföldjét ekkor következetesen Fehér vármegye alegysége, kerületeként emlegetik. 12 nemesből álló törvényes főszékén a fogarasi várkapitány elnököl. Fennmarad, alsóbb rendű fórumként az udvarbíró elnökletével működő bojári szék is, ahol, akárcsak korábban, 12 esküdt bojár ítélkezett. Saját törvényes székei voltak az önálló gazdasági egységekként elkülönült fejedelmi birtokrészeknek, úgymint Felsőkománának, Alsóporumbáknak és Sárkánynak. Ekképpen a bojári szék hatásköre lényegesen beszűkült.

A fogarasi autonómia sajátos fejlődése annak köszönhető, hogy a királyság peremvidékén helyezkedett el, része volt ebben továbbá a havaselti vajdák birtoklásának, illetve fejedelmi birtokká alakításának. Az erőteljesen etnikai alapokon álló, a királyi hatalom által is elismert önkormányzati szerveződés (*terra Blacorum*), folyamatosan, bár lassan egyre veszít hagyományos intézményeinek súlyából, mígnem az intézményrendszer egykor meghatározó etnikai komponense teljesen átengedi helyét a társadalmi elvű szervezésnek.

Autonomia Țării Făgărașului: trăsături și limite

Documentele de la începutul secolului al XIII-lea înregistrează în Transilvania un tip de structură socio-economică și teritorială diferită de comitatele regale, numite *terra* (*terra Siculorum*, *terra Blacorum*). Create de regalitate în scopul unei mai bune organizări a apărării hotarelor după părerea unor istorici, formate independent și chiar anterior intervenției regale, după părerea altor istorici, există totuși un relativ consens în ceea ce privește funcționarea autonomă a acestor structuri, care au instituții proprii, alese de ele însele, constituie o colectivitate de drept bazată pe dreptul consuetudinar al țării (*consuetudo terrae*) și cu o structură socială relativ orizontală, care se feudalizează într-un ritm mult mai încet decât restul societății transilvane. Dacă în cazul coloniștilor occidentali, sașii din Transilvania, natura și evoluția acestor forme ale autonomiei sunt mai bine cunoscute datorită izvoarelor mai numeroase și mai bogate în informații, în cazul secuilor și a românilor insuficiența și laconismul acestor izvoare lasă loc ipotezelor generatoare de controverse istoriografice.

Țara Făgărașului este amintită pentru prima dată într-o diplomă regală din anul 1222, care se referă doar tangențial la *terra Siculorum* și *terra Blacorum*, în contextul privilegiilor de care se bucurau cavalerii teutoni, instalați în Țara Bârsei cu un deceniu mai înainte. Chiar și așa însă, documentul demonstrează similitudinea statutelor juridice ale celor două țări, scutirea cavalerilor de plățirea vămii la trecerea pe teritoriul celor două țări presupunând o relație de dependență a acestora față de regat, care permitea regelui să intervină în administrarea unor venituri de aici. În cazul Țării Făgărașului, intervenția regalității este certificată și de alte izvoare, încă de la începutul secolului al XIII-lea, prin instalarea călugărilor cistercieni la Kerz și prin crearea unor sate de coloniști sași la sud de Olt, care nu puteau să nu provoace perturbări în funcționarea autonomiei românilor făgărășeni. Pentru întemeierea mănăstirii, regele a dăruit ordinului cistercian a fâșie de pământ, care se întindea de la Olt până la munți, iar pentru protejarea fațadei răsăritene a defileului Oltului, va separa de restul țării teritoriul care începea la Olt, de la satul Avrig, colonizat de sași, și mergea din nou până la creasta munților. În partea opusă, în zona dintre Olt și munții Perșani, la o dată mai greu de precizat, dar nu mai târziu de începutul secolului al XIII-lea, au fost create deasemenea o serie de comunități catolice. În aceste condiții, cel puțin din

punct de vedere teritorial, autonomia fĂgĂrașeanĂ a fost amputatĂ în mod drastic.

Inviaza tĂtarĂ din 1241 a bulversat și Țara FĂgĂrașului, mai multe documente din deceniile urmĂtoare insistĂnd asupra dimensiunilor catastrofale ale distrugerilor provocate, eforturile depuse pentru reconstrucția țării dovededind veridicitatea acestor informații, în ciuda exagerĂrilor caracteristice acestor izvoare. În 1264 Ștefan, pe atunci rege tĂnĂr și duce al Transilvaniei, va lua sub speciala sa protecție mĂnĂstirea de la Kerz, acordĂndu-i libertĂțile de care se bucurau și sibiienii. Probabil cĂ în acest context trebuie plasatĂ și constituirea primului domeniu nobiliar pe teritoriul Țării FĂgĂrașului: un document regal din 1291 restituie lui CsĂk Ugrin, fost voievod al Transilvaniei în 1275-1276, moșiile FĂgĂraș și SĂmbĂta, dobĂndite dupĂ cum susține acesta, încă de pĂrintele sĂu, Posa. Instalarea acestei puternice familii în chiar inima țării echivaleazĂ, dupĂ pĂrerea unor istorici, cu lichidarea, fie și temporarĂ, a autonomiei romĂnilor din Țara FĂgĂrașului, cel puțin sub aspect politico-administrativ, iar tradiția istoricĂ, acceptatĂ ca atare de mulți istorici, a legat de acest moment descĂlecatul legendarului Negru VodĂ. Nu deținem nici o informație despre menținerea stĂpĂnirii familiei CsĂk în condițiile tulburi din perioada luptelor care au marcat instalarea dinastiei angevine, abia la sfĂrșitul acestei perioade, cĂnd Carol Robert reușește sĂ lichideze rezistența unor forțe locale din Transilvania, Țara FĂgĂrașului reapare în izvoare. În 1322 regele confirmĂ și extinde privilegiile mĂnĂstirii de la Kerz, înșirĂnd pentru prima datĂ și satele stĂpĂnite de cisterieni la data respectivĂ. Nu poate fi intĂmplĂtor faptul cĂ lista nu cuprinde nici un sat de la sud de Olt (în afarĂ de cele de pe teritoriul dĂruit mĂnĂstirii încă de la întemeierea ei: Kerz și CĂrțișoara), absența unor danii din Țara FĂgĂrașului explicĂndu-se, foarte probabil, prin absența domeniilor nobiliare, ai cĂror titulari sĂ fi putut sĂ facĂ danii pioase mĂnĂstirii dupĂ obiceiul vremii. Probabil cĂ așă cum s-a intĂmplat și cu alte zone cu populație romĂneascĂ majoritarĂ (Banat, Maramureș, Hațeg), regalitatea n-a intervenit în structurile interne ale acestor comunități, mulțumindu-se sĂ și instaureze controlul prin instalarea unui reprezentant în fortificația care domina zona. Singura excepție o reprezintĂ domeniul fiilor lui Barnaba, în regiunea de rĂsarit a Țării FĂgĂrașului, între munții Perșani și Olt, dĂruitĂ în 1374 de domnul Țării RomĂnești rudei sale de sĂnge Dobokai LĂszlĂ. Cu alte cuvinte, este vorba de aceeași regiune care fusese ruptĂ din Țara FĂgĂrașului încă de la începutul secolului al XIII-lea.

În cadrul încercĂrilor de stabilizare a raporturilor dintre regalitate și voievodul romĂnilor de la sud de Carpați, acordarea Țării FĂgĂrașului,

alături de Lovișteea drept feud, a avut consecințe importante și pentru structurile existente aici.

Din puținele documente de care dispunem pentru secolul dominației muntene în Țara Făgărașului, rezultă că procesul de diferențiere socială s-a accelerat în mod semnificativ, constituirea unei elite mergând în mod corelat cu aservirea satelor libere, provocând și feudalizarea unor instituții ale autonomiei făgărășene. Domnii munteni n-au depășit totuși nici ei limitele intervențiilor regale din epocile anterioare, lăsând instituțiilor locale un larg câmp de manifestare. Foarte probabil că și ei s-au mulțumit cu instalarea unui dregător domnesc în cetatea de la Făgăraș, care s-a substituit poate reprezentantului regalității de până atunci. Documentele domnești păstrate din această perioadă se referă în exclusivitate la dani, sau chiar mai des la confirmări ale stăpânirilor boierești din regiune, și reflectă desfășurarea unui proces similar cu cel care se desfășura în celelalte districte românești din Transilvania și Banat. Acolo însă, cnezii și voievozii români s-au străduit să-și oficializeze stăpânirile patrimoniale prin diplomele emise de regalitate, autoritatea politică suprapusă. Faptul că Țara Făgărașului s-a aflat în această perioadă sub stăpânirea domnilor Țării Românești a făcut ca aici să se impună terminologia socială de la sud de Carpați: boieri și vecini.

Semnele cele mai clare și sigure ale menținerii autonomiei Țării Făgărașului în această perioadă sunt instituția juzilor țării și menținerea unui sigiliu propriu. Un document din 1413 atesta existența juzilor Țării Făgărașului (*iudices terrae Fugrasch*), a bătrânilor jurați (*seniores terrae*) și a unui sigiliu (*sigillum terrae Fugrasch*). Chiar dacă terminologia utilizată este cea obișnuită în documentele emise de scaunele săsești, existența instituțiilor și a sigiliului este în afara oricărei îndoieli. Arhivele Statului din Budapesta păstrează și acum acest important monument sigilografic. Având reprezentați în câmpul sigilar doi pești (probabil păstravi), una din principalele bogății naturale ale țării, pecetea de dimensiuni mici (2,8 cm) se păstrează din păcate într-o stare de conservare precară, care nu permite o lectură sigură a legendei. Cum în textul documentului se specifică însă în mod explicit că este vorba de sigiliul Țării Făgărașului, credem că cea mai plauzibilă întregire a legendei ar fi *Sigillum terrae fogoros*. Contrar unor păreri exprimate anterior, credem deasemenea că acest sigiliu nu a fost instituit de domnul Țării Românești, care nu avea nici un interes să întărească autonomia instituțională a ducatului, ci exista dinainte de obținerea feudei. Legăturile strânse și permanente cu scaunele săsești din nord și vest, care pătrund în lumina documentelor mai ales sub forma lor conflictuală, dar care au fost în esența lor pașnice și intense, au putut

determina și preluarea unor practici și instituții juridico-administrative. Folosirea peceteii proprii de către făgărășeni are de altfel analogii bune și în istoria altor districte românești. Strict contemporan cu documentul amintit, există informații despre folosirea peceteii proprii și de către adunările din Țara Hațegului, în absența castelanului de la aceste adunări. Din păcate exemplarul din 1413 este singurul păstrat, dar amintirea peceteii se va păstra și va pătrunde în simbolul sigilar al orașului Făgăraș, o serie de monede bătute aici în secolul al XVII-lea având reprezentați trei pești, iar în secolul al XIX-lea avem mai multe sigilii ale comunei orașului cu aceleași reprezentări.

Funcționarea acestor instituții făgărășene este dovedită și de izvoarele din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Mai multe documente din perioada 1453-1483 atestă menținerea scaunului de judecată al țării, format din bătrânii jurați (*senioribus terrae Fugaras in sede iudiciaria*). Avem toate motivele să presupunem că acești bătrâni sunt de fapt boierii țării, categoria socială care a monopolizat instituțiile locale. Este o perioadă agitată în istoria Țării Făgărașului când stăpânirea țării a trecut dintr-o mână în alta, de la ruda regelui, Ioan Gereb de Vingart și apoi fiii săi, la sașii din Sibiu. Situația se va stabili abia peste două decenii, când Țara Făgărașului este dată de rege puternicului tezaurar regal Ioan Bornemissza. Castelanii acestuia vor pune pe picioare o administrație mai eficientă, vor reglementa raporturile cu satele și boierii făgărășeni și vor supraveghea îndeaproape activitatea scaunului de judecată ale cărui ședințe le prezidează întotdeauna. Ca dominium regal, Țara Făgărașului este dăruită în bloc, împiedicând-se astfel dezintegrarea ei, noii stăpâni substituindu-se practic domnilor munteni și exercitând o autoritate quasisuverană. Acest tip de autonomie specifică va fi consolidat în deceniile următoare prin dobândirea statutului de baronat liber.

Dregătorii stăpânilor domeniului vor conduce administrația și justiția țării, identificându-se astfel cu autoritatea statului. Castelanul, prefectul sau provizorul (*udvarbíró*) prezidează scaunul de judecată al țării, format din cei 12 boieri jurați, numele cărora este trecut la sfârșitul documentelor emise. Instituția are atribuții mai largi, depășind cu mult competențele scaunelor de judecată obișnuite. Faptul că în întregul secol al XVI-lea membrii acestui scaun sunt în exclusivitate boieri făgărășeni dovedește, pe de o parte că instituția o continua pe cea din secolele anterioare, pe de altă parte că nu s-au produs schimbări esențiale din punct de vedere social și etnic în Țara Făgărașului. Boierii făgărășeni n-au fost echivalați pe deplin, ca statut juridic, cu nobilii regatului, dar au rămas în continuare elita politică și socială a țării din rândurile căreia se recrutează membrii instituțiilor

administrative și juridice. Structura scaunelor de judecată reflectă o remarcabilă longevitate a unor membri, asigurând astfel stabilitatea instituției și sugerează ideea că membrii adunării nu erau aleși pe o perioadă limitată, ci prezența lor depindea probabil atât de poziția lor în cadrul comunității boierilor din Țara Făgărașului, dar cu siguranță și de raporturile cu stăpânii țării. În vederea eficientizării guvernării domeniului, castelanii au creat o serie de instituții noi, probabil sub influența celor comitale. Documentele publicate mai recent dovedesc că încă de la începutul secolului al XVI-lea Țara Făgărașului a fost împărțită în doua pertinențe (járás), administrate de câte un comite (comes - ispán), numiți de regulă tot din rândul boierilor, iar de pe la mijlocul secolului aceștia aveau deja și câte un locțiitor (vicecomes). În a doua jumătate a aceluiași secol comiții sunt prezenți și în scaunele de judecată, numele lor fiind trecut în documente alături de cele ale asesorilor jurați.

Aceste măsuri, ca și cele ce vizau o mai severă exploatare a resurselor și populației țării, însoțite de inevitabilele abuzuri ale dregătorilor, au generat opoziția boierilor, care a mers în 1508 până la sprijinirea lui Mihnea voievod în redobândirea Țării Făgărașului. În acest context are loc elaborarea primelor statute cunoscute ale țării. Dincolo de articolele care privesc reglementarea raporturilor castelanilor cu locuitorii Țării Făgărașului, statutele au la bază, după cum se afirmă în mod explicit, obiceiurile juridice ale românilor făgărășeni, dreptul țării (jus valahicum), bunele și vechile legi ale țării. Se poate considera că statutele din 1508 reprezintă cea mai veche codificare în scris, fie și incompletă și modificată, a dreptului consuetudinar românesc.

La sfârșitul secolului al XVI-lea Țara Făgărașului devine din dominium regal domeniu princiar. Începând cu Sigismund Báthory, principii vor obișnui să confere țara drept dota principeselor lor. Astfel ea va fi stăpânită rând pe rând de către Maria Cristierna, Ecaterina de Brandenburg, Suzana Lórántfi și Ana Bornemissza. Statutul de baronat liber a putut să fie apărut în aceste condiții, în ciuda cererilor repetate ale Dietei, Făgărașul fiind exceptat chiar și atunci când baronatul liber a fost șters în Transilvania, această poziție privilegiată găsindu-și consfințirea ultimă în *Appobatae Constitutiones* din 1653.

Devenită domeniul princiar cel mai important în secolul al XVII-lea, Țara Făgărașului s-a bucurat de atenția specială a principilor și principeselor care rezidau aici perioade îndelungate ale anului. Ei nu s-au mai mulțumit cu veniturile obținute din obligațiile regaliene ale locuitorilor, ci s-au străduit să-și dureze o economie alodială proprie, să transforme un număr cât mai mare dintre țărani în iobagi. Desele și acutele nevoi financiare îi obligau

deasemenea să zălogească părți de sate nobililor din comitatele învecinate și orășenilor din Făgăraș, mulți dintre ei slușbași princieri, ceea ce va duce la o prezență semnificativă a acestora în Țara Făgărașului. Fenomenul își va găsi reflectarea cuvenită și în organizarea și funcționarea administrației și justiției țării. Țara Făgărașului, numită acum în mod consecvent district al comitatului Alba, are acum un scaun de judecată superior, prezidat de căpitanul Făgărașului și format din 12 nobili. Se păstrează scaunul boierilor, care a devenit scaunul inferior provizoral, fiind prezidat de provizor și format din cei 12 boieri asesori, ca și până atunci. Au fost create deasemenea scaune de judecată proprii pentru domeniile princiere, care s-au separat în structuri economice de sine stătătoare: Comana de Jos, Porumbacul de Jos și Șercaia. În aceste condiții, competențele scaunului boieronal din veacurile anterioare au fost mult reduse.

Autonomia Țării Făgărașului a cunoscut o evoluție specifică datorită condiției de regiune de margine a regatului, datorită stăpânirii domnilor munteni și datorită transformării ei în domeniu princiar. Pornind de la o autonomie bazată pe o puternică componentă etnică, recunoscută de regalitate (*terra Blacorum*), ea va evolua spre o diminuare continuă, deși lentă, a greutății instituțiilor proprii, până la eliminarea completă a determinării etnice, în favoarea celei sociale.

IRODALOMJEGYZÉK – BIBLIOGRAFIE

1. Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Fogarásföld. II.* Budapest, 1987. 447-453.
2. Kolozsvári Sándor, Óvári Kelemen: *Corpus statutorum Hungariae municipalium.* I. Budapest, 1885.
3. Lukács Antal: *Țara Făgărașului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI).* București, 1999.
4. Makkai László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631-1648).* Budapest, 1954.
5. Metes, Ștefan: Din istoria dreptului românesc din Transilvania. In: *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice.* seria III. tom XVII. nr. 4. 1935.
6. Pop, Ioan-Aurel: *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV-XVI.* Cluj-Napoca, 1991.

7. Prodan, David: Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI-XVII. In: *Din istoria Transilvaniei. Studii și evocări*. București, 1991. 9-158.
8. Prodan, David: *Urbariile Țării Făgărașului*. I-II. București, 1970, 1976.
9. Szádeczky Béla: *I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása. I. Bornemissza Anna gazdasági naplói (1667-1690)*. Budapest, 1911.
10. Szádeczky Lajos: *Fogarasvára és uradalma történeti emlékei*. Kolozsvár, 1892.

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET

A jászkun autonómia

Bevezető sorok a jászkun autonómia kérdéséhez

A **kunok** IV. Béla beleegyezésével, két szakaszban szállották meg a Tisza menti síkságot: előbb 1239-ben, aztán a nagy mongol dúlást követően, 1246-ban. Az 1279. június 24-én, majd ugyanazon év augusztus 24-én, IV. László által kibocsátott *kun törvények* tág bíraskodási autonómiával ruházták fel őket, melynek élén, mint utolsó fellebbezési fórum, az ország *nádora* állt. Az 1485-ben, Mátyás király idején kiadott „nádori törvencikkek” szerint *a nádor a kunok örökös ispánja és bírója*, amiért a kunoktól évi 3.000 arany jár neki.

Az 1279-es második kun törvény szerint a kunok hét *törzsre* vagy *nemzetségre* (septem generationes Comanorum) tagolódtak, amit Győrffy György a kipcseak törökök hadi szervezetére vezet vissza, „melyben a derékhadtól jobbra és balra 3-3 seregből álló szárny helyezkedett el, és az előidőkben a hetes számhoz kapcsolódó mágikus elképzelésekkel lehetett kapcsolatos”. A hetes szám Erdély népeinek közigazgatási szervezetében is ismétlődött (vármegyék, székely és szász székek).

A kun *székek*, élükön a *székkapitányokkal* (!), a hajdani *szállásokból* alakultak ki: Halas szék a Csertán nemzetség szállásából, Kolbáz szék az Olás nemzetségéből, Szentelt szék a Kór nemzetségéből és talán Kecskemét szék az Iloncsuk nemzetség szállásából. Bár a szék elnevezést a XV. század első felében kezdték használni, e területi-közigazgatási és bíraskodási egységek kikristályosodása valószínűleg már a XIV. században végbement. A székkapitány átvette a szálláskapitány katonai és adminisztratív jellegű teendőit, ám elődjéhez képest ő már jelentősebb és pontosabban meghatározott bíraskodási hatáskörrel rendelkezett. Kezdetben a ‘szék’ elnevezés csupán azt a helységet jelölte, ahol a kapitány az ítélő széket tartotta, idővel azonban kiterjedt az illető kapitány joghatósága alá eső egész területre.

A székely és a kun kapitányi tisztség közötti szembetűnő hasonlóságok mellett fel kell hívnunk a figyelmet a különbségekre is: a kunok, akik területi elhelyezkedésük következtében a központi hatalomnak inkább „keze ügyében” voltak, szorosabb ellenőrzés alatt állottak, mint a távoli

országgrészben élő székelyek, amit a nádor főbírói szerepe is tükrözött. A magyarországi kunok által benépesített Kis- és Nagykunszágban („Cumania Minor” és „Cumania Maior”) összesen hat szék létezett: Kolbáz, Szentelt, Halas, Kecskemét, Kara (később Mizse) és Hantos.

A **jászok**, mint külön népelem először Károly Róbert 1323-ban kiadott oklevelében tűnnek fel, mely bizonyos katonai szolgálatokért cserébe, biztosította számukra az autonóm bíraskodás kiváltságát. Magyarországon való letelepedésük feltehetően – akárcsak a kunok esetében – a XIII. században történt. Lakterületük neve *Berén szék* volt, mely élén – szintúgy mint a kunoknál – a *bírói* teendőket is ellátó *kapitány* állott („Capitaneus seu Judex”). A XIV-XV. század fordulójáig ők is adómentességet élveztek.

II. Ulászló egyik 1498-ban kelt oklevele a jászokat és kunokat már együtt említi, mint a nádor bírói fennhatósága alatt álló népelemeket. E közös törvényhatóság működőképességét tovább igyekeznek javítani, így a XVII. század elején megjelenik a *jászkun főkapitány* (e tisztség első viselője Keczer Ambrus, 1610 és 1634 között). Később, I. Lipót idején a nádor címei közé iktatódik a „Comes et Judex Jazygum et Cumanorum” is.

A kunok és jászok katonai szerepe a hűbéri magyar királyság történetének korai szakaszában számottevő volt, újakkal felfegyverkezett könnyűlovasságuk viszont – akárcsak a székelyeké – a páncélos nehézlovasság megjelenésével elvesztette jelentőségét.

[Hermann Gusztáv Mihály]

A jászkun autonómia formális kereteit a Jászkun Kerület törvényhatósági egysége jelzi, ahol a közösség és az egyén döntési szabadságára a legjelentősebb befolyással a jászkun redempció volt.

A középkorban elnyert területi érvényességű jász és kun etnikai autonómia 1745. május 6-án a Mária Terézia királynőtől elnyert redempcionális kiváltságlevélben területi autonómia formájában éledt újra.

A sok vihart és változást megélt jászok és kunok etnikai folytonossága alig kimutatható a redempció idején. A redempcionális kiváltság egy etnikailag kevert népesség szabadságának törvénybe foglalása volt. A kiváltság mindazokra vonatkozott, akik a visszaváltani engedélyezett Jászkun Kerületben éltek, akiket közös néven jászkunoknak neveztek. A megnevezés nem etnikai összeolvadásukat, hanem az autonómiát nyert népesség jogi kötelékét és történelmi gyökereit jelenítette meg. Alkotmányos életük új szabályozása azokra a jogokra épült, amelyeket a jászok és kunok az évszázadok során nyertek el. A történelmi gyökerek hangoztatása

folytonosságot biztosított a jászkun szabadságnak, az önmegváltás pedig tartást adott a kevert népesség új identitásának.

A lokalitásból fakadó identitás a történelmi tudattal és a redempcióban megszületett érdekközösséggel kiegészülve úgy formálódott jászkun tudattá, hogy azzal minden beköltöző azonosulhatott. A jászkun tudat lehetővé tette a jász és kun, illetve sok más etnikummal felülrétegezett népesség egységes identitását, függetlenül a belső társadalmi tagolódásban elfoglalt helytől. A Jászkun Kerület népessége lehetett bármilyen etnikai származású, őrizhetett kultúrájában és vallásában bármilyen népi elemet, kifelé minden esetben jászkun voltát hangsúlyozta, mert érkei ezt követelték, így épülhetett be a helyi társadalomba és részesülhetett a redempció nyújtotta előnyökből.

A redempcionális diplomában a kerületeket a megváltási összeg visszafizetése, az évenkénti hadiadó, a nádor tiszteletdíja, s ezer katona egyszeri kiállításának és felszerelésének költsége terhelte. Vállalták ugyanakkor a csak nemeseket terhelő kötelezettséget, az általános és a részleges nemesi felkelésekben való fegyveres részvételt. Cserében a Jászkun Kerület földjének tulajdonjoga visszaszállt a koronára, a használat joga pedig a Jászkun Kerületre. A kerület lakói – eltekintve a személyes nemesektől – mindannyian földesúri függőség alól megszabadult, a maguk munkájából élő szabad emberek lettek, akik választott vezetőik és autonóm közigazgatásuk segítségével intézhették sorsuk alakulását, a maguk érdekében hozhattak helyi rendelkezéseket s szerezhettek annak a törvény erejével érvényt. A jászkun társadalom belső tagolódásában elfoglalt helyüket a redempcióban történt részvétel és annak mértéke szabta meg. A jászkun főkapitányt a nádor nevezhette ki. A kiváltságlevél engedélyezte a szabad költözési joggal bíró személyek befogadását, és teherviselésük szabályozását. Az autonómia gazdasági alapjainak megteremtését, a királyi városokhoz hasonlóan, a kiváltságlevél mentességekkel tette lehetővé. Jogszolgáltatási ügyekben a nádori legfőbb bíraskodás, közigazgatási, politikai vonatkozásban a helytartótanács főhatósága alá kerültek. A Jászkun Kerület az ország más törvényhatóságaitól független törvényhatóság lett.

A Jászkun Kerület autonómiájának három sajátosságát kell kiemelni:

1. Beilleszkedése Magyarország és a birodalom szervezetébe a nádor közbeiktatásával történt.
2. Két szinten, települési és kerületi autonómiában valósult meg.
3. A jogokat a megváltott földhöz kapcsolták, ezért a jászkun alkotmányos élet alapja a földtulajdon lett.

A tisztségviselők szabad választásának jogát a privilegium biztosította, a szervezeti kérdések fő vonásait pedig az országgyűlésen szentesített 1751.

évi királyi rendtartás szabályozta. Az említett szabályozáshoz csatlakozott – a jogszokások és a redempció következtében kialakult társadalmi hierarchia kodifikálásával – az 1799-ben kiadott 13 pontos nádori statútum.

A földtulajdonnal és jászkun öntudattal rendelkező közösség autonómiája tartalmazta bizonyos állami feladatok átvállalását, intézményeik függetlenségét. Lehetővé tette a többi törvényhatóságtól elkülönülő igazgatási és jogszolgáltatási szervezeteik működését. A jászkun autonómia kereteiben kialakult az önkormányzati hatáskörök egymásra épülő rendszere, s megte-remtődött működésük jogi és gazdasági feltétele.

Az autonómia szempontjából kiemelt fontosságú a választójog érvényesítése. A településeken belül a bíróválasztáson minden redemptus szavazhatott. Kerületi szinten a redemptusok közvetlen választói joga közvetett választói jogra változott. A választást bonyolult és hosszadalmas jelölési procedúra előzte meg, ami lehetőséget teremtett a nádor illetve a főkapitány beavatkozására.

A szabadparaszti társadalom politikai és gazdasági életének összehangoló feladatait a települési, a partikuláris és a generális önkormányzat és ezek igazgatási szervezete látta el. Ez a nagy múltú rangsor szerint tagolt, szilárd igazgatás alkalmas volt arra, hogy összefogja a lakosságot, egységesítsen, irányítson és hivatali szervezete segítségével, a külön jogrend birtokában, velük az önkormányzat szabályait elfogadtassa. A jászkun falvak igazgatása a kerület mezővárosainak igazgatásához hasonult. A jászkun generális közigazgatás a szabad királyi városok közigazgatásával mutat hasonlóságot.

A Jászkun Kerület redempció utáni bíróságainak joghatósága a nemesekre is kiterjedt, amíg azok a kerületekben laktak. A Jászkun Kerületben sem nemesi birtok, sem külön nemesi törvénykezés nem volt. Mária Terézia királynő 1745-ben kiadott privilégiuma a jogszolgáltatási szabadsághoz pallosjogot adott, amit a főkapitány elnökletével a Jászkun Kerület Fenyítő Törvényszéke gyakorolt. Az ítéletek végrehajtása abban a kerületben történt, ahol a főbenjáró büntényt a vétkes elkövette.

A jászkun bíróságok ítéleteikben az országos törvények mellett helyi jogforrásokra támaszkodtak. Az élet szinte minden területét statútumokkal bástyázták körül. A nádor által kiadott jászkun statútumokat minden fórumon elfogadták. Egyes paragrafusai egészen 1946-ig hatályban maradtak. Hosszú életüket az országos jogtól való eltérés indokolta, ami az özvegyi- és az öröklési jogban volt a leghangsúlyosabb.

Sem az igazgatási, sem a jogszolgáltatási autonómia nem működhetett gazdálkodási autonómia nélkül. A közzgazdálkodás szabadsága az önkormányzatok egyik legfontosabb joga volt. Tartalmazta a közterhek elosztásának jogát, a saját tulajdonnal való rendelkezés és gazdálkodás jogát,

és az önadóztatás jogát saját szükségleteik fedezésére. A kerület minden települése szabadon rendelkezett a beneficiumokkal, a közcélra fordított földön majorsági gazdálkodást folytathatott és gazdálkodhatott azokkal a jövedelmekkel, amelyeket lakosságától beszedett. A Jászkun Kerület és a szabad királyi városok gazdálkodásában csupán a számadás módjában és a számonkérő hatóságban volt különbség. Háziadót, azaz helyi adót a Jászkun Kerületben csak 1770 után fizettek. Ettől kezdve a generális és a partikuláris igazgatás költségét részben a háziadóból fedezték.

A települési önkormányzatok, a kerületi igazgatás egységesítő törekvései ellenére, gazdálkodásukban inkább a helyi követelményekhez és körülményekhez igazodtak, mint a kerület direktíváihoz, különösen, ha a közgazdálkodás a földet érintette. A település haszonvételei közcélokat szolgáltak, a helyi intézmények és az önkormányzat működtetését, valamint szociális feladatokat. Az önkormányzatiság erejét bizonyítják a gazdálkodásban érvényesülő közérdekű kompromisszumok, amelyeket a redemptus réteg hatalmi törekvéseivel szemben sikerült elérniük.

A jászkun autonómia új feltételeket teremtett a mindennapi életnek. A redempció megváltoztatta a Jászkun Kerület népének földbirtoklását, s mind az egyéni, mind a közösségi földbirtoklást új alapokra helyezte. A megváltott föld tartós birtoklását jászkun földtulajdonra változtatta úgy, hogy a korona földesurassága és a redemptus közé autonómia, sőt autonómiák – kerületi és települési – iktatódtak. A jászkun földtulajdon szabadságát maga a földtulajdonos réteg határolta be, hiszen belőlük állt a választók és választhatók önkormányzatot formáló és következésképpen az önkormányzati rendelkezéseket meghozó csoportja. A jászkun szabadparaszt földre vonatkozó jogai leginkább a mezővárosi polgár, bizonyos tekintetben a szabad királyi városok polgárainak jogaihoz hasonlóak. A hasonlóság mellett egyedi sajátosságát a politikai jogok földtulajdonhoz való kapcsolása adja.

Az önkormányzat domináns szerepét bizonyítja, hogy a tanács állapíthatta meg, a helyi földváltás feltételeit. Az önkormányzat szabta meg a határfelosztást, a művelési ág területét és változásait, döntött a szőlő- és erdőtelepítésről, a legtöbb településen a művelési módról is. A megváltott földtulajdonból a földváltó csupán egy részt kapott egyéni birtokba, ezt nevezték tőkeföldnek.

A jászkun földtulajdon korántsem biztosított olyan magas szintű megélhetést, mint korábban feltételeztük. A lakosság népes csoportjai szorultak ki nem csupán a földtulajdonlásból, hanem a földhasználatból is. Éppen ezért különösen figyelemre méltó az önkormányzat gazdasági védőernyője, még akkor is, ha a lakosság többsége az ernyő széle alatt

kaphatott helyet. Ilyen védőernyőt jelentettek az önkormányzati koordinálással megszerzett pusztabérletek, legelőárendák. Az önkormányzat a közgazdálkodással befolyásolta a lakosság életlehetőségeit, és kiegyensúlyozó hatást gyakorolt a település megélhetésére.

A népesség növekedése, a fiúági öröklést betartva is, nagymértékű telekapródásokhoz vezetett. A redimált föld koncentrálódását, a nagy földforgalom ellenére a redemptusi jogok védelme gátolta. Az osztatlan tulajdonú közlegelők, puszták, viszont nagymértékű legeltető állattartásra nyújtottak lehetőséget, ami a Jászkunság lakóinak megélhetését kedvezőbbé tette a jobbágyfalvak lakóinak megélhetésénél. Életlehetőségüket javította, hogy az állami és az önkormányzati terhek nem érték el az úrbéres telkek jobbágyainak terheit.

Nem elhanyagolható hozadéka a redimált földnek az emberi tartás, amivel birtokosát felruházta. A tulajdonosi öntudattal élő személy, jogainak ismeretében a föld viszonylagos szabad használatát úgy emelte be a maga értékrendjébe, hogy szimbiózisban maradt közösségével, amelyben erős társadalmi kohéziót alakított ki a jászkun autonómia. Életüket és gazdálkodásukat, megélhetésüket és kultúrájukat egyaránt a maguk által meghozott szabályok vezérelték.

A XVIII. század végétől felgyorsult a földközösségi határhasználat bomlása, s a tanyás gazdálkodás térnyerése. A kötött gazdálkodás felszámolása az 1820-as évek végére fejeződött be. Ugyanekkor már megkezdődtek a tagosítások, majd a következő hullámban a pusztafelosztások. A pusztafelosztások átmenetileg enyhítették a szántók hiányát, de szűkítették az állattartási lehetőséget. A szigorúbb legeltetési feltételek elsődlegesen a földnélkülieket sújtották.

Az első rést az autonómia falán az 1848. évi áprilisi törvények ütötték. A jászkunágiak jelentős többsége változást kívánt, mégis megrettentette őket a jogi nivellálódás. A legjobb fogadtatást a népképviselő reformkorban elterjedt eszméi kapták.

A jászkun földtulajdon rendezésére a negyvennyolcas törvényhozás nem tudott megoldást találni. 1850-től újra kezdődtek a tagosítások, a pusztafelosztások, s a Jászkun Kerület birtokszerkezete ismét átalakult. Az örökváltság kiterjesztése a kerületekre megdöbbenést okozott. A pusztafelosztásokban a részesülés mértékét az éppen birtokolt tőkeföld területe szabta meg. A birtoktalanok földhöz jutási reményei a pusztavásárlásokkal és osztásokkal sem teljesültek. A földhiány csupán enyhült, ugyanekkor némi birtokkoncentrálódás is kimutatható, de a jászkun birtokosok túlnyomó többségben apró parcellákat polgárosíthattak.

1848-tól fokozatosan megváltozott a közigazgatás hatásköre és szervezete, megszűnt a jogszolgáltatási autonómia, 1876-ban megszűnt maga a Jászkun Kerület, csak a jogszokások éltek változatlanul. A Jászkun Kerület földje 1876-ban besoroltatott a vármegyékbe, de csatlakozása Magyarország polgári tulajdonrendszeréhez csak a XIX. század végén, az utolsó pusztafelosztással fejeződött be.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a jászkun autonómia tartalmazta mindazokat a szabadságjogokat, amelyek a vármegyét (az ellenállási jog kivételével) illetve a szabad királyi városokat megillették. Eltérés mutatkozott az országgyűlési képviselőben, valamint az önálló levelezés és pecsételési szabadságában. Ezeket a redempcióhoz viszonyítva lényeges késéssel nyerték el. A királyi városok jogai közül a jászkunok nem rendelkeztek harmincad mentességgel és árumegegyeztető joggal.

Kimondható, hogy az autonómia feltételei: az engedelményező állami szintű törvény, az anyagi függetlenség, és a helyi szabályozó rendszer, a mindezeket befogadni kész társadalmi közegben érvényesültek.

Autonomia iazigo-cumană

Cuvânt introductiv în problematica autonomiei iazigo-cumane

Cumanii (kunok) s-au așezat în Câmpia Tisei cu acordul lui Béla al IV-lea în două etape, anume în 1239, apoi după marea invazie tătaro-mongolă, în 1246. În 1279 (la 24 iunie, apoi la 10 august) apar cele două „legi ale cumanilor”, prin care regele Ladislau al IV-lea le asigura autonomia judecătorească, în fruntea căreia, ca ultim for de apel, se afla *palatinul* țării. Potrivit legilor codificate în 1485, aprobate de Matia Corvinul, s-a stabilit ca palatinul să fie *comite și jude* al cumanilor, pentru care aceștia din urmă îi datorează 3000 de galbeni anual.

În „a doua lege a cumanilor” ei apar organizați în șapte *genuri* sau *ginți* („septem generationes Comanorum”), care erau pe de o parte continuatoare ale triburilor turcilor kipceaci; cifra de șapte însă pare să fie stabilită deja după venirea lor în Ungaria, anume în conformitate cu rânduiala lor militară care îi împărțea într-un corp de oaste așezat central, și câte trei pe cele două laturi ale acesteia. Această împărțire poate urma totodată modelul celor șapte triburi maghiare din vremea descălecatului, care au impus cifra magică ce a stat la baza organizării lor – potrivit opiniei lui Györffy György – și în sistemul administrativ al altor populații din Ungaria medievală, astfel la sași și la secui.

Scaunele cumanilor, în frunte cu *căpitanii scăunali* (sic!) s-au cristalizat din mai vechile *sălașuri* ale genurilor (scaunul Halas din sălașul genului Csertán, scaunul Kolbáz din genul Olás, scaunul Szentelt din genul Kór și poate scaunul Kecskemét din genul Iloncsuk). Deși termenul de scaun începe să fie utilizat în prima jumătate a secolului al XV-lea, se pare că cristalizarea acestor unități teritorial-administrative și judecătorești s-a petrecut încă în secolul al XIV-lea. Căpitanul scăunal a preluat atribuțiile militare și administrative ale căpitanului de sălaș, dar având deja atribuții judecătorești concrete și sporite, față de predecesorul său. La început termenul de scaun se referea doar la localitatea unde căpitanul ținea scaunul de judecată, cu timpul însă acesta a început să desemneze întregul teritoriu aflat sub jurisdicția căpitanului respectiv.

Pe lângă asemănările evidente dintre instituția căpitanatului la secui și la cumani, trebuie să remarcăm și diferențele: această din urmă populație, aflată „mai la îndemâna” regalității, era supusă unui control mai riguros,

ce se exprima și prin prerogativele palatinului. În cele două regiuni cumane din Ungaria („Cumania Minor” și „Cumania Maior”) se aflau în total șase scaune: Kolbáz, Szentelt, Halas, Kecskemét, Kara (devenit apoi Mizse) și Hantos.

Iazigii sau **iașii** (jászok) sunt menționați ca populație aparte într-un document al lui Carol Robert de Anjou, care le asigură totodată și autonomia juridică, în schimbul unor prestații cu caracter militar. Așezarea lor în Ungaria s-a petrecut probabil – ca și în cazul cumanilor – în secolul al XIII-lea. Locul lor de ședere era *scaunul Berén*, iar *căpitanii* lor – la fel ca la cumani – îndeplineau, alături de atribuțiile lor militare și administrative, și funcția de *jude* („Capitaneus seu Judex”). Până la turnura secolelor XIV-XV s-au bucurat și ei de scutirea de impozite.

Într-un document din 1498, Vladislav al II-lea deja îi menționează pe iazigi și pe cumani împreună, supuși deopotrivă autorității juridice a palatinului. Mai târziu această jurisdicție comună se va concretiza și în dregătoria de *prim căpitan al iazigilor și cumanilor* (jászkun főkapitány; funcție deținută prima dată de Keczer Ambrus, între 1610 și 1634), apoi prin includerea, în timpul lui Leopold I., între titlurile palatinului și a titulaturii de „*Comes et Judex Jazygum et Cumanorum*”.

Rolul militar al cumanilor și iazigilor era mai consistent în perioada timpurie a regatului feudal ungar, ei constituind contingente de cavalerie ușoară, echipată cu arcuri, care – ca și la secui – își va pierde importanța, odată cu răspândirea armurilor metalice și a armelor grele.

[Hermann Gusztáv Mihály]

Cadrele formale ale autonomiei iazigo-cumane erau asigurate de unitatea teritorial-administrativă a districtului iazigo-cumanilor, iar punctul său de referință principal, în chestiuni privind libertățile personale și colective, l-a constituit actul redempției.

Documentul redempțional, emis la 6 mai 1745 de regina Maria Tereza, reazeza pe baze teritoriale privilegiile autonome de factură etnică, de care au beneficiat în evul mediu comunitățile iazigilor și cumanilor.

Continuitatea etnică a iazigilor și cumanilor din Câmpia Tisei, în urma nenumăratelor vicisitudini ce au afectat spațiul lor de existență, abia mai era depistabilă la data emiterii actului redempțional. Drept care, documentul în cauză, este codificarea legală a privilegiilor unei comunități mixte, din punctul de vedere al descendenței etnice. El se referă așadar la toți locuitorii districtului, adică ai teritoriului oferit spre răscumpărare, populație cuprinsă în vremea respectivă sub denumirea generală de iazigo-cumani.

Această denumire este lipsită deja de orice conținut etnic, desemnând la data respectivă pe de o parte comunitatea beneficiară a privilegiilor autonome reînnoite, pe de alta fiind o aluzie la rădăcinile istorice ale acestor privilegii.

Noua reglementare constituțională a existenței acestei comunități teritoriale se sprijinea pe privilegiile dobândite de alungul veacurilor de iazigii și cumanii de odinioară. Aluziile cu privire la rădăcinile istorice a libertăților iazigo-cumane veneau în sprijinul ideii continuității acestora, de vreme ce actul răscumpărării conferea o notă de prestigiu pentru noua identitate a acestei comunități mixte sub aspectul descendenței sale.

Identitatea de sorginte locală, la care se adăugau pretențiile autonomiste susținute prin argumente istorice, întărită prin comunitatea de interese născută de pe urma cadrelor privilegiale ale actului redempțional, au rezultat acea identitate iazigo-cumană, pe care și-o putea însuși orice locuitor al districtului, chiar recent stabilit în zonă. Este o identitate ce îi unea pe descendenții iazigilor și cumaniilor, respectivi pe cei de altă origine etnică, indiferent de locul pe care îl ocupau în stratificarea interioară a comunității. Locuitorii districtului iazigo-cumaniilor, indiferent de originea lor etnică, de zestrea lor culturală-, religioasă și etnografică, își etalau către exterior caracterul iazigo-cuman, în conformitate cu interesele lor practice, deoarece astfel se puteau integra perfect în societatea locală și puteau fi părtași ai avantajelor oferite de redempție.

Conform diplomei redempționale cheltuielile de răscumpărare, impozitul pentru armată, onorariul palatinului, precum și cheltuiala unică de recrutare și echipare a unui contingent de 1.000 de oșteni reveneau districtelor. Acestea și-au asumat și obligațiile ce vizau nobilimea, precum participarea la insurecția nobiliară generală. În schimbul acestora dreptul de proprietate asupra teritoriului districtului iazigo-cumaniilor a revenit coroanei, iar dreptul de folosință al acestuia districtului iazigo-cumaniilor. Locuitorii districtului – mai puțin nobilii de drept – deveneau toți oameni liberi, scutiți de obligații feudale, trăind de pe urma muncii lor, care prin mijlocirea propriilor conducători aleși și a administrației lor autonome au ajuns stăpâni pe propriul destin, având posibilitatea de a fi părtași la luarea principalelor decizii locale și la controlul îndeplinirii acestora. Locul individului în sânul comunității iazigo-cumane era stabilit în funcție de măsura în care acesta a fost părtaș la actul răscumpărării sau al redempției. Prim-căpitanul iazigo-cuman era numit de palatin. Documentul privilegial permitea stabilirea pe teritoriul redempt al unor oameni cu drept de liberă strămutare, precum și reglementarea obligațiilor acestora. Baza economică a autonomiei – aidoma orașelor libere regești – actul privilegial l-a asigurat

prin diferite scutiri. Ultima instanță juridică era autoritatea palatinului, forul administrativ și politic suprem îl constituia consiliul de locotenență. Districtul iazigo-cuman devenea for politico-administrativ independent de celelalte foruri similare de pe teritoriul țării.

Trebuie scutite trei caracteristici de bază ale autonomiei iazigo-cumane:

Integrarea în sistemul politico-administrativ al Ungariei și al imperiului, prin intercalarea persoanei palatinului.

Era o autonomie binivelară: funcțională la nivelul localităților și al districtului.

Privilegiile erau legate de pământul răscumpărat, drept care baza vieții constituționale în cadrul autonomiei iazigo-cumane îl constituia proprietatea funciară.

Privilegiul garanta libera alegere a dregătorilor, principalele probleme organizatorice au fost reglementate prin ordonanța regală din 1751, aprobată de dieta țării. La aceste reglementări s-a adăugat în 1799 statutul palatinal, care codifica în 13 puncte ierarhia socială cristalizată pe urma documentului redempțional.

Autonomia comunității posesoare de pământ și înzestrată cu identitatea specifică iazigo-cumană implica și preluarea unor atribuții ale statului, funcționarea independentă a instituțiilor proprii. Instituțiile administrative și juridice ale districtului funcționau separat de sistemul celorlalte unități teritorial-administrative. S-a cristalizat deci un sistem plurietajat și interdependent al diferitelor atribuții administrative, s-a creat baza materială a funcționalității acestora.

În condițiile unei administrații autonome capătă o importanță aparte exercitarea practică a drepturilor electorale. La nivelul districtului, în condițiile reglementărilor post-redempționale, dreptul electoral direct al iazigo-cumanilor a devenit indirect. Actul alegerii dregătorilor era precedat de procedura complicată a depunerii candidaturilor, cea ce facilita amestecul palatinului și a prim-căpitanului.

Coordonarea vieții politice și economice a acestei societăți rurale libere era asigurată de instituțiile autonome particulare și generale, cu caracter administrativ și juridic. Această administrație patinată și solidă reușea să unească populația în vederea scopurilor comune, să o dirijeze și să impună reglementările necesare funcționării sistemului de autoguvernare. Administrația satelor iazigo-cumane a evoluat aidoma celeia existente în târgurile regiunii. Administrația generală a districtului era similară sistemului de funcționare a orașelor libere regești.

După intrarea în vigoare a documentului redempțional, jurisdicția forurilor judecătorești ale districtului iazigo-cuman s-a extins și asupra nobililor rezidenți pe teritoriul districtului. Pe cuprinsul districtului nu exista nici domeniu-, nici scaun de judecată nobiliar. Actul privilegial, emis de către regina Maria Tereza în 1745 adăuga la jurisdicția autonomă a regiunii privilegiate și „dreptul de paloș”, care se exercita de către scaunul corecțional al districtului iazigo-cumanilor, prezidat de prim-căpitan. Executarea pedepsei capitale a avut loc în districtul unde a fost săvârșit delictul în cauză.

Hotărârile judecătorești ale tribunalelor iazigo-cumane se bazau pe legile general valabile ale țării și pe surse juridice locale. Mai toate aspectele vieții de zi cu zi au fost reglementate prin statute. Statutele iazigo-cumane, emise de palatin, erau acceptate la toate forurile de judecată. Unele din paragrafele acestora au rămas valabile până în 1946. Longevitatea valabilității acestora se explică prin derogarea lor de la legiurile generale, fenomen pregnant mai cu seamă în reglementările privind drepturile văduvelor și în dreptul succesoral.

Nici autonomia administrativă, precum nici cea juridică nu putea funcționa în lipsa unei autonomii economice. Libertatea economiei era un drept fundamental al forurilor de autogovernare. Acesta cuprindea dreptul de repartiție a impozitului public, dreptul la proprietate personală, dreptul de impunere în vederea acoperirii necesităților proprii. Toate localitățile districtului dispuneau în mod liber de beneficiile dobândite, puteau exploata suprafețele agricole destinate folosului public în regim alodial, se puteau gospodări din veniturile provenite din taxele locale percepute. Regimul economic al districtului iazigo-cumanilor și cel al orașelor libere-regești diferea doar în modalitățile de contabilizare și de control.

Impozitul local în districtul iazigo-cumanilor a fost introdus doar după 1770. Începând cu această dată cheltuielile administrative generale și particulare vor fi acoperite în parte din acest impozit.

Forurile de conducere locală, în pofida eforturilor de uniformizare ale administrației districtuale, se orientau mai degrabă în funcție de necesitățile localității, decât după directivele districtului, mai ales dacă era vorba de probleme legate de proprietăți funciare. Veniturile administrației locale slujeau scopuri obștești, funcționarea instituțiilor și forurilor de autogovernare locală, sarcini de ordin social. Vitalitatea instituțiilor de autogovernare este probată de compomisurile de interes public în domeniul gospodăresc, pe care conducerile locale au reușit să le impună în contra pretențiilor de dominație ale păturii redempte.

Autonomia iazigo-cumană a oferit cadre noi vieții de zi cu zi. S-au schimbat relațiile de proprietate funciară, atât în privința proprietăților

private, cât și a celorla obștești. Pământul răscumpărat a devenit proprietate funciară de tip iazigo-cuman, cea ce însemna intercalarea între coroana titulară a dreptului feudal pe de o parte, și între persoana redemptă, a instituției autonomiei generale iazigo-cumane, respectiv a instituțiilor autonome districtuale și locale. Libertatea posesiunii funciare iazigo-cumane era îngrădită de însăși pătura posesoare, căci doar ea alcătua masa electorală și eligibilă care stabilea componența instituțiilor de auto-guvernare, care emiteau la rândul lor reglementările de rigoare. Drepturile funciare ale țăranului liber de stare iazigo-cumană sunt similare celorla deținute de locuitorii orașelor-târguri, în unele privințe apropiate de cele ale cetățenilor orașelor libere-regești. Alături de similitudinile evidente, diferența constă în condiționarea drepturilor politice de proprietatea funciară.

Rolul dominant al forurilor de autoguvernare reiese și din faptul că autoritatea locală era cea care stabilea condițiile de răscumpărare a pământului. Acestea stabileau modul de diviziune al hotarelor satelor, repartizau diferitele culturi agricole și sistemul de rotație al acestora, mărimea plantațiilor de viță de vie și de păduri, ba pe alocuri chiar modalitățile de cultivare. Persoana redemptă primea în folosință proprie doar o parte din pământul răscumpărat, numit „tőkeföld” (pământ-capital).

Poseziunea de pământ de tip iazigo-cuman nu presupunea un nivel de trai atât de ridicat, precum s-a presupus până deunăzi. Mase importante de locuitori ai districtului nu erau nici posesori, nici beneficiari de pământ cultivabil. Drept care umbrela de protecție social-economică a autoguvernărilor locale devenea și mai importantă, chiar dacă bună parte din populație se putea împărtăși doar din fâșia marginală a pânzei protectoare. Asemenea umbrelă de protecție asigura posibilitățile de arendare a „pus-telor” (prediilor) și pășunilor, prin acțiuni coordonate de instituțiile de auto-guvernare. Autoguvernarea, prin posibilitățile ei de intervenție în viața economico-socială a comunităților locale, exercita un efect de echilibrare a nivelelor de trai.

Sporul natural al populației, chiar prin respectarea strictă a eredității pe linie masculină, a dus la fărâmițarea excesivă a loturilor de teren cultivabil. Fenomenul de concentrare a posesiunilor de pământ răscumpărat, în pofida interesului mare pentru tranzacțiile funciare, era mult îngrădit de protecția drepturilor redemptilor. Pe de altă parte, prediile și pășunile stăpânite în devălmășie au făcut posibilă o activitate intensă de creștere a animalelor, în urma căreia nivelul de trai al iazigo-cumanilor era mai ridicat decât cel al satelor de iobagi. Posibilitățile lor de trai erau ameliorate și prin faptul că obligațiile față de stat și față de administrația autonomă locală erau mai reduse, decât cele ale iobagilor beneficiari ai loturilor urbariale.

Pământul răscumpărat mai aducea încă un câștig, anume ținuta umană cu care îl înzestra pe posesor. Iazigo-cumanul, mândru de calitatea sa de proprietar, reușea să împace la ierarhia lui valorică dreptul de folosire relativ liberă a pământului răscumpărat cu simbioza prin care rămâne legat de comunitatea sa, comunitate în care principala forță de coeziune socială a exercitat-o autonomia iazigo-cumană. Viața sa, sursele sale de venit, cultura sa, erau toate dirijate de reglementări la stabilirea cărora era însuși părtaș.

Pe la finele secolului al XVIII-lea sistemul folosirii pământurilor în comun începe să se destrame. Acest proces se va sfârși pe la finele deceniului al treilea al secolului al XIX-lea. Este totodată vremea începuturilor acțiunilor de comasare, iar în faza următoare împărțirea prediilor. Prin aceasta va fi ameliorată lipsa de pământ arabil, dar se va îngradi posibilitatea creșterii animalelor. Înăsprirea reglementărilor referitoare la pășunat îi va afecta în primul rând pe cei lipsiți de pământ.

Prima breșă în zidul autonomiei o vor deschide legile de la 1848. Schimbarea era dorită de majoritatea societății iazigo-cumane, care va rămâne totuși consternată de fenomenul nivelării juridice. S-a reacționat însă pozitiv la ideile de reprezentanță populară, vehiculate în perioada reformismului nobiliar.

Legiuirile pașoptiste nu au reușit să rezolve problema proprietății funciare iazigo-cumane. În 1850 comasările reîncep, precum și împărțirea prediilor, iar structura proprietății funciare pe teritoriul districtului iazigo-cuman trece printr-o nouă metamorfoză. Extinderea dreptului de răscumpărare al iobagilor pe teritoriul districtelor a produs consternare. Împărțirea prediilor se făcea proporțional cu „pământul-capital” (tőkeföld) deținut. Drept care speranțele de împrumut a celor lipsiți de pământ se spulberau din nou. Fenomenul lipsei de pământ s-a ameliorat doar, în timp ce putem înregistra o oarecare tendință de concentrare a proprietății funciare, fără mari proporții, producția agricolă defeudalizată – în mediul iazigo-cuman – demarând pe proprietăți reduse.

După 1848 s-a modificat raza de exercițiu și modul de organizare al administrației, s-a desființat autonomia instituțiilor juridice, în 1876 s-a desființat însăși districtul iazigo-cumanilor, nostalgia autonomiei perpetuându-se doar la nivelul cutumelor.

În consecință putem remarca: autonomia iazigo-cumană a cuprins toate privilegiile aferente comitatelor – cu excepția dreptului de rezistență –, dar și pe acelea, de care se bucurau orașele libere regești. Diferențe putem remarca la nivelul reprezentanței în dietă, respectiv în libertatea corespondenței și al folosirii sigiliului propriu. Acestea au fost dobândite mult

după intrarea în vigoare a actului redempțional. Dintre privilegiile orașelor regești iazigo-cumanii nu au beneficiat de scutirea de la darea treizecimii și de dreptul de vămuire.

Condițiile autonomiei – cadrul privilegiat asigurat de puterea statală, independența economică, rânduielile administrative și juridice locale – au devenit funcționale datorită ambientului social favorabil.

IRODALOMJEGYZÉK – BIBLIOGRAFIE

1. Bánkiné Molnár Erzsébet: *A Jászkun Kerület igazgatása 1745-1876*. Szolnok, 1995. (2. kiad. Debrecen, 1996.)

2. Idem: Pénzügyigazgatás a Jászkun Kerület helységeiben (1745-1848). In: *A Jászkunság összefogása*. Szerk. Bellon Tibor – Örsi Julianna. Karcag, 1996. 79-97.

3. Idem: Provizórium a jogszolgáltatásban. In: *Múzeumi Levelek*, 75. Szerk. T. Bereczki Ibolya – Gulyás Katalin. Szolnok, 1996. 167-178.

4. Idem: *A Bács-Kiskun megyei Levéltár Kiskun kerületi fondjai 1848-1876*. Repertórium. Kecskemét, 1996.

5. Idem: Jász és kun, jászkun öntudat megnyilvánulásai a Kiskunságban. In: *Tisicum*, X. (A Szolnok megyei Múzeumok Évkönyve.) Szerk. Szabó László – Tálás László. Szolnok, 1997. 13-28.

6. Idem: Közbirtokosságok a Jászkun Kerületben. In: *Zounuk*, 13. (A Szolnok megyei Levéltár Évkönyve.) Szerk. Zádorné Zsoldos Mária. Szolnok, 1998. 185-216.

7. Idem: *Redemptusok. Gazdaság és életmód Kiskunfélegyházán a redempció első évszázadában*. Debrecen, 2000.

8. Idem: Redemptusok és a kapitalizálódás. A Jászkun Kerület polgárosításának tendenciái. In: *Jászkunság*, XLVI. évf. (2000) 4. sz. 233-239.

9. Idem: A halasi földkönyvek (Kiskunhalas földbirtoklásának sajátosságai a földkönyvek alapján.) In: *Ethnika*, IV. évf. (2002) 2. sz. 59-63.

10. Idem: *Jászkunok a XVIII–XIX. században*. Debrecen, 2002.

11. Idem: A jászkun földtulajdon és földbirtoklás a redempció után. In: *A Jászkunság kutatása 2000. Tudományos konferencia a Kiskun Múzeumban*. Jászberény – Kiskunfélegyháza, 2002. 105-113.

12. Idem: A redimált föld sajátosságai Kunszentmiklóson. In: *Cumania*,

18. (A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve) Szerk. Báráth János. Kecskemét, 2002. 207-206.
13. Idem: *A kunok Magyarországon*. Debrecen, 2002. 184. (Néprajz egyetemi hallgatóknak 25.)
14. Idem: Vízi haszonvételek a Kiskun Kerületben. In: *Ethnica*, IV. évf. (2002) 1. sz. 46-49.
15. Idem: Egy jászkun puszta határhasználatának módosulásai. In: *Gazdálkodás az Alföldön. Földművelés*. Szerk. Novák László. Nagykőrös, 2002. 101-108.

A KÖTET SZERZŐI - AUTORII PUBLICAȚIEI

Bánkiné Molnár Erzsébet

Múzeumigazgató, a történettudományok kandidátusa, Kiskunfélegyháza.
Director de muzeu, doctor în istorie, Kiskunfélegyháza.

Hermann Gusztáv Mihály

Könyvtárigazgató, a történettudományok doktora, a Sapientia EMTE
óraadó adjunktusa; Székelyudvarhely.

Director de bibliotecă, doctor în istorie, lector cu ora la Universitatea
Sapientia; Odorheiu-Secuiesc.

Lukács Antal

Egyetemi docens, a történettudományok doktora, Bukaresti TE.
Conferențiar universitar, doctor în istorie, Universitatea București.

Szabó M. Attila

Történész, nyugalmazott történelemtanár, Székelyudvarhely.
Istoric, profesor de istorie pensionar, Odorheiu-Secuiesc.

TARTALOMJEGYZÉK – CUPRINS

A múlt ragozása jelen időben3
Conjugarea trecutului la timpul prezent7
HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY	
A működő székely autonómia11
Autonomia funcțională a Secuimii17
SZABÓ M. ATTILA	
Betekintés az erdélyi szászok autonómiájába24
Introducere în problematica autonomiei sașilor din Transilvania35
HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY	
Néhány szó a középkori Erdély és Bánát elfelejtett román autonómiáiról46
Scurtă privire asupra autonomiilor românești uitate din Transilvania medievală și din Banat50
LUKÁCS ANTAL	
Fogarasföld autonómiája: keretek és korlátok54
Autonomia Țării Făgărașului. Trăsături și limite60
BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET	
A jászkun autonómia67
Autonomia iazigo-cumană74
A kötet szerzői – Autorii publicației83